
PLAMENI POZDRAVI

Reprezentativni portret detinjstva
u socijalističkoj Jugoslaviji

ANA ADAMOVIĆ

Plameni pozdravi, Šestokanalna video instalacija

(363 fotografije i tekstovi iz fotografskih albuma poslatih Titu od 1945. do 1980. godine iz arhiva *Muzeja istorije Jugoslavije*)

Ana Adamović
PLAMENI POZDRAVI
13-17

Dubravka Ugrešić i Ana Adamović
RAZGOVOR
27-34

Olga Manojlović Pintar
ŠEST TEZA O ODRASTANJU
U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI
53-62

Radina Vučetić
PAJA PATAK S PIONIRSKOM MARAMOM
(Socijalističko detinjstvo na američki način)
81-91

Igor Duda
DOSTA VELIKI DA NE BUDU MALI
109-111

Nenad Veličković
ALBUMI, KROKI
125-129

Škart
pesme iz zbirke
ŠTA PITAŠ
KAD NIKO NE PITA?
141-145

Martin Pogačar
KRAJ DETINJSTVA:
šta se dogodilo sa utopijom socijalističkog detinjstva
i šta u tom pogledu može učiniti nostalgija?
157-164

Ana Hofman
RASPEVANO SOCIJALISTIČKO DETE?
175-178

Ildiko Erdei
HOR
181-185

Saša Karalić
KVADRAT
189-190

Irena Lagator Pejović
SLOBODA SIGURNOST NAPREDAK
193-194

Mladen Miljanović
LAKOĆA SEĆANJA I TEŽINA ISKUSTVA
197

Škart
ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?
201

**Milica Pekić, Branislav Dimitrijević
i Stevan Vuković**
TRANSKRIPIT RAZGOVORA
održanog 9. aprila 2015. godine
u okviru izložbe *Plameni pozdravi*
u Muzeju istorije Jugoslavije
205-212

Dejan Kaludjerović i Ana Adamović
RAZGOVOR
215-218

Renata Poljak i Ana Adamović
RAZGOVOR
221-225

Dušica Dražić i Ana Adamović
RAZGOVOR
227-230

Maja Pelević i Vuk Pelević
CRVENA ZVEZDA OPKOLJENA ZLATOM
237-243

Hronologija socijalističke Jugoslavije
244-247

Biografije autora
249-253

PLAMENI POZDRAVI

Ana Adamović

Socijalistička Jugoslavija dugo je bila poznata kao zemlja «socijalizma sa ljudskim likom» i važila za najliberalniju državu nekadašnjeg Istočnog bloka. Njen identitet građen je na idejama narodnooslobodilačke borbe svih njenih naroda u II svjetskom ratu, ideji bratstva i jedinstva, raskidu sa Staljinom i Sovjetskim Savezom 1948. godine, na jedinstvenom modelu samoupravljanja i politici nesvrstanošći, ali i na jakim kultu ličnosti njenog doživotnog predsjednika – Josipa Broza Tita.

Glavni ideolozi druge Jugoslavije socijalizam su videli kao period tranzicije koji vodi komunističkom društvu budućnosti. U novoj Jugoslaviji nastaloj nakon II svjetskog rata, zapravo su samo deca bila *tabula rasa*, glina koju je društvo moglo da oblikuje po svojim potrebama. Ispravnim i kontrolisanim odgojem oni su trebali da postanu istinski graditelji i građani hrabrog novog sveta koji će biti ostvaren u budućnosti.

Posmatrajuci reprezentativne fotografije koje su svake godine predsjedniku, kao «najdražem drugu», slate za rođendan zajedno sa čestitkama, posvetama, pesmama i literarnim radovima, nije teško identifikovati promene u jugoslovenskom modelu socijalizma, ali i zvanični ideološki okvir u kome su generacije nekadašnjih Jugoslovena odrastale.

Josip Broz Tito umire 1980. godine. Njegova zemlja i kult nadživeli su ga nešto malo više od decenije. Svet je ulazio u period dramatičnih promena, a proklamovani ideali jugoslovenske države počeli su da deluju kao bezsadržajna forma. 1989. godine pao je Berlinski zid. Dve godine nakon toga Jugoslavija ulazi u dug proces raspada i rata. Jugosloveni koji su od najranijeg detinjstva učeni da čuvaju bratstvo i jedinstvo kao «zenicu oka svoga» našli su se na suprotnim zaraćenim stranama. Projekat konstrukcije srećnog socijalističkog detinjstva i budućeg čoveka nestao je zajedno sa svim ostalim projektima jugoslovenskog socijalizma.

Danas je Jugoslavija pre svega poznata po svom raspadu – najsurovijem i najdužem oružanom sukobu na evropskom tlu nakon kraja II svjetskog rata. Pored mrtvih, raseljenih i razaranja, konflikt i ratovi za sobom su ostavili i sasvim suprotstavljena sećanja i tumačenja neposredne prošlosti i karaktera same države među njenim nekadašnjim građanima. Jugoslavija se danas uglavnom percipira kao država u kojoj nijedna nacija nije mogla biti zadovoljna, kao utopija, njen prosperitet i modernizatorski kapacitet kao ništa više od mita, država čiji je raspad bio neminovan i neizbežan. Dominantni javni diskurs u svakoj od država nastalih na njenom tlu nameće izvesnu vrstu kolektivne amnezije u odnosu na decenije koje su sada razdvojeni narodi proveli živeli zajedno.

Jedan mogući način da se period druge jugoslovenske države razume i dekonstruiše, jeste i istraživanje i promišljanje reprezentativnih vizuelnih dokumenata koji su iza nje ostali – fotografija.

FIERY GREETINGS

Ana Adamović

The Socialist Yugoslavia was believed to be the most specific country of the former Eastern Bloc, known for decades as a country of the "socialism with a human face". Its founding principles were ideas of the brotherhood and unity, anti-fascist struggle of all Yugoslav people during the WWII, a break-up with the Soviet Union and Stalin in 1948, its unique model of self-governing socialism and the politics of non-alliance combined with a strong personality cult of its leader – Josip Broz Tito.

Main ideologists of the second Yugoslavia saw the socialism as a transition period leading to a communism of the future. In the new Yugoslavia after the WWII, only children were *tabula rasa*, the clay system could have shaped. With a correct and controlled upbringing they were to become real architects and citizens of the brave new world, a project realized in the present but to be achieved in the future. By looking at the numerous photographs that were sent every year as birthday presents to the "most loving friend" together with greetings, dedications, poems and literary works, both paradigmatic shifts in the Yugoslav socialism and the ideological frame in which generations of Yugoslavs were growing up could easily be identified.

Josip Broz Tito died in 1980. His country and his cult outlived him for a bit more than a decade. The world was entering a period of dramatic changes and proclaimed ideals of the Yugoslav state were taking a meaningless form. In 1989 Berlin Wall fell. Two years later Yugoslavia entered into a long process of disintegration and wars. The Yugoslavs who were taught to cherish the brotherhood and unity among the country's nations from their earliest age found themselves on the opposite sides of the war. The long lasting project of creating a happy socialist childhood together with all the other projects led by the Yugoslav socialism, failed. The state ended in the longest and the most violent conflict in Europe after the end of the WWII. The dead, displaced, and utterly conflicted memories and understanding of the past among its former fellow citizens were left behind.

Today, Yugoslavia is more often than not perceived as a country in which no nation could have been satisfied, as an utopia, its prosperity and modernity as nothing more than a myth, a country whose disintegration was inherent and unavoidable. The dominant public discourse in every newly formed successor state is imposing a kind of collective amnesia about decades that now divided nations spent living together.

One possible way of understanding the period of the socialist Yugoslav state and of reconstructing its dominant models could be achieved through a research and interpretation of representative visual documents that the country left behind – photographs.

ŠKART
ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?
(Krevetne pozorišne priče)

ŠKART
ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?
(Krevetne pozorišne priče)

ŠKART
ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?
(Krevetne pozorišne priče)

umesto ležaja -
kamen

svakom
jednak

znam da
ne patim
dovoljno

plaćem
jer nemam
kamen

turam
temperaturu

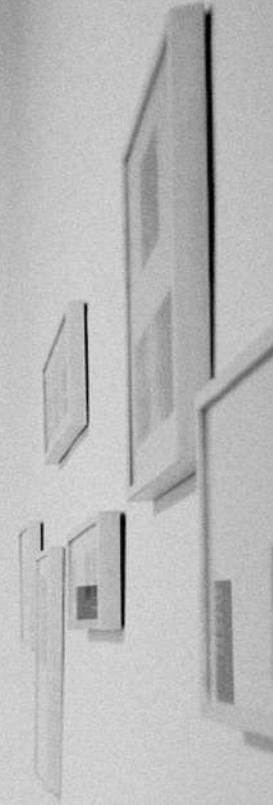
doktor: na pauzi

vratili
me kući

PESMA
IZ KNJIGE
"ŠTA PITAŠ KAD
NIKO NE PITA"
BESPLATNO!
↓

ŠKART
ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?
(Krevetne pozorišne priče)

PLAMENI POZDRAVI

Sredinom 2011. godine, Katarina Živanović, tadašnja direktorka *Muzeja istorije Jugoslavije* u Beogradu, pozvala me je da pogledam fotografske albume koje je Josip Broz Tito dobijao od građana Jugoslavije nešto duže od tri decenije, koliko je bio doživotni predsednik i neprikosnoveni lider ove zemlje. Albume su slale zvanične ustanove, institucije, gradovi, opštine, sportska i umetnička društva, ali među njima ima i onih koji su stizali od pojedinaca širom nekadašnje države. Ovi fotografski albumi samo su mali deo prebogate kolekcije *Muzeja*, verovatno jedinstvene na prostoru bivše Jugoslavije. Takođe, oni su dugo bili najmanje korišćen, obrađen i prikazivan deo arhive ovog muzeja, a 2011. godine i još uvek nedigitalizovan segment kolekcije. Namera koja je stajala iza ovakvog poziva *Muzeja* bila je da se upravo kroz saradnju sa savremenim umetnicima i ovaj deo kolekcije istraži, obradi i prezentuje publici. Saradnja između institucija kulture kao što su muzeji i savremenih umetnika u Srbiji danas nije toliko česta pojava, a kada je i ima, inicijativa pre svega dolazi od umetnika, retko kada od institucije. Tokom tri godine istraživanja i rada na projektu, kustosi *Muzeja istorije Jugoslavije* velikodušno su ulagali svoje vreme i znanje u projekat, a jedna od prvih inicijativa nove direktorke *Muzeja* - Nede Knežević, bila je digitalizacija upravo ovog dela kolekcije koja je i završena sredinom 2014. godine. Bez ovakve vrste saradnje, projekat *Plameni pozdravi* ne bi bio moguć.

U kolekciji *Muzeja istorije Jugoslavije* nalazi se oko 2.300 albuma – poklona predsedniku Titu. Većina njih su albumi sa fotografijama, mada ima i nekoliko stotina onih u kojima se nalaze samo crteži, literarni sastavi, novinski isečci, urbanistički planovi, diplome, priznanja. 260 albuma sa fotografijama Titu je stiglo iz osnovnih škola, pionirskih organizacija i ostalih dečjih ustanova širom Jugoslavije. Ti albumi su postali fokus našeg istraživanja.

Jedan od prvih albuma koji se preda mnom našao bio je onaj koji je Tito dobio za rođendan 1951. godine¹. Album šalju učenice *I doma u privredi*, devojčice

uzrasta između 14 i 18 godina. Iz posvete saznajemo da ih je većina ratna siročad ili da potiču iz izuzetno siromašnih porodica. Devojčice žele da kroz fotografije prikažu Titu svoj novi život u školi gde se svi o njima brinu kao da su im roditelji. To je ono što im je obezbedila nova socijalistička država i, naravno, sam Tito. Uz rođendanske čestitke, učenice *I doma u privredi* u Beogradu šalju Titu »plamene pozdrave«. I ne šalju mu »plamene pozdrave« samo one 1951. godine. Ova sintagma, iako ne toliko često, pojavljuje se u posvetama albuma koji stižu iz različitih republika i u različitim decenijama. Jednom se čak pojavljuje i kao velika parola na svečanoj tribini postavljenoj u hrvatskom gradu Varaždinu povodom prolaska Štafete mladosti kroz taj grad.

Kakav je to bio sistem u kome se od dece očekivalo da šalju plamene pozdrave predsedniku? Kakva je mogla da bude budućnost takve zemlje, takvog sistema? I, da li je to zaista jedina slika te zemlje? Ili su postojale različite paradigme koje su u »zemlji socijalizma sa ljudskim likom« nesmetano funkcionisale jedna kraj druge? Kako se sećamo svog detinjstva, zemlje u kojoj smo odrastali? Kakva je ta zemlja (zaista) bila? I, šta ona znači danas, ako uopšte možemo da mislimo o zemlji van ideja o teritoriji i naciji? Od ovih pitanja započinje rad na projektu *Plameni pozdravi*, sa jasnom svešću da ni na jedno od njih ne može da da odgovor.

Prvi albumi koje su deca Jugoslavije kroz škole, pionirske, sportske, kulturne i ostale institucije zadužene za brigu o deci slala predsedniku Titu datiraju još iz 1945. godine i stižu sa tek oslobođenih teritorija. Jedan od prvih je onaj koji je Maršalu Jugoslavije poslat iz Slovenije, iz *Doma bosanske dece u Kamniku*. Deca na fotografijama su ratna siročad iz Bosne - Srbi, Hrvati i Muslimani, koji se, kako Titu piše komesar pionirskog bataljona Raif Nakić, vole kao braća rođena, a spojeni su roditeljskom krvlju prolivenom za slobodu zemlje. Poslednji album koji se nalazi u arhivu *Muzeja* potiče iz 1982. godine i poslat je iz Kragujevca. Tita nema već dve godine, ali albumi nastavljaju da stižu obeležavajući *Jugoslovenske pionirske igre* koje se nakon Titove smrti odvijaju pod parolom *Rastimo pod zastavom Tita*. Između ovih godina, Titu je stiglo 260 fotografskih albuma koji prikazuju aktivnosti dece Jugoslavije. U njima se nalazi nekoliko hiljada fotografija i stotine poruka. Danas je gotovo nemoguće utvrditi kako je odlučivano ko će praviti albume, kada će ih koja škola ili druga dečja institucija slati predsedniku, kao ni da li je postojao određeni model kreiranja albuma koji su institucije primenjivale. Takođe, ostaje nepoznato koliko je ovakvih albuma napravljeno i možda nikada poslato ili primljeno.

Kao i većina poklona koji se danas čuvaju u *Muzeju istorije Jugoslavije*, i ovi

albumi – pokloni, Titu najčešće stižu povodom 25. maja – datuma kada se obeležavao njegov rođendan i Dan mladosti. Od samog početka, albumi prate ustaljenu dramaturgiju koja se, sa manjom ili većom pravilnošću, ponavlja od jednog do drugog, iz godine u godinu. Tako album gotovo uvek počinje posvetom ili rođendanskom čestitkom predsedniku, potom slede fotografije institucije koja šalje album, grupne fotografije nastavnika i učenika (u slučaju kada je pošiljaoc škola), a onda se nižu fotografije aktivnosti, časova, priredbi, sportskih takmičenja. Fotografije najčešće prate kratki tekstovi koji opisuju prikazanu scenu. Ponekad su u formi parole (»Naš prvi zadatak je učenje«), ali neretko poprimaju i mnogo topliji, ličniji način obraćanja (»Napušteno igralište – mi smo u šetnji« ili »Posle vazduha prija dobar ručak«). Marljivo kreirani, ovi albumi svakako predstavljaju reprezentativnu sliku institucionalnog odrastanja u Jugoslaviji nakon Drugog svetskog rata. Fotografije su upućene predsedniku, pravljene su za njegov pogled, pažnju i procenu. Ali, oni imaju i karakter mnogo intimnijeg objekta - porodičnog fotografskog albuma koji se šalje ocu s očekivanjem da će ih On, u mirnim večerima, prelistavati zadovoljno se smeškajući nad slikama svoje dece.

Iako reprezentativni dokumenti jednog vremena, ono što ove fotografije izdvaja od hiljada drugih koje se danas čuvaju u *Muzeju istorije Jugoslavije*, ali i u ostalim arhivama širom nekadašnje zajedničke zemlje, jeste što su njihovi autori u najvećem broju slučajeva anonimni amateri, školsko osoblje, nastavnici tehničkog obrazovanja i – sama deca. U Jugoslaviji je, naime, većina škola među nebrojenim vannastavnim aktivnostima imala i fotografske sekcije, pa je veoma verovatno da su dobar deo fotografija u ovim albumima napravili upravo učenici, članovi ovih sekcija.² Tako fotografije ne predstavljaju samo institucionalni svet detinjstva u socijalističkoj Jugoslaviji, već institucionalni svet dece viđen iz vizure dece. Moguće je, dakle, pretpostaviti da su, iako pod budnim okom nastavnika koji su (verovatno) bili zaduženi za osmišljavanje i konačni izgled albuma, sama deca imala deo odgovornosti u odlučivanju na koji će se način prikazati svom neprikosnovenom lideru u što boljem svetlu – svoj rad, marljivost, kreativnost, snagu, snalažljivost, zajedništvo, uspehe. Pokazuju mu kako se igraju, uče, rade, maštaju o budućnosti. Oni su graditelji socijalizma, mira i bratstva među svim ljudima. Veruju u pravdu i slobodu, žive u slobodnoj zemlji za koju su pali i koju su im stvorili heroji, u kojoj je »lepo biti mlad«. Oni su i pioniri, pevaju u horovima, marširaju na paradama. Čak i oni rođeni u Jugoslaviji u poslednjim godinama Titovog života, oni koji ovakve albume nikada nisu niti pravili niti slali, prepoznaje većinu scena na fotografijama. To je za nekadašnjeg Jugoslovena rođenog do početka osamdesetih godina prošlog veka prepoznatljiv svet, svet njegovog ili njenog detinjstva koje se odvijalo u školi, po raznoraznim sekci-

jama, izletima, posetama značajnim mestima iz narodnooslobodilačke borbe, po dečjim letovalištima širom nekadašnje zajedničke zemlje. Prepoznatljivi svet dečje vere u ostvarivost obećanja koje vam stariji daju za budućnost.

Nakon početka raspada Jugoslavije, ideologija jugoslovenskog socijalizma odbačena je kao laž u kojoj su narodi te zemlje decenijama držani kao u tamnici. Reprezentativne fotografije detinjstva koje se, između ostalog, nalaze i u albumima koji su slati Titu, percipirane su kao dokaz ideologizacije dece od najranijeg uzrasta u jednom mračnom, totalitarnom, komunističkom režimu. Nastajale su nove države, nova društvena uređenja, a Jugosloveni sa ovakvih i sličnih fotografija morali su da shvate da su odrastali u laži i da počnu da prihvataju naizgled nove vrednosti tog slobodnog sveta u koji su ulazili – da budu radni, poštteni, marljivi, da neguju solidarnost i zajedništvo, brinu o prirodi, svoje slobodno vreme ulažu u zajednicu. Kao da sve to nikada nisu znali, kao da tome nikada nisu učeni u toj zemlji koja je nestajala, kao da čak i mnoge fotografije koje se nalaze i u ovim albumima slatim Titu ne dokazuju suprotno. Lično iskustvo građana nekadašnje Jugoslavije prokazano je kao isključivo obeleženo totalitarnim režimom kulta ličnosti, dok se zaboravilo na svaki modernizatorski, emancipatorski segment države koja se raspadala i nasilno zaboravljala. Titov portret na svakom zidu školske učionice i prilično bizarni sletovi kojima se obeležavao njegov rođendan zasenile su svaki drugi segment društvenosti, obrazovanja, svakodnevice jugoslovenske dece, jugoslovenskog društva.

Ipak, ovim i sličnim fotografijama, dokumentima, modelima i praksama koje su sprovedene u socijalističkoj Jugoslaviji danas se mnogi vraćaju ponovo ih ispitujući. Čini se ne zato što je nostalgija za prošlim vremenom toliko jaka, već pre zbog toga što je sadašnjost toliko bezidejna, pogrešna, loša. Verovatno i ne da bi se samo našla tačka preloma od koje je sve krenulo naopako, već pre da bi se potražila ona pitanja o mogućem uređenju jednog pravednijeg društva na koja nikada nisu dati adekvatni odgovori. Ne da bi se pronašla izgubljena socijalistička utopija, već da bi se povratila mogućnost razmišljanja o pozitivnoj budućnosti u današnjem društvu. Sa ovakvom namerom je započeto i istraživanje arhivskih fotografskih materijala kroz projekat *Plamni pozdravi*, i to onog materijala koji se odnosi na konstrukciju detinjstva, budući da su pre svega deca oni u koje društvo investira svoju ideju budućnosti. Činilo nam se da je upravo slika institucionalnog detinjstva u socijalističkoj Jugoslaviji ono mesto gde se može videti kakva je ta zemlja želela i pokušavala da bude. Ali, čini nam se ne samo Jugoslavija, već i svet nakon Drugog svetskog rata. I šta ni jedno ni drugo nisu uspeli da postanu.

Projekat *Plameni pozdravi* zamišljen je kao ponovno propitivanje socijalističke Jugoslavije – njene strukture, karaktera i nasleđa, kroz prizmu konstrukcije socijalističkog detinjstva, onog koje se otkriva na fotografijama iz albuma slatim Titu. Prvi segment projekta – izložba *Plameni pozdravi* koja je održana u *Muzeju istorije Jugoslavije* tokom marta i aprila 2015. godine predstavila je radove devet umetnika sa prostora nekadašnje Jugoslavije. Njihovi radovi nastajali su ili kroz istraživanje arhivskih materijala *Muzeja* ili su na izložbi postavljeni u direktni dijalog sa tom arhivom, ispitujući karakter i sadržaj ovih slika u današnjem momentu. Drugi segment projekta uključuje istoričare, antropologe, kulturologe, istoričare umetnosti i književnike iz ovog regiona čiji tekstovi s jedne strane daju neophodni istorijski kontekst razmišljanju o detinjstvu u socijalističkoj Jugoslaviji, dok s druge nude drugačiji pogled na nasleđe socijalističke Jugoslavije od uobičajenog, binarnog pojednostavljivanja na koje se prečesto nailazi u radovima koji se bave ovom temom. Svi ovi autori svojim radovima i razmišljanjima na dragoceni način doprinose umetničkom istraživanju arhivskih materijala koje stoji u osnovi projekta *Plamni pozdravi*, otvarajući polje za neko novo i drugačije čitanje i promišljanje socijalističke Jugoslavije.

1 Titov rođendan proslavljao se 25. maja, a od 1957. godine ovaj datum postaje jedan od glavnih jugoslovenskih praznika – Dan mladosti. Dan mladosti, sa nošenjem Štafete mladosti kroz Jugoslaviju i završnom centralnom priredbom na stadionu JNA u Beogradu, slavio se do 1987. godine, još punih sedam godina nakon Titove smrti.

2 Samo se u nekoliko albuma na kraju, kao u impresumu, pojavljuju imena autora, i u tim slučajevima su to uvek učenici. Ipak, iako nemoguće dokazati, po određenim tehničkim karakteristikama samih fotografija, kao i po insistiranju na fotografijama na kojima se prikazuju učenici dok učestvuju u fotografskim sekcijama, moguće je zaključiti da su autori velikog broja fotografija deca.

—
ANA ADAMOVIĆ

Plameni pozdravi, Šestokanalna video instalacija

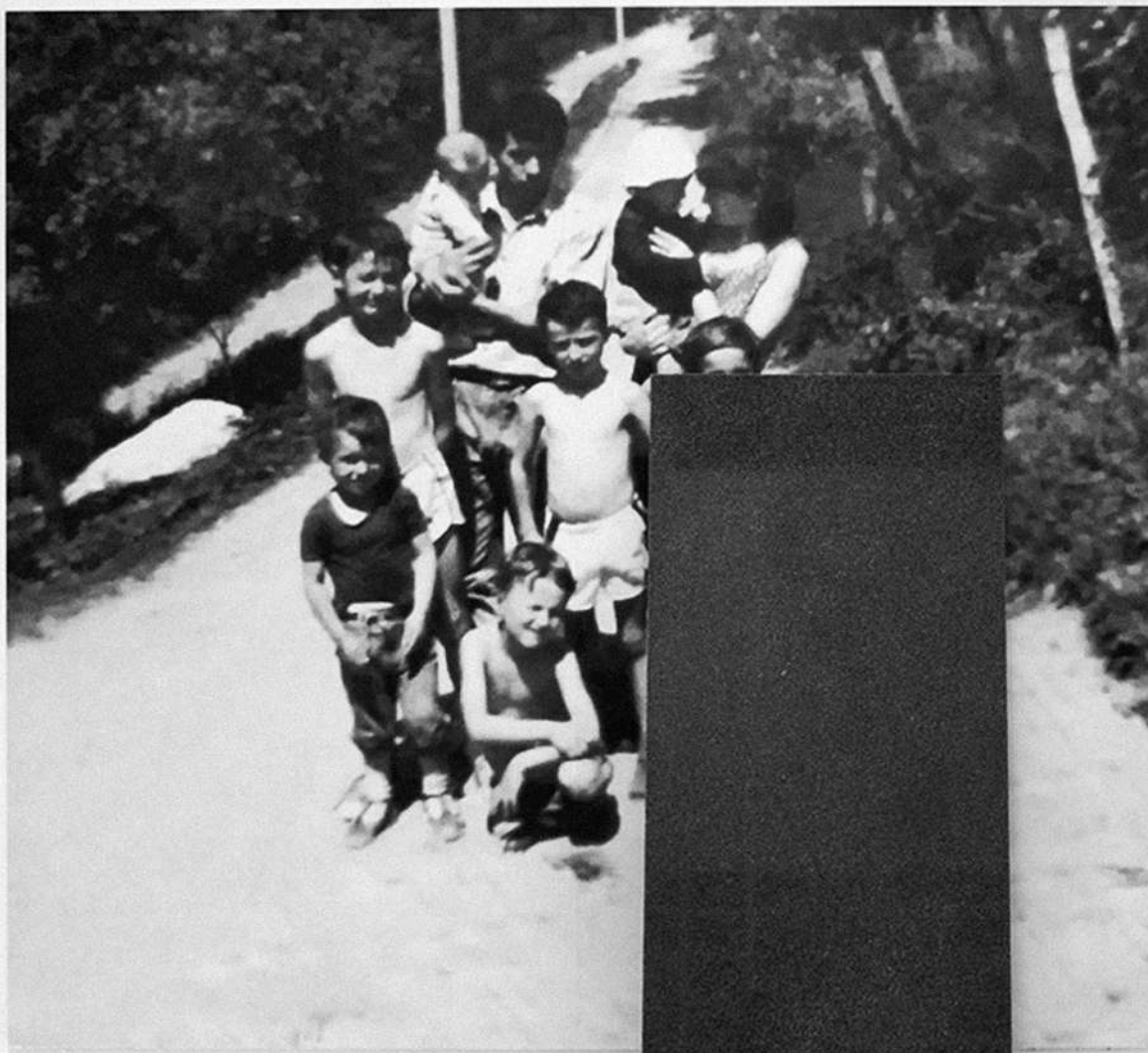
(363 fotografije i tekstovi iz fotografskih albuma poslatih Titu
od 1945. do 1980. godine iz arhiva *Muzeja istorije Jugoslavije*)

DEJAN KALUDJEROVIĆ

Klikeri, 2014, Sedmokanalna zvučna instalacija
+ 30777 klikera, promenljive dimenzije, 46'
Iz serije: Razgovori: hulahop, lastiš, klikeri i pesak

MLADEN MILJANOVIĆ
Lakoća sećanja i težina iskustva, 2015
Instalacija – granitna ploča, fotografije, dimenzije promenjive
(Fotografije grupnih portreta poklonjenih Titu iz arhiva
Muzeja istorije Jugoslavije i lična arhiva umetnika)

MLADEN MILJANOVIĆ

Lakoća sećanja i težina iskustva, 2015

Instalacija – granitna ploča, fotografije, dimenzije promenjive
(Fotografije grupnih portreta poklonjenih Titu iz arhiva
Muzeja istorije Jugoslavije i lična arhiva umetnika)

MLADEN MILJANOVIĆ

Lakoća sećanja i težina iskustva, 2015, Instalacija – granitna ploča,

fotografije, dimenzije promenjive

(Fotografije grupnih portreta poklonjenih Titu iz arhiva

Muzeja istorije Jugoslavije i lična arhiva umetnika)

Razgovor, Amsterdam - Beograd, april 2015

DUBRAVKA UGREŠIĆ I ANA ADAMOVIĆ

Prvomajska parada, Beograd 1949. Intervjuja: D. Ugrešić, 2003. Br. 17

A.A: U Vašem eseju *Početnica za nepismene* naišla sam na sledeće rečenice: »Godine 1991, kada se raspadala Jugoslavija i kada je započeo rat koji će efikasno dovršiti njezin raspad, u mojim rukama slučajno se našla početnica koja je prema godini izdanja (1957), lako mogla biti i moja. Listanje početnice duboko me je uzбудilo. Preda mnom su najednom iskrsla dva svijeta: davnašnji, zaboravljeni svijet početnice, koji je obećavao sretnu budućnost, i drugi, zbiljski, sadašnji, koji je tu budućnost brutalno osporavao.« Šta je, po Vama, bila socijalistička utopija? Kakva je ta budućnost trebala da bude i da li je ikada bila moguća?

D.U: U cijeloj priči oko socijalističke utopije uvijek se izostavlja jedna važna činjenica: sam završetak Drugog svjetskog rata. To je trenutak koji mi teško možemo zamisliti. Nakon četiri godine straha, istrebljenja, kaosa, uništenja, nakon holokausta u kojem je pobijeno šest milijuna Židova, nakon još mnogih milijuna sveukupno izginulih ljudi -- dolazi bolji svijet, život u miru. Mislim da je ta vjera u bolju budućnost, dakle, naprosto budućnost bez rata, dala nevjerojatan energetski potisak svima i svugdje. Uostalom, popularni jugoslavenski partizanski filmovi dugo su u Jugoslavenima utvrđivali vjeru da se fašizam više nikada neće ponoviti, dok, usput rečeno, filmova koji bi utvrđivali vjeru da će doći komunizam baš i nije bilo. Jugoslavija je bila na strani pobjednika, što je za samopouzdanje malog i nevažnog igrača na evropskoj karti bilo neobično važno. Simbol novoga vremena bili su pobjednici -- Tito i partizani. Zašto kažem *Tito i partizani*? Zato što mi se čini da je taj mitologem urastao u »jugoslavenski identitet« daleko snažnije od mitologema komunizma, što govori da je anti-fašistička strana jugoslavenske priče bila daleko jača od komunističke. Uostalom, tada je malo tko upotrebljavao riječ *komunizam*. Čak i članovi komunističke partije upotrebljavali su riječ *socijalizam*. Jer komunizam su, prema općem uvjerenju, imali Rusi, a mi, Jugoslaveni, mi smo imali socijalizam. Ja, koja sam provela u Sovjetskom Savezu

jednu studijsku godinu, sklona sam da vjerujem u tu tezu.

Unazad dvadesetak godina, otkada su mnogi bivši Jugoslaveni počeli patiti od sindroma lažnoga sjećanja (*false memory syndrom*), stvari su se preokrenule. Otada pa naovamo svi govore o *komunizmu*, o *Titovoj diktaturi*, komunističkoj *represiji* i slično. Zašto? Zar samo zato što su ljudi najednom otkrili istinu? Ne, već čini se zato što bi svi htjeli naučiti stvari na svoj ideološki mlin: većina Hrvata rat koji se odigrao prije dvadesetak godina u bivšoj Jugoslaviji doživljava kao svoju herojsku borbu protiv komunizma - jugoslavenstva - srpske agresije (jer samo su Srbi, zna se, bili *komunjare*, *jugoslavenčine* i *agresori*). Srbi stvari navlače na svoj mlin, pa je za većinu Srba Tito prije svega Hrvat, a onda zlotvor i komunjar, koji je jadnim Srbima prenio virus komunizma. Tako ispada da se Hrvati i Srbi nisu ustvari borili za slobodu pljačke komunističkih dobara i restauraciju *ustaštva* i *četništva*, nego, gle - protiv komunizma!

Da su se Jugoslaveni ikada zaista borili protiv komunizma, onda bi o tome postojali nekakvi dokazi. Bogatu dokumentaciju o svojoj borbi protiv komunizma imaju Rusi, Poljaci, Česi, Mađari. Tamo je postojala dugogodišnja kultura otpora, kulturni i politički underground, što dokazuju tisuće ispisanih stranica, filmovi, izložbe, knjige, svjedočanstva. U Jugoslaviji nije postojalo ništa slično, jedva dva ili tri imena koja se ponosno ističu već godinama, Đilas, Mihajlov, nekoliko zabranjenih filmova i knjiga... Dakle, ili je jugoslavenski komunizam bio najrepresivniji na svijetu, ili represija nije bilo, ili ih je bilo, ali su Jugoslaveni, za razliku od Rusa, Mađara, Poljaka, Čeha bili teške političke kukavice i kompromiseri? Što je, dakle, od svega toga istina? I gdje su ti novi povjesničari, koji će mladim generacijama ostaviti koliko toliko uvjerljivu i provjerljivu sliku života u Jugoslaviji?!

Ali vratimo se budućnosti (dobro zvuči, zar ne, povratak u budućnost!?)... Od nevjerojatnog potiska budućnosne energije koju su proizvele činjenice da je završen Drugi svjetski rat, te da je Jugoslavija bila na strani pobjednika (da, s velikim brojem žrtava!), kao i činjenice da se Jugoslavija ubrzo nakon rata izvukla i iz smrtonosnog zagrljaja sa Staljinom (ponovo uz žrtve!), potisak je dala i sama ideologija socijalizma – sve to zajedno hranilo je budućnosni entuzijazam. Naime, socijalistička svakidašnjica svakoga je dana zaista bila bolja (toga se već i ja sjećam!): većina ljudi je živjela sve bolje, ljudi su se školovali, počeli su putovati, graditi kuće, ceste, tvornice, ljudi su kupovali svoje prve frižidere, prve automobile, prve televizore... Život je, baš kao u mnogim zapadno-evropskim zemljama, bio svakim danom sve bolji. A onda je u jednom trenutku počela stagnacija...

A.A: Kako vidite odnos post-jugoslovenskih društava prema ideji budućnosti? I, s tim u vezi, odnos prema budućnosti današnjih, navodno, post-ideoloških

društava? Da li nam je uopšte i potrebna ideja utopije ili je možda vreme da se budućnost i nova društvenost misli u nekim novim okvirima?

D.U: Mislim da danas nema ideje o budućnosti. Uzbudljiva budućnost postoji, pretpostavljam, u znanosti, u medicini, arhitekturi i sličnim naukama, ali je posve iščezla s horizonta političkih ideja. I to se ne odnosi samo na post-jugoslavenska društva. Nekome je stalo da tako bude. Sada kada je sva vlast u rukama nekolicine ljudi, oni će činiti sve da nas uvjere da je baš ovaj najbolji od svih svjetova. Meni je u post-jugoslavenskim društvima zanimljiva činjenica da svi potiču religijsku utopiju, nitko nema ništa protiv nje, štoviše. Riječ *utopija* odnosi se na zamišljeno mjesto gdje se primjenjuju savršeni zakoni, socijalni uvjeti i upravljanje; »utopija« je već samo zamišljanje društvenoga uređenja koje bi trebalo biti bolje od postojećega. Otkud najednom taj oprez i nevoljkost prema samom pokušaju razmišljanja o drugačijem i boljem svijetu?! Mene, na primjer, svaki pokušaj zamišljanja pravednije uređenih svjetova intelektualno i emocionalno uzbuđuje, od »Avatara« do novih majmunskih filmova. Sudeći prema tim filmovima, ispada da su razmišljanja o uređenju društvene zajednice svojstvenija orangutanima nego ljudima.

Hajde da se zapitamo što nude religijski ideološki sistemi koji su u post-jugoslavenskim društvima postali paralelna vlast? Umjesto crvene zvijezde ili slike Tita na ulazu u hrvatske bolnice i mnoge druge institucije stoji katolički križ. Što nudi crkva? Realnost ili utopiju? Nije li, uostalom, Franjo Tuđman proglasio Hrvatsku *rajem na zemlji*? Što je on ponudio naglo demokratiziranim Hrvatima: realnost ili utopiju? Kako to da su se - umjesto gradnje zajedničke socijalističke budućnosti (za koju se ispostavilo da je »utopija«) - svi post-Jugoslaveni radije opredijelili za život nakon smrti, u raju!? Sve u svemu, nove post-jugoslavenske »demokratske« vlasti izdašno podupiru crkvu kao svoj prateći ideološki pogon baš kao da poručuju: mi smo vas opljačkali, pretvorili smo vas u svoje roblje, i dalje ćemo vas pljačkati, za vas budućnosti nema, ali zato vam je tu crkva, ona vam garantira budućnost nakon smrti, ona prodaje ulaznice za raj.

A.A: Da li je nostalgija ružna reč, retrogradni osećaj privilegovanih i dokonih, kič, ili može imati emancipatorski kapacitet dovodenjem u pitanje priznatih istina današnjeg trenutka?

D.U: Nostalgija je riječ čije značenje konstantno izmiče. Nostalgija nema svoga cilja, teško ju je zauzdati, upotrijebiti, iskoristiti, osim toga, ona je najčešće nepouzdan vodič. Hajde da zamislimo da ste nostalgični prema određenom trenutku u svome privatnom životu, ili kolektivnom životu, i da je neki Komičar na

Prionosjila parada, Beograd 1949. Intervencija: D. Ljubić: 2013. Bl. 11

nebesima odlučio da ispunjava sve vaše želje. Mislim da bi se sve ponovilo kao farsa. Teško je zamisliti potpunu rekonstrukciju trenutka i zadovoljenje, odnosno poništenje nostalgije. Međutim, da, taj nejasni, neuhvatljivi osjećaj može nagnati ljude na istraživanje prošlih trenutaka i može imati emancipatorsku snagu.

Nostalglični interes za određeno razdoblje može se pojaviti kada to razdoblje nije pravilno »pokopano«, i to se dogodilo s Jugoslavijom: nove vlasti nisu dale ljudima vremena da tuguju zbog toga što odlaze iz stare kuće, da se vesele što odlaze, da pokupe svoje stvari i da odluče što će ponijeti sa sobom. Sve je bilo brutalno, krvavo i kriminalno, i to traje sve do danas.

A.A: A šta je sa jugo-nostalgijom? I zašto mislite da se, kada je o Jugoslaviji reč, gotovo uvek govori o drugoj Jugoslaviji, a nekako se zanemaruje jugoslovenska ideja prisutna od XIX veka.

D.U: Dok god povjesničari, sociolozi, antropolozi, umjetnici i politolozi ne obave »ritual pokopa« kako treba, dotle će već sam spomen Jugoslavije izazivati jake emocionalne reakcije, pozitivne ili negativne. Međutim, teško je da leš može očekivati dostojan pokop od strane svojih ubojica. A »jugoslavenska ideja« se ne spominje jer sama riječ »ideja« implicira da je njezina realizacija uvijek (i ponovo) moguća.

A.A: Da li se mi danas sećamo realne zemlje koja je postojala i zvala se Jugoslavija, pa se na najnasilniji mogući način raspala, ili zapravo mislimo neku imaginarnu Jugoslavija?

D.U: Ne zaboravite, riječ jugo-nostalgija smislili su mediji i koristili je kao oblik političke optužbe, osobito u Hrvatskoj. Biti optužen kao **jugonostalgičar** značilo je biti neprijatelj novih režima. Jugoslavija postaje sve imaginarnija, i tu ste u pravu, naprosto zato jer nema jake intelektualne energije koja bi usmjerila strukovne ljude (povjesničare, sociologe, kulturologe itd.) da se pozabave jugoslavenskim razdobljem. Zašto? Možda i zato što se ljudi boje pitanja i odgovora. Jedno jednostavno pitanje bilo bi: kakvu su zemlju ljudi i njihovi predstavnici srušili i kakve su zemlje izgradili. Je li to što su izgradili vrijedilo tolikog broja uništenih života? A onda slijedi i pitanje: a što su to ljudi izgradili na mjestu stare Jugoslavije? Mislim da se upravo zbog takvih i sličnih pitanja Jugoslavija i jugo-nostalgija doživljavaju kao »minsko polje«, koje treba izbjeći ili ga čak ograditi visokom bodljikavom žicom. U Hrvatskoj je ta vrsta moralnoga straha, odbijanja suočenja i dalje na snazi. Jugo-nostalgija je zabranjena, ali zato ustaška nostalgija cvjeta i našla je mnoge oblike zadovoljenja: od suvenira, insignija,

uniformi, nacističkih pozdrava, Pavelićevih slika, Thompsona, političara i političkih namigivanja u pravcu NDH. Isto se, pretpostavljam, događa u Srbiji: četnička nostalgija je dobrodošla, jugo-nostalgija nije.

A.A: Nedavno sam naišla na podatak da je Koča Popović bio kreator Prvomajske parade 1949. godine u Beogradu, one na kojoj je snimljena fotografija nad kojom vršite *intervenciju*. Zašto intervencija i zašto baš na toj fotografiji? Zašto taj dečji postupak doctavanja, bojenja, popunjavanja, domišljanja i domaštavanja i to baš na ovoj slici?

D.U: Ta fotografija ima nadrealističku začudnost (baš kao da je sam Koča Popović stajao iza kamere!). Svi moji strani prijatelji, koji nikada nisu vidjeli prvomajsku paradu, misle da je ta fotografija nadrealistička montaža. Meni je ta fotografija izuzetno draga zbog dvosmislenosti: zapravo prizor na fotografiji svu ozbiljnost prvomajske parade pretvara u farsu. Ljudi u uniformama salutiraju Cipeli, simbolu. S druge strane, u fotografiji je sadržana vjera, simbolična i/ili stvarna: ljudi iskazuju poštovanje prema radu, prema majstorima-postolarima, prema radnicima. Ima i jedna divna engleska *nursery rhyme*, koju jako volim, *There was an old woman who lived in a shoe...* I ta pjesmica je utkana u značenjsko polje moga izbora.

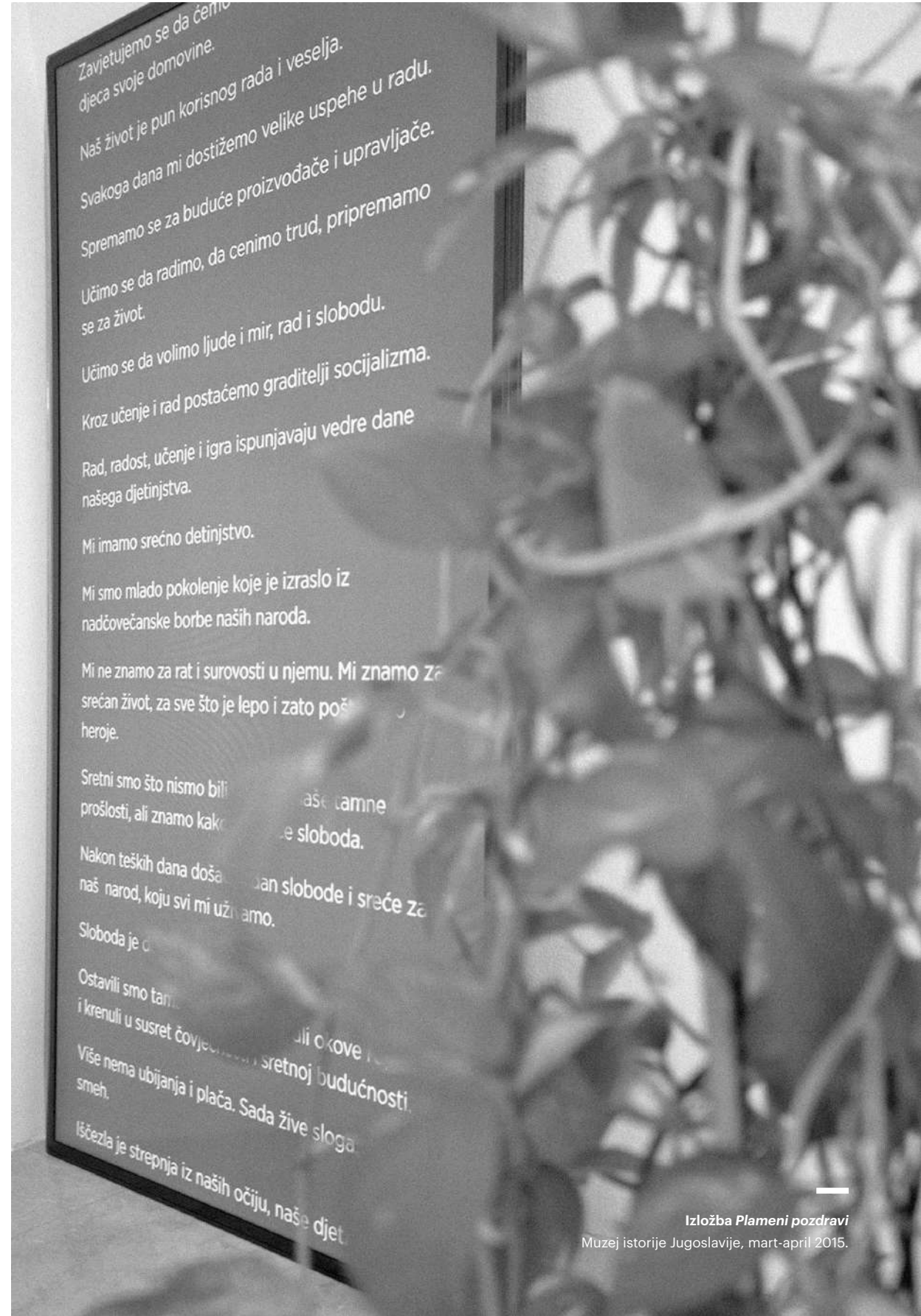
I na kraju bojanke, crtanke, i slične tehnike spadaju u dječje tehnike, te koje smo učili u ranom djetinjstvu ili u prvim školskim danima. Intervencijama na motivu koji se ponavlja, cipeli, htjela sam ostati u okviru dječjih tehnika, tih koje su predviđene za vježbu, za razvijanje likovnih vještina u malom crtaču. U taj moj izbor nadalje je ugrađena i moja fascinacija onime što ne pripada meni, nego vremenu u kojem sam se rodila (u vrijeme kada je ta fotografija snimljena imala sam tek mjesec dana!). To je vrijeme imalo king-size ambicije i dosege, bilo je to vrijeme ne samo gigantskih cipela nego i gigantskih koraka. Ne zaboravite, bilo je to vrijeme kada se putovalo na Mjesec! Iako svi mi nismo mrđnuli dalje od Mrduše Donje, svi smo pratili let psića Lajke na Mjesec! Gdje ćete naći stvarnu epizodu koja se danas čini nadrealnijom od te?! Ja sam kao djevojčica bila stopostotno uvjerena da ću uskoro i sama kupiti kartu za Mjesec. Danas više vlakom ne možete ni do mora, a horizonti u koje su upereni naši pogledi nisu više svemir i svijetla budućnost. Naše budućnosne horizonte zastrle su stražnjice Kim Kardashian i Severine, kao i lica naših političara.

Usput rečeno, u mojoj knjizi *Zabranjeno čitanje* postoje dvije fotografije s iste parade, koje prikazuju gigantske knjige koje prolaze pored vojske koja salutira i iskazuje poštovanje prema naporima pisaca i izdavača. Na knjigama ne stoje imena Marksa, Engelsa, Lenjina i Tita, ako je to prvo na što ste pomislili, nego

naslovi: *udžbenici, lijepa književnost* i slično. Kada bi nas netko danas natjerao da napravimo sličnu paradu i da izaberemo izdavački poduhvat tih razmjera u ovome času, izbor bi, za volju istine, pao na *Pedeset nijansi sive*.

A.A: Ponovo, u eseju *Počelnica za nepismene*, kažete: »Precrtavanje bi, kao i prepisivanje, moglo biti ritual neke duboke unutrašnje pokore«. Zašto i za šta pokore?

D.U: To jest neka vrsta pokore i poštovanja, tako su, prije Gutenberga, srednjovjekovni svećenici čuvali rukopise i stvarali biblioteke. Prepisivanje, precrtavanje može biti i jedna od tehnika, ritual koji vršimo na sebi da bi osvijestili svoju vlastitu povijest. Ima jedan šaljivi stih ruskog avangardiste V. Vedenskoga, kojega često citiram, tako da sam ga već »precitirala«, a koji kaže: »Čto by stalo vse ponjatno, nado nachat' žyt' obratno«. Drugim riječima, da bismo sve razumjeli, morali bismo početi živjeti unazad. A to je upravo ono što ste vi učinili s izložbom *Plameni pozdravi*: živjeli ste načas unazad da biste osvijestili određeni trenutak u svome životu. To je borba protiv nametnutog diskontinuiteta. A toga se, da ponovimo još jednom, i vlasti i pokorni glasači novih zemalja niklih na tlu Jugoslavije boje; oni se boje kontinuiteta, historijskog znanja, usporedbe s prethodnim vremenima i vrednovanja. Zato i drže svoje građane kao taoce, baš kao što u Meksiku narko-mafija drži stanovnike nekih mjesta kao svoje taoce. Možda je baš to - sloboda suočenja s vlastitim socijalističkim djetinjstvom koju su mladi umjetnici ostvarili u umjetničkom činu - privukla brojne posjetioce na vašu izložbu.

Izložba *Plameni pozdravi*

Muzej istorije Jugoslavije, mart-april 2015.

IRENA LAGATOR PEJOVIĆ
Sloboda Sigurnost Napredak, 2015, Instalacija

ANA ADAMOVIĆ
46 saksija sa biljkama, instalacija

ŽIVIMO I RASTEMO
U SLOBODNOJ ZEMLJI.

NAŠE DETINJSTVO JE
VESELO I SREĆNO.

MI JESMO MALI ALI ZNAMO
KOJIM PUTEM MORAMO IĆI.

ZAVJETUJEMO SE DA ĆEMO
UČITI I RADITI
KAO VJERNA DJECA
SVOJE DOMOVINE.

BIĆEMO GENERACIJA KOJA
ĆE DALJE PRONETI SLAVU
NAŠE ZEMLJE
SVUDA GDE ŽIVIMO,
UČIMO I RADIMO.

KROZ UČENJE I RAD
POSTAĆEMO GRADITELJI
SOCIJALIZMA.

GLASOVI NAŠI DALEKO
SE ČUJU I ODJEKUJU
U SREĆNU BUDUĆNOST.

Deca u obdaništu, Jajce, Bosna i Hercegovina, 1953
(album br. 270, poklon »Društva prijatelja dece Jajce«)

Deca u obdaništu, Skoplje, Makedonija, 1955
(album br. 1024, poklon najmladih iz dečjih vrtića u Skoplju)

Deca u obdaništu, Hrvatska, 1945
(album br. 783, poklon Ministarstva za socijalno staranje Narodne republike Hrvatske)

Hor, Nikšić, Crna Gora, 1962
(album br. 957, poklon pionira Nikšića)

—
Prijem učenika prvih razreda u pionirsku organizaciju, Beograd, Srbija, 1967
 (album br. 947, poklon Osnovne škole »France Prešern« iz Beograda)

—
Prijem učenika prvih razreda u pionirsku organizaciju, Beograd, Srbija, 1967
 (album br. 947, poklon Osnovne škole »France Prešern« iz Beograda)

Proslava povodom prijema učenika prvih razreda u pionirsku organizaciju, Bosanski Brod, Bosna i Hercegovina, 1966
(album br. 983, poklon pionira i omladine Osnovne škole »Drago Vidošević« iz Bosanskog Broda)

ŠEST TEZA O ODRASTANJU U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Veoma je delikatna pozicija u kojoj istoričar postaje objekat svoga istraživanja. Govoriti o pionirima stavlja me upravo u ulogu osobe koja pokušava da uspostavi distancu prema predmetu svoje analize, koju u isto vreme nevoljno, ali snažno obuzimaju veoma jake emocije. Objasnjavati proces socijalizacije deteta, govoriti o pionirima i pionirkama i njihovom položaju i značaju u socijalističkoj Jugoslaviji, za mene je upravo takvo iskustvo. Vraća me u sada već davne dane decembra 1973. godine, kada sam sa mojim drugaricama i drugarima položila Pionirsku zakletvu koju i danas pamtim:

»Danas kada postajem pionir dajem svečano obećanje da ću marljivo učiti i raditi, poštovati roditelje i starije i biti veran i iskren drug, koji drži datu reč. Da ću slediti put najboljih pionira, ceniti slavno delo partizana i napredne ljude sveta koji žele slobodu i mir. Da ću voleti svoju domovinu, njene bratske narode sve, i graditi novi život, pun radosti i sreće.«

Ovaj tekst je četvrta zvanična formulacija Pionirske zakletve. Prvi Svečani zavet pionira izgovaran neposredno po završetku rata 1946. godine je bio nešto koncizniji: »Zavetujem se pred pionirskom zastavom i pred svojim drugovima pionirima da ću učiti i živeti kao veran sin svoje domovine – Federativne narodne republike Jugoslavije. Zavetujem se da ću čuvati bratstvo i jedinstvo naših naroda i slobodu naše otadžbine stečene krvlju najboljih sinova. Za domovinu s Titom Napred!«

1. U godinama neposredno po završetku Drugog svetskog rata i socijalističke revolucije, motiv učešća najmlađih u NOB-u je bio sveprisutan u javnom prostoru. U govorima najviših partijskih i državnih rukovodilaca on je posebno istican, a Josip Broz Tito ga je opisao na sledeći način: »Kada idu u borbu ljudi, vojska koju je država stvorila, (...) onda je to njihova dužnost prema svojoj domovini (...) ali kada bez mobilizacije, dobrovoljno, djeca od 12, 14, 15, 16 godina idu u

borbu, znajući da će u njoj poginuti – onda je to više nego dug prema domovini, onda je to nadčovječanski heroizam mladih ljudi, koji žrtvuju sebe, iako još nisu upravo ni stupili u život – da bi buduća pokolenja bila srećna.«¹ Koračnica *Pionirska*, koja je bila namenjena izvođenju najmlađih pionira odslikavala je identičan sentiment kroz stihove: »Mi smo mali pioniri, partizani smo i mi/ da nam dođu lepši dani borimo se svi«.

Neposredno po završetku rata, učešće dece u partizanskim jedinicama našlo je odjek u pravnoj regulativi. Naime, 18. aprila 1945. godine je Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije donelo akt po kome je biračko pravo priznato svim aktivnim borcima, bez obzira na njihovu starost, što je značilo da su u biračke spiskove uneta i lica – aktivni borci ispod 18 godina starosti. Ona su bila upisana u biračke spiskove vojnih jedinica, ali im je raspisom Povereništva Unutrašnjih poslova od 26. decembra 1944. godine, biračko pravo zadržano i po otpuštanju iz vojske.² Ministarstvo za Konstituantu je bilo saglasno sa ovim mišljenjem i odobrilo unošenje maloletnih lica koja su bili učesnici rata u spiskove birača.

Deca su u isto vreme istaknuta kao najvažnija briga nove države. Deca bez roditeljske zaštite, socijalno ugrožena i deca palih boraca su na simboličnoj ravni označavana kao najvažniji članovi društva, a briga o njima je postavljana kao prioritet u funkcionisanju države. Završetkom rata država se suočila sa brojem od, kako je u jednom izveštaju zvanično saopšteno, 1.388.456 socijalno ugrožene dece i čak 103.165 dece palih boraca, o kojima je brigu preuzelo Ministarstvo socijalne politike Demokratske Federativne Jugoslavije.³

Država se obavezala da će decu palih boraca dvaputa godišnje obući i da će im plaćati školarinu i školski pribor, kao i da će isplaćivati novčanu pomoć od 300-500 dinara po detetu.⁴ Vremenom je pri Centralnom odboru SUBNORA uspostavljen i Fond za školovanje dece palih boraca, kome je od 1957. godine Savezno izvršno veće dodeljivalo dopunska sredstva.⁵ Njihova pozicija je bez sumnje bila od izuzetnog značaja, ali nije odudarala od opštih pravila koja su postepeno uspostavljana.

Zbog problema oko organizacije domova, u prvim danima po oslobođenju zemlje, podstican je smeštaj dece po porodicama, a Ministarstvo socijalne politike Demokratske Federativne Jugoslavije je 16. oktobra 1945. na osnovu izveštaja zemaljskih ministarstava socijalne politike propisalo da se »kolonizacija dece po porodicama (mora postojati kontrolno osoblje) ima sprovesti do zime«. Određena su mesta i porodice koje su bile u stanju da prihvate ugroženu decu, pri čemu je kao posebno isticano da se mora voditi računa o vaspitavanju dece u duhu

Narodnooslobodilačke borbe. Ogroman broj nezbrinute dece, njihova neuhrañjenost i nežno zdravlje uslovlili su organizaciju sistema domova, ali i niza dečijih letovališta i oporavilišta. Vremenom je ovaj vid brige unapređivan, o čemu su svedočili i brojni priručnici koji su instruirali vaspitače za rad sa decom. Iako su se uglavnom bavili praktičnim pitanjima borbe sa komarcima, organizacije izleta i slično, nikada nisu zanemarivali ni sugestije o potrebi čitanja Dedijerovog, Dudićevog i Nazorovog Dnevnika deci u trenucima odmora.

2. Rad sa pionirima je postao jedan od prioriteta nove socijalističke zajednice. Kroz brojne svečanosti i proslave, etablirani su patriotski praznici, čije je proslavljanje najredovnije sprovedeno među mlađim generacijama jer, kako je isticano, »ostavljaju svoj pečat na razvoj ličnosti pionira.«⁶ Interesanto je da su tri proslavljana praznika u školama pripadala datumima iz istorije međunarodnog radničkog pokreta: 8. mart – *Dan žena*, 1. maj – *Dan rada*, 9. Maj – *Dan pobeđe*, dok su ostali imali opštejugoslovenski, ili lokalni karakter (proslava dana škole, ili pionirskog odreda, dana oslobođenja mesta...). Manifestacije su uključivale aktivnu upotrebu simbola, kad god je to bilo moguće. Simboli su pionire isticali kao prepoznatljive članove kolektiva – od marame, kape-titovke, do plavo-bele uniforme. Posebna obeležja mogli su imati i mali recitatori, članovi horova, izviđači, gorani, ali je upravo pionirska uniforma isticana kao ključna u procesu spajanja dece različitih interesovanja i sposobnosti.

Nova ideologija je decu uključivala kao ravnopravne članove zajednice ističući njihovo učešće u oružanim akcijama kao najsvetliji primer junaštva. U isto vreme je potenciranje primera bezosećajnih pogubljenja dece u obaveznoj lektiri koja je obilovala surovim pričama, herojskom narativu pridavalo martirske komponente. Prikazujući partizanske jedinice kao sigurnu kuću za brojnu decu koja su ostala bez roditelja, potenciran je sveobuhvatni karakter antifašističkog pokreta kao gotovo porodičnog okruženja u kome je svako imao ravnopravnu ulogu:

Na Kozari djete puže,
Pa mi kaže: - Zdravo družel!
Zdravo, družel partizane,
Ima li žive moje mame?
Nema, nema, drago djete,
Zaklaše je Švabe klete.(...)
Ti ne tuguj, drago djete,
Sad si briga naše čete.
Odsad će se tvoja mati
Naša prva četa zvati.⁷

3. Centralna figura u nizu simbola koji su komunicirali sa mladim generacijama, bio je bez sumnje Josip Broz Tito koji je predstavljan kao paradigma celokupne zajednice i njenih stremljenja.⁸ Njegove biste su najčešće postavljane, uz poprsja i portrete Narodnih heroja i istorijskih ličnosti čija su imena škole nosile, u centralnim aulama škola i na istaknutim mestima u brojnim dečijim ustanovama. Upoznavanje sa Titovim životom je predstavljalo najjasniji način usmeravanja mladih generacija sa željenim modelom ponašanja. Približavanje Titovog lika je snaženo posetama njegovom rodnom kraju i pričama za decu koje su pružale mogućnost lične identifikacije. Prema programu ekskurzija iz Srbije u Kumrovec prvog dana se spavalo u Vinkovcima, gde su se pioniri upoznavali sa decom sa kojom su se već duže dopisivali. Drugi dan su provodili u Zagrebu, gde su upoznavali mesta značajna za razvoj revolucionarnog pokreta i vezana za život Josipa Broza Tita. Trećeg dana su odlazili na vrh Sljemena i spavali u Gornjoj Bistri. Četvrti dan je bio predviđen za kratko fiskulturno druženje, dok su petog dana odlazili peške do Bistričkih Toplica i lipe Matije Gupca. Šestog dana je bila predviđena šetnja do zamka Trakošćan i najzad sedmog dana dolazak u Kumrovec, sa obaveznom izletom do reke Sutle. Pisanje čestitike Josipu Brozu Titu je predstavljano kao jedan od najlepših momenata putovanja.⁹

Potenciranje Titovog skromnog socijalnog porekla bio je okvir brojnih priča koje su bile deo obavezne školske literature. Priče iz Titovog detinjstva su ga prikazivale kao inicijatora, organizatora i snalažljivog dečaka, čime je neminovno postajao heroj novih generacija. Knjiga *360 priča o drugu Titu*, na primer, bila je neka vrsta *Priča hiljadu i jedne noći* – namenjena za čitanje deci pred spavanje. Njegov lik okružen decom se smešio sa prvih strana bukvara i udžbenika familijarizujući se sa pionirima i dobijajući attribute oca.¹⁰

Lice tvrdo šapa lavlja,
Ali na dnu grudi skrito,
Srce ima kao otac,
Drug nam Tito, Tito, Tito.¹¹

Sledila ga je plejada heroja rata i revolucije, čije je junaštvo predstavljalo uzor novim generacijama. Ličnosti koje su predstavljene deci u formi ideala bili su »Lola Ribar, Vukica Mitrović, Sava Kovačević, Marija Bursać, Sirogojno i drugi«. ¹² Pedagozi su posebno isticali potrebu popularizacije herojskih dela pionira u toku rata, kako bi se kod dece izgrađivao željeni model ponašanja: »Potrebno je da ovi likovi postanu bliski, dragi, da prožive sa njima te tragične doživljaje, da osele lepotu i težinu njihovog dela i žrtve.«¹³

Izdvojeni kao Narodni heroji, oni su veličali martirstvo za zajednicu kao ključni element kojim su propagirane ratničke tradicije, ali i preduslov života u miru. Za sve uzraste je postojao adekvatan medijator – od formi slikovnica, preko prigodnih priča i stripova, do avanturističkih partizanskih romana i filmova.¹⁴ I virtuelni, izmišljeni likovi i strip junaci, poput najpoznatijih Mirka i Slavka, herojstvo su činili stalno prisutnim u svakodnevicu najmlađih generacija.¹⁵

4. Deca su postajala članovi pionirskih i omladinskih organizacija na mitskim mestima rata i revolucije, kao što je bio grob Save Kovačevića na Tjentištu, čime je direktno povezivana revolucija sa njihovim životom u miru. Pri tome je čin primanja u *Savez pionira Jugoslavije*, ili u *Savez socijalističke omladine Jugoslavije*, kao oblik posvećenja najmlađih i njihovog ravnopravnog uključivanja u zajednicu, nosio snagu obreda inicijacije:

»Tog trenutka naša društvena zajednica, svi mi odrasli, iskazujemo sedmogodišnjem djetetu da ga smatramo zvaničnim članom našeg općedruštvenog kolektiva. Tim činom odrasli simbolički uvađaju dijete u društveni život; uvode ga kroz njegovu dječju organizaciju, na specifičan način u područje prava i obaveza, u područje samoupravljanja, u područje kolektivnog rada i života, u kojem opći uspjeh zavisi od aktivnosti i sposobnosti svakog pojedinca,....u kojem svaki pojedinac može naći i dobiti elemente koji ga u okviru naše društvene zajednice čine sretnim i zadovoljnim.«¹⁶

Iz perspektive deteta bio je to dan koji se pamti. *Pionirska zakletva* je dugo ostajala u sećanju. Šta više, jedinstvo pionira, omladinaca i ratnika revolucije je naglašavano i održavano redovnim učešćem svih generacija pionira u svečanostima inicijacije, ne samo kao direktnih subjekata, već i kao redovnih posmatrača.

5. Mesta svečanih okupljanja i polaganja zakletvi najčešće su bili spomenici i spomen – parkovi. Ne čudi što je već u prvim godinama po završetku rata, odlučeno da se između ostalih podigne i spomenik pionirima borcima, kao *hommage* njihovom učešću u borbi. Iako se od ovako formulisane ideje ubrzo odustalo, u Krupnju je 1955. godine postavljen *Spomenik partizanskom kuriru* Stevana Bodnarova. Termini *kurira* i *bombaša* su postali gotovo sinonimi za pionirsko učešće u ratu, pa i ne čudi što su dva najznačajnija spomenika deci partizanima podignuti upravo bezimenom kuriru, i nešto kasnije opšte poznatom i slavljenom bombašu Bošku Buhi.

Podizanje spomenika Bošku Buhi na mestu njegove pogibije u blizini sela Jabuka kod Prijepolja na granici Srbije i Crne Gore prenosilo je novi identitet zajednice najmlađim generacijama.¹⁷ Iako priznati junak još za života i jedan od najistaknutijih heroja rata tokom pedesetih i šezdesetih godina, Boško Buha je snažno izdvojen podizanjem spomen-parka na Jabuci i organizacijom redovnih godišnjih *Susreta pionira* od 1975 godine.¹⁸ Njegov novi spomenik tada je urađen na osnovu javnog konkursa za idejno rešenje, na kome su učestvovali učenici osnovnih škola. Ideja jedne učenice iz Gornjeg Milanovca da spomenik treba da predstavi mladog bombaša kako stoji na otvorenom bukvaru i drži pušku i jabuku, objedinila je potrebu popularisanja škole i očuvanja revolucionarnog duha mladih generacija. Ratnički elan i borbenost do smrti su bili elementi heroja koji su potencirani kod dece. Dečija pesma je taj trenutak opisala na sledeći način:

Bombom je Švabi razneo telo
Kad ovaj jurnu na njihov stroj;
Al tane drugog probi mu čelo
Herojski pade za narod svoj.
Na bedemu časti je gordo stao
Veran drug.
Herojski život za nas je dao,
Rođenoj zemlji najveći drug
Lik Boška Buhe živi u nama,
Njegov je podvig naš radni zov;
S pesmom o njemu, likom u duhu,
Hrlimo smelo u život nov.

Spomen-kompleks posvećen Bošku Buhi je predstavljao reorganizovano brigadirsko naselje, sazidano u vreme izgradnje pruge Beograd-Bar (1971–1975). U centru koji je izgrađen za 14.000 brigadira nastavljeno je sa održavanjem manifestacija, koje su preimenovane u *Susreti imenjaka na Jabuci*, okupljajući pionirske odrede koji su nosili ime Boška Buhe. Savet Saveza pionira Jugoslavije je 18. februara 1977. odlučio da manifestacija dobije opštejugoslovenski značaj. *Spomenik Boška Buhe* je okružilo osam bista pionira iz svih republika i pokrajina, a prvi međurepublički skup na Jabuci je nosio naziv *Bratstvo-jedinstvo, to blago naše, kao zenicu oka svog čuvaću i ja, pionir Titov, tako mi časnog imena mog*. Celokupan koncept organizacije spomenika i manifestacije je odražavao potrebu etabliranja socijalističkog patriotizma kroz obrazovanje i vaspitanje i pokušaj države da ideologiju slabe centralne vlasti, a jake socijalističke svesti etablira kao kolektivnu identifikaciju.

Kao i većina spomeničkih kompleksa građenih tokom šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka, i on je uključivao instituciju muzeja, pri čemu su izloženi eksponati predstavljali poklone koje su slali učenici osnovnih škola. Tako su se među izloženim predmetima našli: ručni radovi dece, ali i gramofonske ploče, udžbenici, knjige, slike i grafike. Na taj način, ovaj spomen-kompleks je predstavljao samo jedan od elemenata obnavljanja revolucionarnog sentimenta, ispoljenog između ostalog i kroz obnovljenu popularnost omladinskih radnih akcija, pohode pionira i omladinaca tragom partizanskih jedinica, pionirske igre, pionirske logore, organizacije izviđača, gorana i narodne tehnike, društveno-koristan rad, Velike školske časove u Kragujevcu, na Sutjesci, Petrovoj Gori, Kozari, Pohorju, Jasenovcu, Kumrovcu...

6. Prioriteti propagirani kroz sistem školovanja i odrastanja dece tokom sedamdesetih godina dvadesetog veka su hijerarhizovani po sledećem redosledu: na prvo mesto je istaknuta privrženost radničkoj klasi i njenoj revolucionarnoj misli, a sledila je privrženost ideji bratstva i jedinstva i nacionalne ravnopravnosti, internacionalizmu, razvijanju aktivnog stvaralačkog odnosa prema društvu i odnosima u njemu i razvijanju etičkih vrednosti koje stvara socijalistička revolucija.¹⁹ Spomen-kompleks posvećen Bošku Buhi funkcionisao je upravo na ovim principima. Pioniri i omladinci organizovani u odrede palili su logorske vatre i na pionirskim poselima uz kozaračko kolo razvijali bliskost. Kroz razgovore sa preživelim borcima u dečijoj imaginaciji su oživljavane epizode Drugog svet-skog rata. Na Jabuci je pionirsko poselo organizovano po dolasku pionira nosilo naziv: *Pionirke, pioniri, nekad slavni partizani i kuriri* čime su kroz reči popularne pesme dodatno potencirane herojske tradicije u vaspitanju dece i omladine. Liberalizacija društva koja je karakterisala početak sedamdesetih godina podsticala je delove političke elite na pronalaženje novih oblika komunikacije sa najmlađim generacijama. U isto vreme ona je izazivala otpore i neslaganja. Pred uticajima pop i rok kulture koji su »našu mlada generaciju pokušali da zatruju malograđanskom ideologijom i drugim antisamoupravnim i antisocijalističkim uticajima, da se mladi odvoje od naše revolucije i njenih ideala«, konzervativne struje su potencirale dogmatsku reafirmaciji ratnih narativa kao mogućnost novog objedinjavanja zajednice.²⁰

1 Dragoslav Ognjanović, *Detinjstvo koje to nije bilo*, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata SR Srbije, Beograd 1974.

2 Arhiv Jugoslavije, Fond Ministarstvo za Konstituantu, AJ 3–1–1.

3 Videti: Arhiv Jugoslavije, Fond Antifašistički front žena Jugoslavije AJ:141–33–183; Divna Mirković Lebl, *O pionirskim drušinama*, Biblioteka za rad sa pionirima, Beograd 1957; *Letnji rad Saveza pionira*, Biblioteka pionirskog rukovodioca, NO-POK, Beograd 1946; Anka Milanović (ur.), *Ručni rad i fiskultura u pionirskoj organizaciji*, Glavni odbor Narodne omladine Srbije, Beograd 1946.; Sanja Petrović Todosijević, *Za bezimene : delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, 1947–1954.*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2008.

4 Arhiv Jugoslavije, Fond Antifašistički front žena, pali borci AJ, 141–33–183.

5 Arhiv Jugoslavije, Fond Savezno izvršno veće – SIV, AJ, 130–17–317.

6 U školama su praznovani: 29. novembar kao Dan RepAublike, 22. decembar kao Dan Jugoslovenske narodne armije, 27. decembar kao Dan pionira, 8. mart kao Dan žena, 1. maj Međunarodni praznik rada, 25. maj kao Dan mladosti, 4. juli kao Dan ustanka, Dan oslobođenja (mesta), Dan škole, ili odreda. U savetima pionirskim rukovodiocima je preporučivano da se praznici ne proslavljaju na isti način. »Česta ponavljanja su dosadna naročito mladima« i isticano da »poseban čar unose organizacione pripreme: planiranja proslava«. Stoga je isticano da je veoma bitan i spoljni izgled učesnika na priredbama. Đaci su obično postajali pioniri na Dan pionira, ili Dan Republike, kada su svečanosti bile obeležene sećanjima na pionire kurire i bombaše iz vremena Narodnooslobodilačke borbe. Savetovano je čitanje knjiga: *Pioniri u borbi* i učenje pesama: *Mali heroji*, *Pioniri mi smo mali*, *Ko to ide ko to stupa*, *Pioniri maleni*, *Pionirska marama*. Veoma su precizno organizovani nastupi i pravila pri izvođenju priredbi: izgled svečane sale, horski nastup, izbor pesama, recitacija, odlomci iz dnevnika sa pohoda ili letovanja, muzičke tačke, ritmičke vežbe, izbor hora. Videti: Vera Vučelić, *Proslava patriotskih praznika u pionirskim organizacijama*, Savremena škola 1958; Emil Paravina, *Kako da pripremimo svečano primanje u Savez pionira*, Priručnik upućen svim pionirskim odredima u SR Hrvatskoj, savjetima pionirskih odreda, školskim odborima i upravama škola i društvima »Naša djeca«.

7 Milivoj Rodić, *Narodne partizanske pjesme sa Kozare*, Prijedor 1989, 38–39.

8 Videti: Olivera Milosavljević, »Otac – genije – ljubimac, Kult vladara – najtrajnij obrazac«, *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka. 4, Žene i deca*, Latin-ka Perović et al., Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2006, 188–292.

9 Videti: Vera Vučelić, *Proslava patriotskih praznika u pionirskim organizacijama*, Savremena škola 1958.

10 *Knjiga o Titu*, France Bevka je bila uvrštena u obaveznu lektiru učenika osnovnih škola širom zemlje i imala najveći broj izdanja na svim jezicima, uključujući i Brajevo pismo. Pored nje, u lektiru su vremenom ušla i dela: Milivoj Matošec, *Dječak sa Sutle*, Zagreb 1986 (šesto izdanje), Mirosljub Jevtović, *Priče o Titu*, Beograd 1981, Zvonko Štaubringer, Miloje Popović, *Od Kumrovca do slobode, Priče o drugu Titu*, Gornji Milanovac 1982. Isti autori su priredili i *360 priča o drugu Titu*. Povodom Titovog 80. rođendana Pozorište Boško Buha i mnoga dečija pozorišta u Jugoslaviji su prikazivala predstavu *Priče o drugu Titu*, što je predstavljalo scensku adaptaciju čitave edicije. U Kumrovcu je 29. novembra 1974. godine Josip Broz Tito prisustvovao predstavi.

11 Vladimir Tomerlin, *Zapevajmo pioniri, pionirske, partizanske i narodne pjesme*, Zagreb 1956., 44.

12 Vera Vučelić, *Proslava patriotskih praznika u pionirskim organizacijama*, Savremena škola 1958., 3.

13 *Ibid*, 4.

14 *Književna zadruga Drugari* iz Sarajeva je, na primer, u tri kola štampala slikovnice koje su prikazivale najvažnije epizode Narodnooslobodilačke borbe (Prvo kolo: Uzička republika, Bitka za ranjenike, Sutjeska, Desant na Drvar, Igmanski marš, Kozara, Drugo kolo: Bihačka republika, Petrova gora, Sremski partizani, Pohorski bataljon, Bogomilski pohod, Partizanska mornarica, Treće kolo: Kragujevac, Partizanska avijacija, Grmeč planina, Sanička žetva, Slavonija, Jajce.) Ništa, međutim, nije moglo da se poredi sa popularnošću strip junaka Mirka i Slavka, koji su predstavljali prave strip heroje i svemoćne dečake – partizanske kurire. Edicija Dečije novine, Dečijih novina iz Gornjeg Milanovca, je u broju 23, koji je izašao 25. novembra 1958. godine, počela da objavljuje strip *Nikad robom*. Čitava edicija je veoma brzo postala prepoznatljiva upravo po likovima partizanskih kurira Mirka i Slavka. Crtač stripa i tvorac mnogobrojnih likova je bio Desimir Žižović Buin, a kasnije su mu se priključili i Žika Atanacković, Branko Plavšić, Nikola Mitrović Kakan... Od maja 1963. godine strip je počeo da izlazi samostalno – u početku jednom mesečno. Vremenom je njegov tiraž porastao na 200. 000 primeraka, a novi brojevi su izlazili jednom nedeljno. Edicija *Nikad robom* je obuhvatila sve delove SFRJ i njene istorije, ali su Mirko i Slavko bili njeni najprepoznatljiviji likovi, te je i čitava edicija od 4. aprila 1969. izlazila pod imenom *Nikad robom – Mirko i Slavko*. Sedamdesetih godina su kraće verzije izlazile u dečijem časopisu »Tik –tak«, koji su takođe izdavale Dečije novine, jer je strip kao šund dodatno oporezovan. Poslednji broj stripa je štampan 25. avgusta 1979. Zoran Janjetović, *Od »Internacionale« do komercijale, Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2011.

15 Pored stripa koji su godinama izdavale Dečije novine iz Gornjeg Milanovca, 1973. godine su producirale i istoimeni film koji je režirao Vladimir Tori Janković.

16 Emil Paravina, *Kako da pripremimo svečano primanje u Savez pionira, Priručnik upućen svim pionirskim odredima u SR Hrvatskoj, savjetima pionirskih odreda, školskim odborima i upravama škola, i društvima »Naša djeca«, 4.*

17 Konkurs za idejno rešenje spomenika je objavljen u dečijoj štampi i na njega je stiglo oko 6.000 predloga. Prihvaćena je ideja pionirke Jadranke Berić iz Gornjeg Milanovca.

18 *Susreti imenjaka na Jabuci, Manifestacije pionira Jugoslavije, Savez za socijalističko vaspitanje i zaštitu dece SR Srbije, Beograd 1978.*

19 Rada Prelić, »Savez pionira u negovanju jugoslovenskog socijalističkog patriotizma i revolucionarnih tradicija«, *Patriotizam i revolucionarne tradicije, Zbornik radova sa savetovanja održanog u Beogradu 11 – 13. decembra 1975. godine na temu: Negovanje jugoslovenskog socijalističkog patriotizma i revolucionarnih tradicija u oblasti vaspitanja i obrazovanja, Udruženje publicista, Beograd 1976, 49–55.*

20 Kosta Nađ, »Patriotizam i njegove tradicije, *Patriotizam i revolucionarne tradicije«, Zbornik radova sa savetovanja održanog u Beogradu 11–13. decembra 1975, na temu Negovanje jugoslovenskog socijalističkog patriotizma i revolucionarnih tradicija u oblasti vaspitanja i obrazovanja, Udruženje publicista Beograd 1976, 7–12.*

DEJAN KALUDJEROVIĆ

Bez naziva (Obim kruga), 2015, 810 x 4 cm, grafitna olovka

VOLIŠ DECU, ZATO ŠTO SMO TVOJI PIONIRI.

NAŠ PRVI ZADATAK
JE UČENJE.

TAKMIČENJEM I MEĐUSOBNIM
POMAGANJEM OSVAJAMO
NOVA ZNANJA.

NEDOSTATAK SREDSTAVA
NAM NE SMETA.
SAMI IH STVARAMO.

VASPITAVAMO SE DA VOLIMO RAD,
DA UŽIVAMO U SVOME DELU.

TEŽIMO KA NOVIM IZRAZIMA.

VREDNI SMO I SVE ĆE BLISTATI.

NAŠ ŽIVOT JE PUN
KORISNOG RADA
I VESELJA.

Učenici prvog razreda na času, Zagreb, Hrvatska, 1958
(album br. 1390, poklon pionira odreda »Krešo Bakić« pri školi »Trnjanska cesta« u Zagrebu)

Učenici prvog razreda na času, Beograd, Srbija, 1957
(album br. 943, poklon učenika Osnovne škole »Vuk Karadžić« iz Beograda)

—
Učenici mlađih razreda na času,
 Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 1960 (album br. 1060, poklon pionira Osnovne škole »Pavle Goranin« iz Sarajeva)

—
Učenici starijih razreda na času, Kučevo, Srbija, 1969
 (album br. 1141, pokloni pionira Kučeva)

—
Učenici sređuju svoju učionicu, Novi Sad, Srbija, 1961
 (album br. 2167, poklon kolektiva Osnovne škole »Đorđe Natošević« iz Novog Sada)

—
Učenici u školskoj kuhinji, Bohinjska Bistrica, Slovenija, 1960
 (album br. 966, poklon pionira Bohinjske Bistrice)

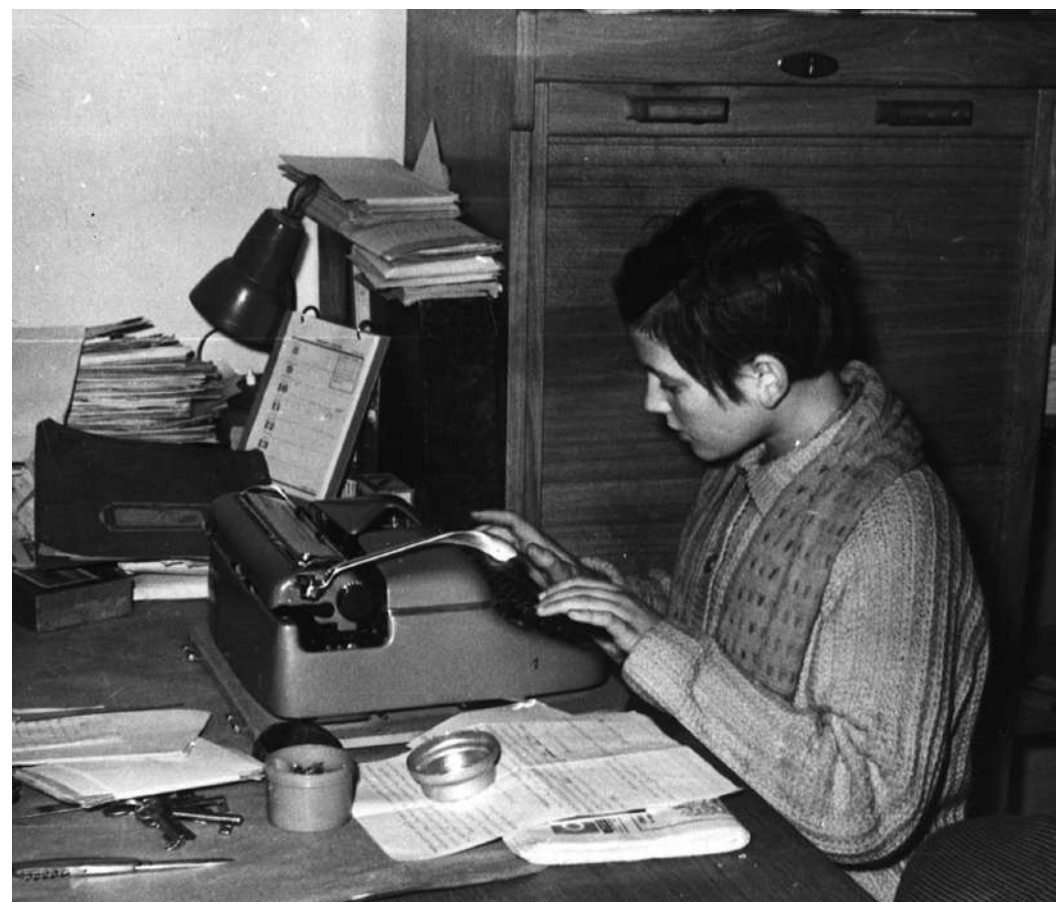
—
Učenice prave igračke od tekstila, Niš, Srbija, 1962
 (album br. 984, poklon Osnovne škole »Maršal Tito« iz Niša)

—
Učenici prave nastavna sredstva, Begejci, Srbija, 1961
 (album br. 1139, poklon osnovne škole u Begejcima)

Modelari, Zagreb, Hrvatska, 1960
(album br. 379, poklon pionira grada Zagreba)

Redakcija »Dečjih novina«, Gornji Milanovac, Srbija
(album br. 1009, poklon redakcije »Dečjih novina«)

—
Čas muzičkog obrazovanja, Zagreb, Hrvatska, 1960
 (album br. 379, poklon pionira Zagreba)

—
Pionirsko pozorište, Rijeka, Hrvatska, 1955
 (album br. 1990, poklon pionira grada Rijeke)

Hor, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 1960
(album br. 1060, poklon Osnovne škole »Pavle Goranin« iz Sarajeva)

PAJA PATAK S PIONIRSKOM MARAMOM

(Socijalističko detinjstvo na američki način)

U socijalističkoj Jugoslaviji, velika pažnja posvećivana je vaspitavanju mladih u duhu komunizma i negovanju tradicija narodno-oslobodilačke borbe (NOB-a) u najrazličitijim formama, od politizovanja obrazovanja, do programiranja slobodnog vremena. Svi učenici su, već u prvom razredu osnovne škole, na Dan republike, ne savladavši ni sva slova, postajali članovi pionirske organizacije, uz ritualno polaganje Pionirske zakletve i dobijanje pionirskih knjižica koje su bile crvene boje, kao i partijske. Simboli jugoslovenske stvarnosti, Tito, Partija, partizani i revolucija, bili su prisutni u nazivima škola, u udžbenicima, lektiri, nastavnim planovima i programima...¹ O ideologizaciji detinjstva svedoči i činjenica da je, na primer, u bukvaru slovo M simbolisala mama, ali je slovo T često simbolisao Tito, a ne tata.² Generalno, kult Tita bio je prisutan u različitim segmentima detinjstva, što se vidi i po pisanju dečije štampe.³ I ekskurzije su imale jak ideološki pečat, pa se najčešće putovalo »stazama bratstva i jedinstva«, ili »stazama revolucije« – u Titovo rodno mesto Kumrovec, ali i u Jajce, Jasenovac, na Sutjesku, Kozaru, Kadinjaču... Neraskidive veze između dece i tekovina NOB-a pod vođstvom partizanskog pokreta naglašavane su u svakoj prilici.⁴ Pogledi na svet najmlađih, koji su, po pravilu, specifični i ispunjeni znatiželjom i istraživačkim duhom, tako su usklađivani i izjednačavani sa strogo uokvirenim pogledima odraslih, tačnije vlasti.

I u takvoj situaciji, u situaciji svojevrzne sakralizacije rata, revolucije, obnove, izgradnje i stvaranja novog čoveka, a uz budno kontrolisano školovanje i privatnost, ipak su postojali načini »bega« u detinjstvo izvan partijskih stega, i to zahvaljujući specifičnoj poziciji Jugoslavije, zemlje između Istoka i Zapada.

Deca širom Jugoslavije igrala su se partizana i Nemaca, ali, pod uticajem vestern filmova i stripova, i kauboja i Indijanaca. Veliki uticaj filma i stripa stvorio je i od Tarzana uzor mnogim dečacima, koji su se verali po drveću i trudili da

zvucima dočaraju legendarnog Džonija Vajsmilera. Vrteo se i hula-hop, još jedna američka novotarija iz pedesetih, dečaci su dizali devojčicama sukne uz pobe-donosni uzvik »slike iz Amerike«, a devojčice su igrale lastiš, uz pevanje pesme »Ema-esesa-esesa-pipija...«. Iako je mali broj onih koji su pevali ovu razbrajalicu toga svestan, radilo se, zapravo, o jednom čudnom vidu amerikanizacije, odnosno američkog uticaja – »Ema-esesa...« bilo je, naime, spelovanje reči »Misisipi« (po pravilima spelovanja, ono je trebalo da glasi »em-aj-es-es-aj-pi-pi-aj«), pris-pelo u Jugoslaviju možda zahvaljujući nekoj od pesama koju su doneli američki vojnici za vreme rata. »Ema-esesa« je, po sećanju pisca Vladimira Arsenijevića, predstavljala još jednu američku stvar »u paketu sa Trumanovim jajima, žvaka-ma s cimetom, pirinčem iz Južne Karoline i prvim džez pločama«. ⁵ Igre poput »kauboja i Indijanaca«, Tarzana, hula-hopa, ili razbrajalice »Ema esesa...«, ukazi-vale su da proces amerikanizacije obuhvata i najmlađe, dosežući svoje vrhove, i ostavljajući najdublje tragove, u diznizaciji dečije socijalističke svakodnevice u Jugoslaviji.

Na decu i njihovo formiranje uvek utiču roditelji i društvo, a preko njih i domi-nantne ideologije. ⁶ U socijalističkim zemljama, komunistička ideologija, zahva-ljujući tome, nije imala konkurenciju. Sigurno je, naravno, da je u komunističkim zemljama bilo i roditelja s čvrstim antikomunističkim uverenjima, ali je pitanje ko se od njih usuđivao da decu »prevaspitava« u odnosu na ono što su im na-metali društvo i škola. U Jugoslaviji je, međutim, zahvaljujući njenom stalnom balansiranj u između Istoka i Zapada, i stalnom okretanju Zapadu, naročito kada je popularna kultura u pitanju, situacija bila drugačija. Deca koja su polagala Pi-onirsku zakletvu, nosila crvene pionirske marame i kape »titovke«, imala su, nai-me, i detinjstvo u kome je bila prisutna Diznijeva magija, koja ih je uvodila u neku drugu realnost i u svet fantazije, pa, kako će se ispostaviti, i u svet kapitalizma.

Volt Dizni, tvorac legendarnih junaka Mikija Mause i Paje Patka, svakako spada u jednu od američkih, ali i svetskih ikona 20. veka. Njegova ogromna produkcija obuhvatala je film, strip, štampu, televiziju, Diznilend, igračke i »prateću ikono-grafiju«, poput svezaka, olovaka, značaka, postera ili sličica za albume, i sve to stizalo je u različite krajeve sveta, što je Diznija činilo pogodnim medijumom za širenje američke propagande.

Pored toga što je bio jedan od simbola Amerike, Volt Dizni je bio i jedan od sim-bola potrošačkog društva, zahvaljujući obilju proizvoda koje je njegova kompa-nija nudila. Teoretičari koji su se bavili amerikanizacijom, američkim kulturnim imperijalizmom i globalizacijom, posebno ističu da osnovni narativi njegovih

stripova reflektuju imperijalistički pogled na svet, kao i da njegova dela pro-movišu kapitalističke vrednosti. ⁷ Jedna od najznačajnijih studija o ovoj temi je *Kako čitati Paju Patka: imperijalistička ideologija u Diznijevom stripu*, objavljena u Čileu 1971, u kojoj su autori Arijel Dorfman i Arman Matelar pokazali da se iza nasmejanih likova Diznijevih junaka kriju kapitalistička ideologija i kapitalističke i imperijalističke vrednosti, odnosno, da je Paja Patak jedna vrsta oružja ame-ričkog imperijalizma uperenog prema »trećem svetu« i nerazvijenim zemljama uopšte. ⁸

Osnovnim narativima i karakterizacijom likova, Volt Dizni je širio ideje o *ame-ričkom načinu života*, a Paja Patak je, kao idealan junak, iz situacije u situaciju živeo *američki san*, koji je posredstvom crtanih filmova, stripova, knjiga i igra-čaka, stizao do dece širom sveta. Takav Paja Patak, promoter američkog sna, brzo je našao svoje mesto i na posleratnim jugoslovenskim prostorima. Dizni se, s Pajom Patkom, pojavio u komunističkoj Jugoslaviji februara 1951. godine, od kada *NIN* svake nedelje objavljuje strip o njemu. Iste godine i partijski list *Borba* donosi strip-verziju *Alise u zemlji čuda*, a 1952. Paja Patak se vraća i na stranice *Politike*, na kojima je »živeo« i u vreme Kraljevine Jugoslavije. ⁹ S Diznijem je, 5. januara 1952. godine, obnovljen i *Politikin zabavnik*, kada počinje ponovo da izlazi u posve izmenjenim političkim i ideološkim prilikama. ¹⁰

Uvid u dnevni list *Politika*, kao jedan od najčitanijih dnevnih štampanih medija u Jugoslaviji, pokazuje da je Dizni u ovom listu šezdesetih bio svakodnevno pri-sutan kroz Mikija Mause, Paju Patka i rubriku *Čuda prirode*. Ova rubrika, samo pod nazivom *Nepoznata priroda*, objavljuvana je svakodnevno i u zagrebačkom *Vjesniku*. Pored objavljivanja Diznijevih stripova u dnevnim novinama i *Politiki-nom zabavniku*, od novembra 1966. je, svakog četvrtka, počeo da izlazi i *Mikijev zabavnik*.

Pored prisustva u štampi, Diznijeva dela su rano počela da se objavljuju u Jugo-slaviji i kao slikovnice i knjige. Prva Diznijeva slikovnica u posleratnom periodu štampana je u Zagrebu 1951. godine. Radilo se o *Snježani i sedam patuljaka* u iz-danju *Pionirske zastave*, ¹¹ a potom 1952. beogradsko izdavačko preduzeće *Duga* počinje da izdaje seriju Diznijevih stripova i slikovnica. ¹² U periodu od 1951, kada je izašla prva Diznijeva knjiga, do 1970, u Jugoslaviji je objavljeno 204 naslova Diznijevih knjiga, slikovnica i stripova. ¹³

Šezdesetih godina je, kao »bestseller jugoslovenske izdavačke produkcije«, re-klamirana i Diznijeva knjiga *Svet prirode*. O popularnosti i traženosti ove knjige

svedoči podatak da su »izašla tri izdanja i rasprodata u rekordnom vremenu u 150.000 primeraka«.14 Veliku popularnost imala je i biblioteka *Diznilend*, u okviru koje su objavljene »knjige iz carstva Diznijeve mašte«: *Diznilend*, *Meri Popins*, *Točkovi*, *mašine*, *motori*, *Od Ikara do kosmonauta* i *Od splava do atomskog broda*.15

Pored novinskih kioska, biblioteka, knjižara i bioskopskih dvorana, Volt Dizni je šezdesetih stigao i u medij u sponu – televiziju. Serija *Diznilend* počela je da se prikazuje u septembru 1966. godine, a već tada je Paja Patak izdvojen kao najpozitivniji junak uz ocenu da »često u Paji Patku ima više ljudske karakterologije, čovečanskog, nego u mnoštvu živih lica čije fizionomije mali ekran svake večeri dovodi u naše domove«.16

Da su američki crtani filmovi, i to ne samo Dizniji, postali deo dečije svakodnevice u Jugoslaviji, svedoči niz napisa u štampi. Tako, na primer, 1967. do čitalaca stiže informacija da će na repertoaru i dalje biti »standardni američki crtani filmovi«, što se potpuno razlikovalo od prilika u ostalim istočnoevropskim zemljama. Termin »standardni« sugerisao je da su se oni, na neki način, podrazumevali i da su bili deo tekućeg TV repertoara.

Popularnost i poštovanje Volta Diznija u Jugoslaviji potvrđeni su i prilikom njegove smrti 1966. velikim publicitetom tog događaja u celokupnoj jugoslovenskoj štampi, kao i nekrolozima i tekstovima o njemu, čiji su autori bili mnogi ugledni umetnici, poput oskarovca Dušana Vukotića, slikara Peđe Milosavljevića, pesnika Dušana Radovića...17 Smrt ove američke ikone poslužila je jugoslovenskoj strani da javnost podseti i na jugoslovensku nagradu *Kekec*, koja je američkom »majstoru fantazije« dodeljena 1955. godine.18

S prisustvom Volta Diznija u Jugoslaviji, proces amerikanizacije dobijao je na širini, jer je, uz *diznizaciju* svakodnevice jugoslovenskog detinjstva i pluralizaciju pogleda dece na svet (s jedne strane Kumrovec, s druge Patkovgrad, s jedne strane sedam neprijateljskih ofanziva, s druge Snežana i sedam patuljaka) doprineo da amerikanizacija, u političkom smislu i s političkim porukama, zahvata sve generacijske slojeve. Odrasli su *američki način života* videli u filmovima i televizijskim serijama, a deca su isto videla u dogodovštinama Paje Patka i njegovih sestrića. Uz to, i Volt Dizni je, prisustvom u Jugoslaviji, potvrđivao posebnost jugoslovenskog socijalizma u odnosu na ostale zemlje socijalističkog sveta, a donosio je, kao i sve što je bila amerikanizacija, i spoljnopoličku dobit.

Na sličan način kao i Dizni, prodor u Jugoslaviju je napravio i američki strip. I

strip je bio još jedan od »američkih« proizvoda, a doživeo je veliki uspon u 20. veku, čemu su, uz Volta Diznija, posebno doprineli stripovi o Tarzanu i o nizu novih super-heroja, čije su dogodovštine objavljivali najpoznatiji američki izdavači stripa.19

Po Maršalu Makluanu, strip pripada svetu igara, svetu modela i prenošenju situacije s jednog mesta na drugo.20 Deca i mladi u Jugoslaviji preuzimali su mahom američke modele, vođeni i izazovima prenošenja situacije s jednog mesta na drugo, jer su preko omiljenih strip-junaka stizali na Divlji zapad, kao i u neki od fantastičnih predela i gradova stvarne ili imaginarne Amerike.

Američki strip-junaci su brzo posle Titovog sukoba sa Staljinom, napravili proboj i na jugoslovensko tržište. Uzme li se u obzir da su stripovi prvo čitalačko iskustvo dece širom sveta, može se zaključiti da su deca u jugoslovenskom socijalističkom društvu već s prvim čitalačkim iskustvima bila, i putem stripa, izložena američkim uticajima i upućivana na prihvatanje američke popularne kulture, ali i kapitalističkog načina života, koji je bio očigledan u većini američkih stripova.

Prodor američkog stripa počeo je, međutim, mnogo ranije. I strip je još jedan od fenomena američke popularne kulture koji je bio prisutan na jugoslovenskim prostorima još u vreme Kraljevine Jugoslavije. Već tridesetih, mnogi dnevni listovi ali i mnogi specijalizovani listovi posvećeni »devetoj umetnosti«, objavljivali su stripove *Bak Rodžers* (prvi američki SF strip), *Beti Bup*, *Bim i Bum*, *Detektiv X-9* (najčuveniji strip kriminalističkog žanra), *Džim iz džungle*, *Fantom*, *Flaš Gordon*, *Mika Miš (Miki Maus)*, *Paja Patak*, *Popaj*, *Supermen*, *Tarzan*...21 *Politikin zabavnik*, koji je svoju prvu fazu izlaženja imao od 20. februara 1939. do 4. aprila 1941. godine, od prvog broja je objavljivao *Mikija i Paju*, a među već tada omiljenim strip junacima bili su Džim iz džungle, Brik Bradford, Popaj...22

Strip je, možda upravo zahvaljujući popularnosti u predratnoj Jugoslaviji, ostao prisutan i za vreme rata, među partizanima, kada se štampaju kratke satirične poruke o Hitleru, uz napomenu »pročitaj i šalji dalje«.23 Novo vreme i nova ideologija, uspostavljeni posle Drugog svetskog rata, nisu, naravno, na početku, zbog potpune okrenutosti Moskvi, imali razumevanja za američku popularnu kulturu, pa su mnogi njeni produkti, uključujući i strip, doživeli udarce. Već 1945. zabranjene su tri sveske stripa *Tri ugursuza za vreme okupacije*, »zbog teške povrede morala i podsticanja na kriminal«.24 Tada su na žestoku kritiku nailazili strip-junaci Flaš Gordon i Mandrak, ali su se domaći autori stripova dovijali, pa su, da bi se »deveta umetnost« održala, pravili stripove poput *Ratko-udarnik*,

čelični partijac, koji su likom nastavljali tradiciju upravo prokaženih američkih super-heroja, samo u »pakovanju« poželjnih ideologiziranih sadržaja.²⁵

Novonastala situacija izazvana razlazom sa Moskvom, otvorila je ponovo jugoslovensko tržište za strip, koji se, posle kratkotrajnog progona, pojavljuje početkom pedesetih godina. U Hrvatsku se strip vraća 1950. godine, sa okupljanjem strip-crtača i sa nekoliko vestern-priča Andrije Maurovića.²⁶ O pojavi stripova već 1951. pisao je zagrebački *Vjesnik*.²⁷ Ovaj izdavač je u Hrvatskoj 1952. godine lansirao svoj prvi list u stripu, *Vjesnikov zabavnik*, ali se on brzo ugasio, a zatim su kratkotrajno izlazili listovi *Petko* (1952/1953) i *Miki strip* (1954), da bi pravi uspon stripa u Hrvatskoj obeležio *Plavi vjesnik* (1954-1973). U ovom listu su štampani Diznijevi stripovi, *Princ Valijant*, *Brik Bradford*, *Robin Hud*, *Flaš Gordon*, *Tarzan*, i mnogi drugi stripovi američkih, engleskih i italijanskih autora. Pored njih, na vrhuncu popularnosti *Plavog vjesnika*, stripove rade i domaći autori, braća Norbert i Valter Nojbauer, kao i »otac hrvatskog stripa« i, po mnogim kritičarima najznačajniji jugoslovenski strip autor, Andrija Maurović.²⁸

I u Srbiji se već 1951. beleže prve strip-revije – *Naš strip* i *Strip: ilustrovani zabavni list u stripu*. Krajem pedesetih godina, jugoslovenski strip doživeo je dodatnu promociju osnivanjem *Dečijih novina* (1957), a iste godine *Borba* izdaje prvi broj *Kekeca*. Iako je politički upliv na razvoj stripa u Jugoslaviji teško utvrditi, jedna epizoda iz istorije stripa ipak govori o posrednom uticaju i o željenim modelima, koje je trebalo preuzimati. Kada je, naime, osnivan list *Kekec*, u godini velikih svemirskih trijumfa Sovjetskog Saveza (*Sputnjik* i slanje Lajke u kosmos), ideja osnivača bila je da ovaj list za decu nosi ime *Lajka*. Na ovakvu odluku usledila je burna reakcija političkog vrha, pa je list pre izlaska prvog broja preimenovan u *Kekec*.²⁹ I u *Kekecu* su objavljivani mnogi stripovi stranih autora, među kojima i Diznijevi *Maza* i *Lunja* i *Petar Pan*, kao i *Princ Valijant*.³⁰

Očigledno je da se jugoslovenska vlast pedesetih lomila, kao i u mnogo čemu što je imalo veze sa Zapadom, između napada na strip i njegovog prihvatanja. Kako o tom periodu svedoči Bogdan Tirnanić, njemu je jedan od prvih zadataka u GKNOJ³¹ za Beograd bio da napiše »interno upotrebljiv tajni materijal o Flašu kao reklamnom agentu Pentagona«, a kad je to odbio, ponuđeno mu je da napiše »pamflet protiv Bima i Buma«. Tirnanić, po sopstvenom svedočenju, nije hteo ni to, da bi brzo potom došlo do »neodoljivog talasa demokratizacije«, kada su stripovi »polako ali definitivno počeli da osvajaju mesto pod suncem«.³²

Stripovi su šezdesetih bili prisutni i u specijalizovanim časopisima, ali i u skoro

svim jugoslovenskim štampanim medijima, te se i zbog toga šezdesete smatraju zlatnim dobom stripa u Jugoslaviji. Njihovi tiraži dosegali su fantastične cifre u odnosu na broj stanovnika, jer se u zemlji štampalo više od 12 miliona primeraka stripova.³³ Pored specijalizovanih časopisa posvećenih stripu, i pored mnogih pionirskih i omladinskih časopisa, stripovi su objavljivani i u dnevnoj i nedeljnoj štampi. U *TV novostima* su, tako, izlazili iz broja u broj (*Braća Maverik*, *Teksas Džek*, *Ljubav u Las Vegasu*, *Tom Miks...*), a *Ilustrovana politika* je jednu stranu posvećivala stripu. I mnogi dnevni listovi su svakodnevno donosili stripove. *Politika Ekspres* je, na primer, 1966. svakodnevno objavljivala »strip godine« *Modesti Blejz*, a da je objavljivanje stripova imalo i svoje komercijalne i marketinške komponente svedoči podatak da su izdavanje ovog stripa, pored *Politike Ekspres*, omogućili i »Zavodi Crvena Zastava« iz Kragujevca.³⁴ Sredinom šezdesetih, u *Mikijevom almanahu* su objavljivane edicije »tankih svezaka uvoznih stripova« američke agencije Marvel, što se dogodilo pre nego u nekim zemljama Zapadne Evrope, poput Francuske, koja se »branila« od amerikanizacije embargom na uvoz stripova iz SAD.³⁵

Promociji stranog, mahom američkog, stripa doprinela je i Biblioteka Lale, koja je izdavala *Robina Huda*, *Tri musketara*, *Tarzana* i *Red Rajdera*, da bi od kraja šezdesetih glavni akteri ovih svezaka postali Marvelovi super-heroji.³⁶ I časopisi *Zenit* i *Panorama* (pokrenuti 1965) objavljivali su prvenstveno britanske i američke stripove, a *Panorama* je, po Vasi Pavkoviću, zabeležena i kao »najkvalitetnija stripovska revija u Jugoslaviji«.³⁷

Ljubitelji stripa kao jedan od ključnih momenata u istoriji stripa u Jugoslaviji beleže 1968. godinu, kada *Dnevnik* iz Novog Sada pokreće dve značajne strip-edicije *Zlatnu seriju* (1968-1992) i *Lunov magnus strip* (1968-1993), u kojima su objavljivani *Teks Viler*, *Zagor*, *Tim Dasti*, *Lun – kralj ponoći...* Iako su u ovim edicijama izlazili uglavnom stripovi italijanskih autora, reč je bila o posebnoj, »posrednoj« amerikanizaciji, kao i sa »špageti vesternima«, jer se radnja ovih stripova uglavnom odvijala na Divljem zapadu ili u Severnoj Americi (*Kapetan Mark*, *Zagor*).³⁸ Slična, »posredna«, amerikanizacija usledila je i kasnije, naročito sa italijanskim stripom *Alan Ford*, čija se radnja odvija u Njujorku.³⁹

I čuveni filmski i strip junak Tarzan bio je na bioskopskim platnima i na kioscima širom Jugoslavije, a šezdesetih ulazi i u knjižare i biblioteke. O njegovim avanturama štampano je čak pet tomova autora E. R. Borouza, u reprezentativnoj opremi, u izdanju *Epohe* iz Zagreba. Ove knjige bilo je moguće kupiti na kredit u deset rata, kako su prodavane i najvrednije knjige klasika svetske i domaće

književnosti, a nuđene su svim generacijama, uz ocenu da je »ljubimac omladine čitavog sveta« u štampanoj verziji »vredan poklon za decu, a za vas ugodan odmor i razonoda«.40

Ubrzo je i strip, kao i film, kao i skoro sve što je predstavljalo amerikanizaciju i okretanje Zapadu, počeo da radi za komunizam – sama nadležna služba Agitpropa je priznavala da zvanični omladinski listovi objavljuju stripove, jer ih bez stripova niko ne bi kupovao.41 Prihvatajući da američki stripovi budu i »mamci« za domaće političke sadržaje, vlast kao da je pokazivala da čvrsto veruje u svoju politiku i ideologiju i u njenu superiornost. Već u drugoj polovini pedesetih, stripovi su u Jugoslaviji osvojili najrazličitije pionirske i omladinske listove, ali i vojne. Tu situaciju vlast je »amortizovala« podstičući stvaranje domaćeg stripa, stripa sa domaćim temama. Tako je u listu *Narodna armija* početkom 1956. raspisan konkurs za strip, sa unapred preciziranim temama: »narodno-oslobodilačka borba, naša istorija ili iz života savremenog vojnika«, a u listu *Krila armije* izlazio je strip *Diverzanti*.42 U glasilu boraca NOB-a 4. jul, stripove su plasirali Ivo Kušanić (*Majstorije druga Srećka*) i Ivica Koljanin (*Nesalomljivi*).43 O sprezi vlasti i stripa, odnosno, o potrebi vlasti da strip radi za sistem i za promovisanje određenih vrednosti svedoči i konkurs *Plavog vjesnika* iz 1960. godine, kada je prva nagrada za najuspešnije ostvarenje »sa temom iz omladinskog života« iznosila 100.000 dinara.44

Teme iz NOB-a, kao jedna od poluga propagande u jugoslovenskom socijalizmu, i to »američkim oružjem«, kao što je bio slučaj sa rokenrolom, a još više sa »partizanskim vesternom«, bile su prisutne u jugoslovenskom stripu sve do sredine osamdesetih godina. Već pedesetih i šezdesetih, popularišući tekovine NOB-a, nastaju stripovi *Doživljaji Nikolettine Bursaća*, *Skojevci iz male luke*, *Kurir pete čete*, *Partizanske priče*, *Život za slobodu...*45 Vrhunac je predstavljao strip Desimira Žižovića Buina46 *Mirko i Slavko*, čiji su junaci bili dečaci, partizani-kuriri, koji su se hrabro borili protiv Nemaca. Ovaj strip prvobitno je izlazio u seriji stripova *Nikad robom* (1963-1979), u kojoj su objavljivani stripovi s temama iz više različitih perioda jugoslovenske istorije. Zbog velike popularnosti junaka Mirka i Slavka, i zbog tiraža koji su dostizali i 200.000, oni su od 1969. počeli da izlaze u okviru posebne edicije *Mirko i Slavko*.47 O tome koliko je ovaj način promovisanja tekovina NOB-a bio važan, možda najbolje svedoči i cena ovih stripova. Edicija *Nikad robom* je, tako, godinama koštala 60 para, što govori o povlašćenom položaju koji su imali stripovi, iako su često karakterisani kao »šund literatura«. U preuzimanju američke forme za »pakovanje« socijalističkog sadržaja, sa stripom se otišlo čak i dalje nego s, recimo, »partizanskim vesternima«, jer su likovi

Mirka i Slavka, baš onako kako se s popularnim strip-junacima radilo u Americi, štampani na majicama, na sveskama, na omotima za udžbenike i na školskim torbama, a o njima je 1973. godine snimljen i igrani film *Mirko i Slavko* u režiji Branimira Torija Jankovića.

Svojevrsna »diznizacija« Jugoslavije šezdesetih godina upotpunjuje sveukupan pogled na svakodnevicu dece, i ukazuje na dve strane jugoslovenskog detinjstva, kao i jugoslovenskog društva. Deca i mladi su mogli istovremeno da budu u pionirskim organizacijama ili Savezu socijalističke omladine, da učestvuju na radnim akcijama i sletovima povodom Titovog rođendana, ali i da gledaju američke crtane filmove i čitaju Diznijeve stripove. Tako je u Jugoslaviji dobijen jedan čudan hibrid amerikanizovanog detinjstva, koje je u isto vreme bilo i socijalističko detinjstvo.

1 P. Вучетић, *Живот у социјализму 1945-1980*, Београд 2011, 18-19; М. Јовановић, »У лавиринту традиција: од 'Св. Саве' до 'Митраљете' и 'Бићка' (Савремени називи основних школа у Србији)«, *Годишњак за друштвену историју*, IV, 1 (1997), 101-103.

2 R. Vučetić, »ABC Textbook and Ideological Indoctrination of Children: 'Socialism Tailor-made for Man' or 'Child Tailor-made for Socialism«, *Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century* (S. Naumović, M. Jovanović, eds.), Belgrade-Graz 2001, 254.

3 Опширнје о культу Тита у образовању деце види у: О. Милосављевић, »Отац-геније-љубимас: Култ владара – најтрајнији образац васпитања деце«, у: *Žene i deca: Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, 4, Beograd 2006, 188-291.

4 С. Петровић-Тодосијевић, »На трагу безбрижности под плаштом безимености: деца и детињство између трајног и новог«, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (пр. М. Ристовић), 235-236.

5 V. Arsenijević, »Ema esesa...«, *Leksikon YU mitologije*, Beograd 2004, 127.

6 J. Zornado, *Inventing the Child. Culture, Ideology, and the Story of Childhood*, New York 2001, 139.

7 W. H. Maring, *How American is Globalization*, Baltimore 2006, 49.

8 A. Dorfman, A. Mattelart, *How to Read Donald Duck: Imperialist Ideology of the Disney Comic*, New York 1991, 11.

9 П. Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996, 477.

10 В. Павковић, Наш слатки стрип, Београд 2003, 110.

11 *Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1868-1972*, III tom, Beograd 1975, 575.

12 *Miki, Šilja i crni biseri, Miki i Aladinova lampa, Paja Patak i blago Vikinga, Mali Hijavata i priča plemena Apaša...*, Isto, 570-573.

13 Isto, 566-578.

14 Политика, 11. децембар 1966, 36.

15 »Библиотека Дизниленд«, Политика, 7. децембар 1968, 31.

16 Ж. Богдановић, »Мали екран«, НИИ, 9. октобар 1966.

17 Д. Вукотић, »Сећајући се Волта Дизнија«; П. Милосављевић, »Једноставно: Волт Дизни«, Д. Радовић, »Дизнијева поука«, Политика, 18. децембар 1966, 17.

18 Д. А., »Умро Волт Дизни«, Политика, 16. децембар 1966, 11

19 R. Šnel (pr.), *Leksikon savremene kulture*, Beograd 2008, 648.

20 M. Makluan, *Poznavanje opština – čovekovih produžetaka*, Beograd 1971, 219.

21 S. Draginčić i Z. Zupan, *Istorija jugoslovenskog stripa 1*, Novi Sad 1986. Online izdanje: <http://www.rastko.rs/strip/1/zupan-dragincic_1/index_1.html> (18. decembar 2010); В. Павковић, Наш слатки стрип, Београд 2003, 109-115.

22 В. Павковић, Наш слатки стрип, Београд 2003, 109.

23 S. Ivkov, »60 godina stripa u Srbiji« <http://www.rastko.rs/strip/60godina/60gstripa_03html> (9. januar 2011)

24 Isto.

25 П. Марковић, Београд између Истока и Запада..., 476.

26 »60 godina hrvatskog stripa«, <<http://comics.cro.net/hrtstr2.html>> (8. januar 2011)

27 T. Jakovina, *Američki komunistički saveznik...*, 459.

28 »Plavi vjesnik«, <<http://www.stripforum.hr/leksikon/magazain/plavi-vjesnik/#2>> (6. januar 2011)

29 Z. Zupan, *Strip u Srbiji 1955-1972...*

30 В. Павковић, Наш слатки стрип..., 116.

31 Gradski komitet Narodne omladine Jugoslavije

32 В. Tirnanić, *Ogled o Paji Patku...*, 9.

33 S. Tomić, *Strip: poreklo i značaj*, 10.

34 Политика, 4. август 1966, 17.

35 S. Ivkov, »60 godina stripa u Srbiji«...

36 В. Павковић, Наш слатки стрип..., 123.

37 Isto, 129-135.

38 Vidi: <<http://stripovi2.tripod.com>>, <http://sr.wikipedia.org/sr/Lunov_Magnus_Strip>, <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/read.php_id=901> (5. januar 2011)

39 *Alan Ford* je u Jugoslaviji počeo da izlazi 1972, u izdanju zagrebačkog *Vjesnika*.

40 Reklama za knjige *Tarzan*, Политика, 6. јун 1965, 32.

41 П. Марковић, Београд између Истока и Запада..., 477.

42 Z. Zupan, *Strip u Srbiji 1955-1972...*

43 S. Ivkov, »60 godina stripa u Srbiji«...; *Nesalomljivi* su paralelno izlazili u listovima *4. jul* i *Vjesnik*.

44 »Plavi vjesnik«, <<http://www.stripforum.hr/leksikon/magazain/plavi-vjesnik/#2>> (6. januar 2010)

45 S. Ivkov, »60 godina stripa u Srbiji«...

46 Paradoksalno, ali je tvorac najlegendarnijeg »partizanskog stripa« *Mirko i Slavko*, Desimir Žižović Buin, bio pripadnik Ravnogorskog pokreta i ilustrator listova *Mladi Ravnogorac* i *Ravnogorski borac*.

47 Z. Zupan, *Strip u Srbiji 1955-1972...*

RADUJEMO SE DIVNOJ MLADOSTI,
ALI NE ZABORAVLJAMO
GLAVNE ZADATKE
NOVE GENERACIJE.

SVIJESNI SMO DA
SAMO RADOM MOŽEMO
POBOLJŠATI ŽIVOTNE USLOVE.

UČIMO SE DA RADIMO,
DA CENIMO TRUD,
PRIPREMAMO SE ZA ŽIVOT.
TAKO POSTAJEMO LJUDI.

UČIMO SE DA
VOLIMO ČOVEKA.
UČIMO SE DA
VOLIMO ŽIVOT.

KROZ UČENJE I RAD
POSTAĆEMO GRADITELJI SOCIJALIZMA.

NA DELIMA REVOLUCIONARNE
PROŠLOSTI VASPITAVAMO SE DA
VOLIMO, JAČAMO I BRANIMO NAŠU
SOCIJALISTIČKU DOMOVINU.

RAZVIJAĆEMO SVE ONO ŠTO JE
NAJLEPŠE I NAJPLEMENITIJE U
LJUDSKOM KARAKTERU.

SAVLADAĆEMO SVE POTEŠKOĆE
JER ZNAMO DA NIŠTA
NIJE NEMOGUĆE.

ŽELIMO DA SVA DECA SVETA BUDU
RADOSNA I SREĆNA KAO DECA
JUGOSLAVIJE.

Sekcija malih bolničara, Maribor, Slovenija, 1952
(album br. 959, poklon pionira Osnovne škole »Ivan Cankar« iz Maribora)

Sekcija »Ujedinjenih nacija« vodi razgovor o situaciji na Kubi, Novi Travnik, Bosna i Hercegovina, 1961
(album br. 1130, poklon Osnovne škole »Moša Pijade« iz Novog Travnika)

—
Učenici čitaju pionirsku štampu, Niš, Srbija, 1962
 (album br. 984, poklon Osnovne škole »Maršal Tito« iz Niša)

—
Učenici sakupljaju pomoć prijateljskoj Indiji, Beograd, Srbija, 1966
 (album br. 1004, poklon Osnovne škole »Bratstvo – Jedinstvo« iz Beograda)

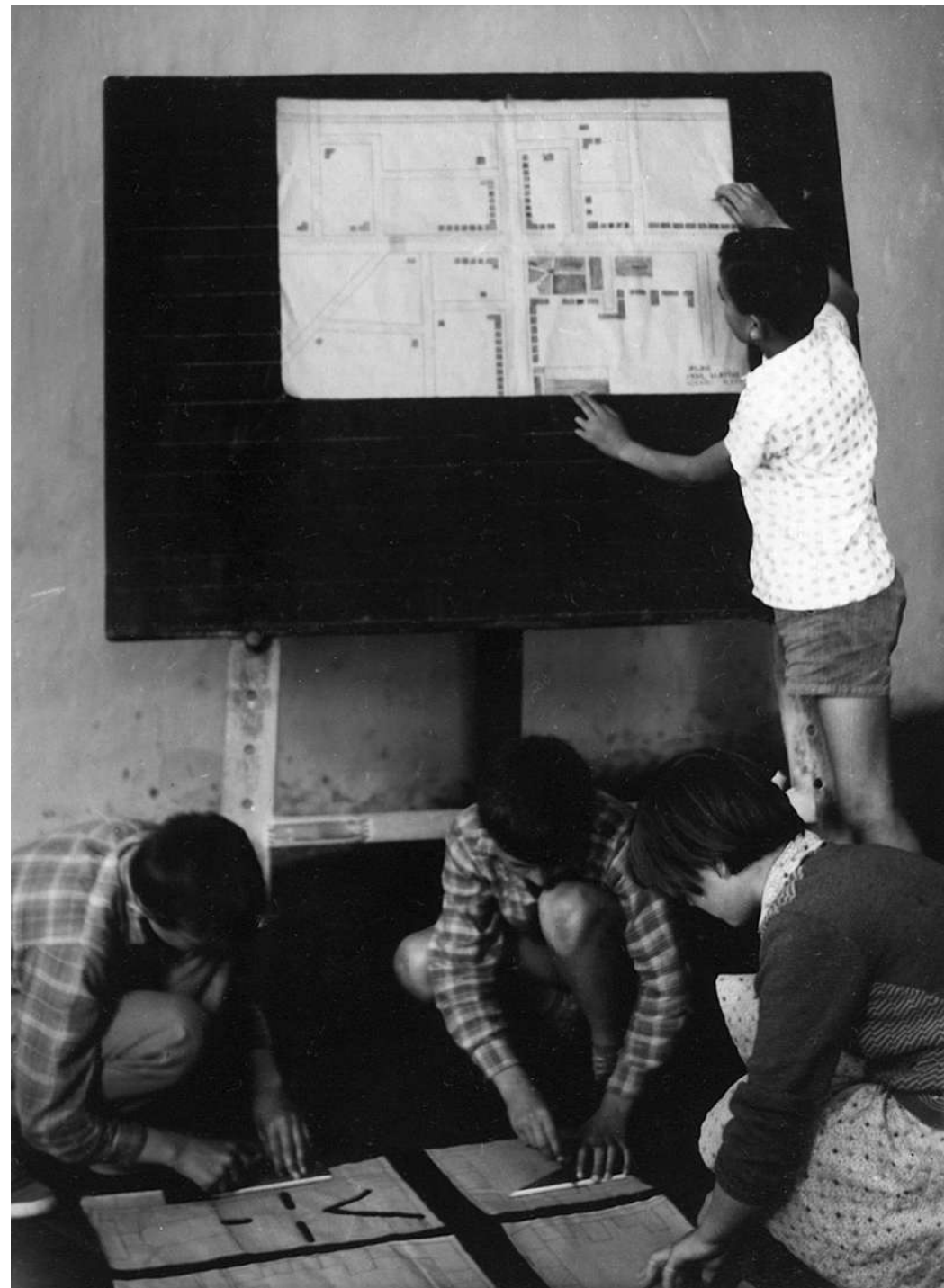
Učenici pred spomen-pločom slušaju o istoriji narodnooslobodilačke borbe, Begejci, Srbija, 1961
(album br. 1139, poklon pionira osnovne škole u Begejacima)

Učenici u poseti radničkim porodicama, Beograd, Srbija, 1957
(album br. 943, poklon Osnovne škole »Vuk Karadžić« iz Beograda)

—
Učenici izgrađuju sportski objekat, Zagreb, Hrvatska, 1961
 (album br. 1039, poklon osnovne škole opština Kruge i Trnje u Zagrebu)

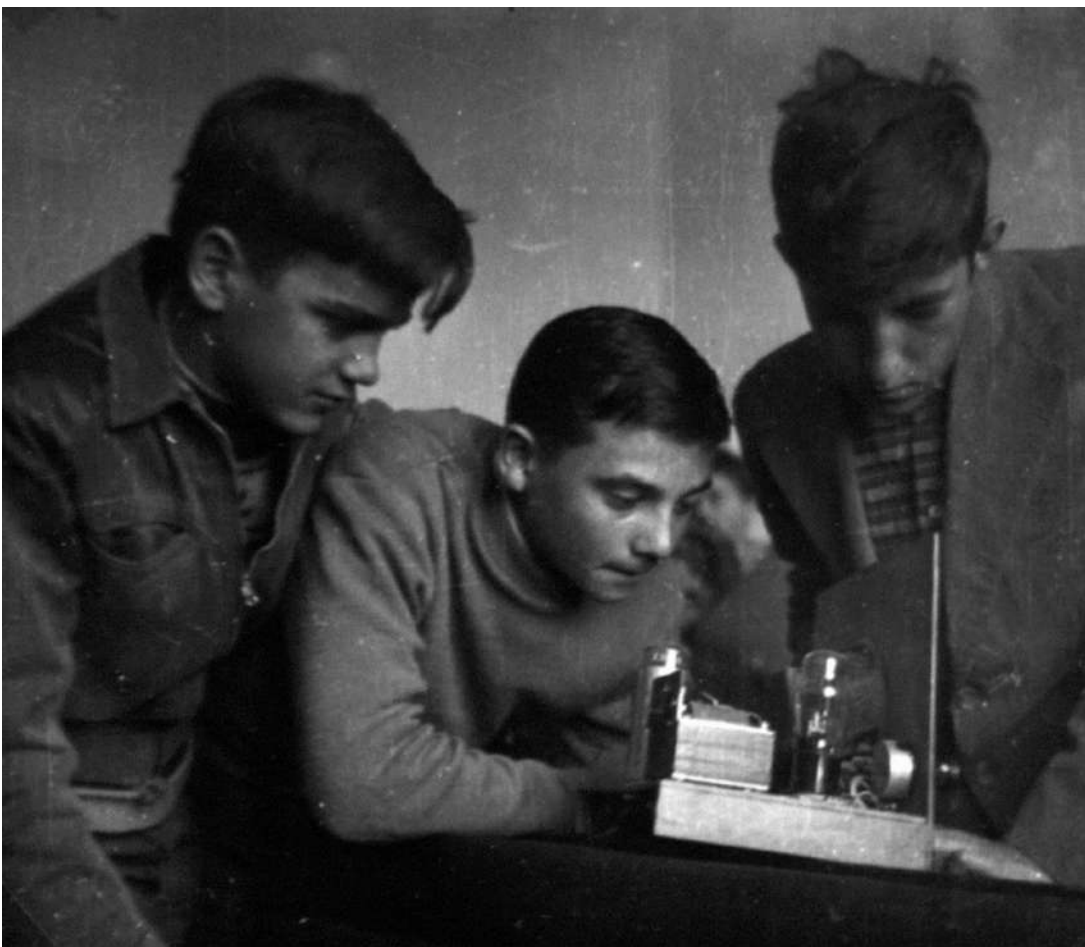
—
Sekcija mladih građevinara, Podravska Slatina, Hrvatska, 1962
 (album br. 1066, poklon Pionirskog odreda »Boško Buha« iz Podravske Slatine)

—
Učenici u školskoj radionici, Beograd, Srbija, 1967
 (album br. 1380, poklon Osnovne škole »22. decembar« iz Beograda)

—
Radio-amateri, Podravska Slatina, Hrvatska, 1962
 (album br. 1066, poklon Pionirskog odreda »Boško Buha« iz Podravske Slatine)

—
Sekcija elektro-tehničara, Pula, Hrvatska, 1961
 (album br. 1236, poklon pionira i omladinaca italijanske osnovne škole u Puli)

—
Foto-amateri, Bačko Petrovo Selo, Srbija, 1963
 (album br. 1091, poklon pionira Bačkog Petrovog Sela)

Kino-amateri, Beograd, Srbija, 1967
(album br. 1275, poklon učenika i članova radne zajednice Osnovne škole »Bratstvo - jedinstvo« iz Beograda)

Učenici čija su oba roditelja zaposlena provode vreme u dnevnom boravku škole, Beograd, Srbija, 1967
(album br. 1380, poklon Osnovne škole »22. decembar« iz Beograda)

DOSTA VELIKI DA NE BUDU MALI

Godine 1976. objavljen je prvi u nizu dječjih romana Hrvoja Hitreca o smogovcima, stanovnicima velikih i smogom zagađenih gradova, u ovom slučaju sasvim jasno smještenih u suvremeni Zagreb. Uz roman *Smogovci* do kraja osamdesetih objavljeni su i *Smogovci i strašni Bongo* te *Zbogom, smogovci*, no istodobno je iznimnu popularnost brojne obitelji Vragec, njihovih susjeda i prijatelja od 1982. osiguravala Televizija Zagreb snimanjem 23 epizode televizijske serije koja se uz zamjetan uspjeh u mreži Jugoslavenske radiotelevizije prikazivala i u nekoliko stranih zemalja.¹ Romani i serija neizostavan su djelić mozaika o odrastanju u kasnom socijalizmu u Hrvatskoj i šire, što zbog gledatelja i gledateljica koji su u međuvremenu odrasli, što zbog brojnih povijesnih markera na temelju kojih se mogu opisati prakse ondašnje svakodnevice uvjetovane društvenim, gospodarskim i kulturnim prilikama u jugoslavenskoj federaciji.

Naime, neki smogovci žive u trošnoj, potom i novoizgrađenoj obiteljskoj kući u zagrebačkom Naselku koji zaobilaze modernizacija i urbanizacija, neki u obližnjem neboderu, a neki nešto dalje gdje u svojem dvorištu grade bazen nastojeći stvoriti barem djelić luksuza viđenog u američkoj seriji *Dinastija*. Neki imaju redovita primanja, neki ovise o neredovitim honorarima, neki su godinama radili u inozemstvu i stvorili ušteđevinu koja se topi, a neki smišljaju sitne i krupne krađe koje bi im olakšale opstanak ili omogućile zaradu. Svi osjećaju porast cijena i nastoje svoje životne navike držati u okviru tekućih primanja, neki se okreću samostalnom uzgoju povrća i svinja, poneki dobivaju nagrade u kviz-emisiji *Kviskoteka*, a poneki nastoje pronaći naftu u jadranskom podmorju i tako se brzo obogatiti. Žive u gradu koji napreduje zahvaljujući domaćinstvu Univerzijade. Fascinacija modernizacijom ide znatno dalje pa ih zanimaju računala, roboti i vanzemaljci. Dolje na Zemlji hrane se paštetom, sirom Zdenka, mortadelom, kobasicama, čevapčićima i palačinkama s orasima. Piju Coca-Colu, Naru, Cocktu, gemišt, pivo i Lipički studenac. Pokušavaju sagraditi vikend-

dicu, a voze rabljenoga fiću i dianu te poni-bicikle. Ovisno o tome jesu li mali ili veliki, čitaju stripove, *Sprint*, *Start*, *Tinu* i *Večernji list*, slušaju Tinu Turner i Georgea Harrisona, prate uspjehe Martine Navratilove i Björna Borga, znaju i za štrumpfove, E.T.-ja, Supermana i masterse. Svjesni su opasnosti od novootkrivene side i novootvorene nuklearne elektrane Krško. U školskoj torbi kao prvašići nose bilježnice iz hrvatskog, matematike te prirode i društva, udžbenike *Moj dom i zavičaj* i *Zlatna lađa*, časopis *Radost*, pernicu, drvene bojice, ravnalo, ljepilo OHO i papuče. S drugim učenicima skupljaju stari papir, učiteljicu zovu »drugaricom« i pozdravljaju sa »zdravo«. Slave višednevne »prvomajske praznike«, prolaze zagrebačkom Ulicom socijalističke revolucije i Trgom Republike te u dalekoj Makedoniji služe vojni rok u Jugoslavenskoj narodnoj armiji.

Međutim, mali smogovci nikada ne postaju pioniri niti se ikada pojavljuju u toj ulozi koja je bila neizbježna za svu djecu od prvog do sedmog razreda osnovne škole. Savez pionira Jugoslavije najčešće je vidljivim postajao povodom praznika i raznih manifestacija, no njegov je zadatak bio znatno ozbiljniji: osmisliti i organizirati slobodno vrijeme osnovnoškolaca te graditi lik djeteta koje njeguje tradiciju Narodnooslobodilačke borbe, poštuje Tita i voli socijalističku Jugoslaviju.² Usprkos brojnim povijesnim markerima, pionira nema među smogovcima što može biti izraz autorove namjere ili slučajne subverzivnosti, no možda je i odraz promijenjenih uvjeta u kojima su najmlađi odrastali u kasnom socijalizmu: »Vremenom je ideološka obrazina postajala sve tanja, a sasvim dečji, neideološki sadržaji dominantni, tako da za poslednje generacije, one koje su postajale pioniri nakon Titove smrti, pionirstvo predstavlja deo nostalgične slike yugo-djetinjstva čije je okvire – sticajem hronoloških okolnosti – još uvek predstavljao socijalizam, ali, bar za njih, njegova bezuba varijanta. [...] Stoga njihovo djetinjstvo i rana mladost, u socio-kulturnom pogledu, imaju izrazitiji hibridni karakter nego što je to uočljivo u drugim periodima jugo-socijalizma.«³ Teško da bi se u toj hibridnosti pioniri uistinu mogli sasvim izgubiti, no smogovcima se ipak dogodila potpuna deideologizacija djetinjstva, iako je njihova okolina bila poprilično stvarna i uronjena u jasan društveni kontekst. Smogovci tako nikada nisu odjenuli pionirsku kapu i maramu, ali njihovo djetinjstvo i bez toga na svaki način odiše jugoslavenskom svakodnevicom osamdesetih. Jedna od najpoznatijih rečenica iz cijele serije romana – »oni su mali ali su veliki... odnosno hoću reći nisu više mali ali su dosta veliki da ne budu mali...«⁴ – mogla bi se tako primijeniti i na onodobni socijalizam: on je slab ali je jak, odnosno dosta je jak da ne bude slab. I tako sve dok smogovci ipak nisu postali još malo veći i sasvim prerasli djetinjstvo, a socijalizam i Jugoslavija dovoljno oslabjeli da ih uopće ne bude.

1 Vidi Igor Duda, »S Bucom i Bongom protiv krize. Hitrecovi smogovci, djetinjstvo i svakodnevica kasnog socijalizma«, *Historijski zbornik*, 2014., 2, 401-418.

2 Vidi Igor Duda, »Djeca socijalističke domovine. Izgrađivanje pionirske tradicije u Hrvatskoj 1950-ih godina«, *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević, Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Sa(n)jam knjige u Istri, Pula i Zagreb, 2013., 75-101.

3 Ildiko Erdei, »Odrastanje u poznom socijalizmu – od 'pionira malenih' do 'vojske potrošača'«, *Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma*, ur. Lada Čale Feldman i Ines Prica, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2006., 217, 225.

4 Hrvoje Hitrec, *Smogovci*, Mladost, Zagreb, 1976., 72.

SVOJU DOMOVINU
IZGRAĐUJEMO U SLOBODI
I ZATO JE ONA
SNAŽNA I LEPA.

MI SMO BUDUĆI ČUVARI
NAŠIH NARODA.

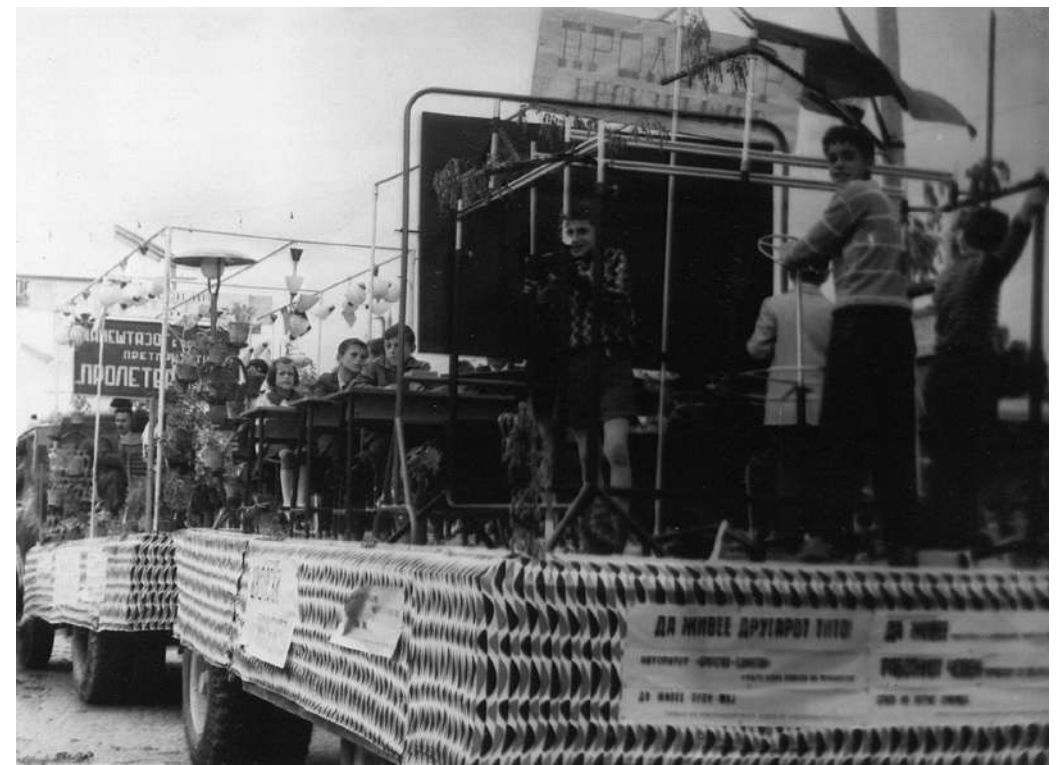
MI SMO BUDUĆI
BRANITELJI SOCIJALIZMA.

U KOLU MLADOSTI
KUJEMO BRATSTVO I JEDINSTVO
NAŠIH NARODA.

ULOŽIĆEMO SVE
SVOJE SNAGE
DA NAŠA ZEMLJA
UVEK BUDE SREĆNA,
A NJENI NARODI
ZADOVOLJNI.

Parada, Skoplje, Makedonija
(album br. 1235, poklon pionirskog odreda »Goce Delčev« iz Skoplja)

Prvomajski defile, Prilep, Makedonija, 1961
(album br. 946, poklon pionira Doma »Mirče Acev« iz Prilepa)

Pionirska štafeta, Rijeka, Hrvatska, 1955
(album br. 1990, poklon pionira grada Rijeke)

Pionirska štafeta, Prilep, Makedonija, 1961
(album br. 946, poklon pionira Doma »Mirče Acev« iz Prilepa)

Defile povodom Dana mladosti, Tetovo, 1957
(album br. 985, pokon pionira grada Tetova)

Pionirke, Vršac, Srbija, 1960
(album br. 1243, poklon pionira i omladine grada Vršca)

Pioniri izvode program za Dan mladosti, Novi Travnik, Bosna i Hercegovina, 1961
(album br. 1130, poklon Osnovne škole »Moša Pijade« iz Novog Travnika)

—
Priredba povodom prijema učenika prvih razreda u pionirsku organizaciju, Bosanski Brod, Bosna i Hercegovina, 1966
(album br. 983, poklon pionira i omladine Osnovne škole »Drago Vidošević« iz Bosanskog Broda)

ALBUMI, KROKI

NENAD VELIČKOVIC

Preda mnom su, na ekranu, skenirane u rezoluciji ne baš prijateljskoj prema sitnim detaljima, stranice starinskih kožnih foto-albuma, onih oborenog formata, sa prozirnim šuškvim listovima između smeđih kartona, svi do jednog sličnog sadržaja, ispunjeni radovima đaka, tekstovima, fotografijama i crtežima, u misiji rođendanskih čestitki upućenih Josipu Brozu Titu. *Po Titu nas svet poznaje...* (Albumi su čuvani i sačuvani u Muzeju istorije Jugoslavije, u Beogradu).

Jugonostalgija nije, protivno očekivanju, ono što pepelokosi Titov pionir pred ekranom osjeća. Niti melanholija, iz istog patetičnog registra. Nego ljutnja, ponegdje čak i bijes. I sam je zbunjen vlastitom nesposobnošću da na te dječije izlive lojalnosti gleda blagonaklono, očinski i profesorski. Mučno mu je od papagajske pameti odlučne da odraste u kukavičluk i nasilništvo, sasvim na priliku svojim učiteljima i nastavnicima.

Ta ljutnja, pretjerana kao i sve ljutnje, drugo je lice pedagoške bespomoćnosti suočene s bijedom vlastitog poziva. Ti albumi, kao partiture koračnica-uspavaniki, objašnjavaju, bolje nego sve naknadne analize, razloge propasti Jugoslavije. *Mlijeko njenih dojki* bila je laž, izmuzana u hiljadama učionica s maršalovom slikom iznad školske table...

1.

Dragi druže Tito

Prvo pismo pišem tebi jer te volim.

Čuli smo da si otišao u Indiju i Burmu

sa svojim brodom Galebom. Otišao

si zato, da se boriš protiv rata u

svijetu. Svi se veselimo Tvom povratku.

Mnogo te pozdravljaju pioniri škole

Pantovčak, a najviše tvoja Slavka

Macerol

(zastava plus buket)

Druže Tito, (uskličnik, cvijet)
 Često te gledam na slici. Želim te vidjeti
 živoga. Zato će te
 u subotu čekati.
 Pionirka Mirjana

(Zastava, petokraka, zastava)
Dragi druže Tito!
 Prvo pismo pišem Tebi.
 Čuli smo da s otišao sa brodom »Galeb«, a u pratnji
 razarača »Biokova«, »Dinare« i »Triglava« u Indiju i Burmu.
 Na taj naporan put išao si da se boriš za mir.
 Tvojem se povratku svi mi pioniri jako veselimo.
 Želimo da nas dođeš posjetiti.
 Pozdravljaju Te Tvoji pioniri, a najviše Tvoj
 Riffert Mladen

Dragi Tito!
 Druže Tito sada da ti
 napišem prvo pismo.
 Ja bi te volila vidjeti
 u Beogradu. Na Novu godinu
 sjetila sam se tebe,
 Kad sam kitila jelku.
 Pozdravlja Vas
 Krušlin Jasenka

Druže Tito! (zvijezda)
 Veselim se drugu
 Titu Željno te oče
 kujem. Pozdrav
 od pionira Gas
 Vlade
 (Cvijet, zvijezda, zastava)

Druže Tito!
 Bio si kod nas. Ja stanu
 jem u vili Vajs. Gledala
 sam te iz prikrajka. Veselila
 sam se tome.
 Pionirka Zlatica
 (Kućica na brežuljcima)

Dragi druže Tito,
Druže Tito ja te puno
volim. Kako ti je bilo na
polasku u Indiju.
Mnogo te pozdravlja
pionirka Jasminka
Jurjević (tri cvijeta u saksiji)

(brod)
Dragi druže Tito!
Druže Tito moji rodi-
telji su me učili da
vas jako volim.
Želim vam mnogo
sreće i dug život. Ša-
ljem ti pozdrave
 Cuculić Jasna

Tito dragi
Pozdravljam te puno i
želim ti dobar uspjeh.
Ja vas mnogo volim, pa
ću biti i dobar borac.
Puno te voli tvoj Mirko
 (brod) Dujmić

Druže Tito!
Daleko stanujem. Ipak ću
Te čekati da te vidim.
 Pionirka Ančica Komiš

(Album br. 1430, Narodna škola Pantovčak, Zagreb, 1954)

2.

Dragi druže Tito!

*I mi, pioniri, sela DEREZE, sjećajući se tegoba i strahota minulog rata i pokolja naših roditelja, braće i sestara, želimo **TI** mnogo zdravlja i dug život, jer **TI** si znao i htio osvetiti pro-livenu krv u Derezi i diljem domovine, jer Ti si osigurao nama sretnu i lijepu budućnost. Zato želimo, da dugo živiš, čuvaš našu domovinu i naše mirno i sretno djetinjstvo!*

Pioniri sela Dereze

(Album br. 2089, Pioniri Hrvatske, 1961)

3.

Drug Tito ponekad poseti svoje rodno mesto Kumrovec. Tada prošeta poznatim ulicama i livadama gde se nekada igrao. Kumrovec je izmenio izgled. Ostalo je nekoliko starih kuća koje podsećaju na nekadašnji Kumrovec. Podignuto je mnogo novih objekata. Grad se izmenio, ali ljudi su ostali isti, ljubazni i gostoprимljivi.

Kovačević Sanda IVb

(Album br. 2273, Za Dan Republike, 1977. Škola Jovan Jovanović Zmaj, Subotica)

4.

Mi pioniri grada Niša takmičimo se u vežbama i u svačemu, pionirskom radu. Jednog dana kad je bilo suđenje Peiću fabrikantu nismo radili.

Dragi druže Tito,

Evo da Vam javimo da smo zdravi. Kad ste nas oslobodili odma otvorio Dom radne omladine. Mi kada smo pošli da idemo na posao nama je bilo teško zato što je bilo sve porušeno, sada nam je lakše.

Na grobu narodnog heroja Stevana Sinđelića ... zaklinjemo se...

Evo da se i mi pioniri Doma radne omladine. Javimo da smo zadovoljni u našoj novoj državi. I zahvaljujemo što ste se digli protiv morskog fašizma i njegove tiranije i uspele ste posle 4 godine da skinete našim narodima okov s leđa. (...) i

zadovoljni smo u našoj zajedničkoj kući, kao i u našoj novoj Demokratskoj feder. Jugoslaviji. (...)

(Album br. 2350, Niš, 1945.)

Jednom sam držao u gūžvi toaletnog papira ljudski fetus, star nekoliko meseci. Tako sada gledam ove albume, iz budućnosti u kojoj su himna pobačaju. I vidim u njima današnje đake u Nišu, na Krku, u Podgorici, Subotici, Baru, Mariboru... Nemaju crvene marame i plave ili bijele pionirske kape i ne crtaju trobojke, bu-kete, brodove, kućice na brežuljku, cvijeće u saksiji, pet ptica, šarenih s masli-novim grančicama i pupoljcima listića (*Da bude mir u svetlu*), djetelinu, makove, lale, ljubičice, karanfile, ruševine u klupčadima pokidanih električnih žica, *druga Tita i Mošu Pijade na robiji u Lepoglavi*, kolo, harmonikaše i novogodišnju jelku s petokrakom na vrhu, opkoljene švabe i mrtve partizane, iz čijih rupa na prsima curi krv i natapa slobodom plodno tlo.

Jednako starmali i jednako pomajmunčeni, unuci ovih čestitara crtaju danas stećke, opanke, šahovnice, sunca, triglave, lovcene, počitelje, smedereva, ocila, u-ove, dvoglave orlove, glagoljska slova, krstove, gusle, srpove bez čekića, džamije, crkve, gospe, ibrike...

Tako već dva vijeka prosvjeta patriotizmom sabotira prosvjetiteljstvo: gracioznošću buldožera zaravnava dječije vijuge, blagoslovljena sisarski blaženom gordošću istom laži zadojenih roditelja.

Kožni foto-albumi, oborenog formata, sa prozirnim šuškvim listovima između smeđih kartona, ispunjeni radovima đaka, tekstovima, fotografijama i crtežima, u misiji rođendanskih čestitki upućeni Josipu Brozu Titu, masovne grobnice pre-sovanih misli.

MI IMAMO DOBAR I LEP ŽIVOT.

RAD, RADOST, UČENJE I IGRA
ISPUNJAVAJU VEDRE DANE
NAŠEGA DJETINJSTVA.

SLIČNI SMO PROLEĆU.
VOLIMO PROLEĆE,
PESMU, IGRU, ŽIVOT.

MI SMO UVEK VESELI.

Sekcija krojačica, Maribor, Slovenija, 1952
(album br. 959, poklon pionira Osnovne škole »Ivan Cankar« iz Maribora)

Učenici u školskoj kuhinji, Šabac, Srbija, 1957
(album br. 1020, poklon pionira Opštine Šabac)

Pionirski štab Odreda »Janko Padežnik«, Maribor, Slovenija, 1959
(album br. 1328, poklon pionira Osnovne škole »Studenci II« iz Maribora)

Učenci sa kućicama za ptice, Boljevac, Srbija, 1965
(album br. 1019, poklon učenika i nastavnika osnovne škole u Boljevcu)

Deca vrtiča »Ribiška« proslavljaju rođendan predsednika Tita, Maribor, Slovenija 1967
 Nabrali smo ti rožice - Veselimo se s teboj - Tovarišica nam pripoveduje o tebi
 (album br. 2363, poklon dece vrtiča »Ribiška« iz Maribora)

Mladi zadrugari Osnovne škole »Petar Drapšin« u Turiji, Srbija, 1968
(album br. 969, poklon učenika Srbobrana, Turije i Nadalja)

Učenici sa svojim diplomama, Srbobran, Srbija, 1968
(album br. 969, poklon učenika Srbobrana, Turije i Nadalja)

kamen

žgoljav
i nikakav

iste visine kao

upola mlađa
sestra

mama: nam brka veš

tata: nas razlikuje

pas: av!

doktor: na pauzi

ostavili me
u bolnici

sa knjigom
o partizanima

jadni
partizani

umesto ležaja -
kamen

svakom
jednak

znam da
ne patim
dovoljno

plačem
jer nemam
kamen

turam
temperaturu

doktor: na pauzi

vratili
me kući

mama: prebira veš

tata: me razlikuje

pas: av! av!

evo me
evo

ŠKART

(Izbor iz zbirke ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?)

maska

jedna je partija
i jedan
tv kanal

crno-bledi spikeri
probaju
dan žalosti

svi čekamo
spikerke

njihove frizure
imitiraju
najhrabrije

komšike

pozajmljuju
lak za kosu
od moje mame

spavaju sedeći
spremne
da odu daleko

najkosatija
postala
pratilja mis tuzle

branin striko
otiš'o
najdalje

u njemačku

doneo
tonirano
predstaklo za ekran

zelenožutoplavo

kad' je intermezzo
trava je zelena
a nebo plavo

kad' je spikerka
svi se divimo
zelenoj bluzi

žutom vratu

i plavim
ušima

vođa

aktiv žena

fabrike
šinskih vozila

autobusom
kreće
putevima revolucije

moja mama
vođa

puta

na stratištu
posle
plakanja
nema
kajanja

u napad
na
hotelski restoran

glavna je bitka

ukrasti
što više
šoljicapppepepepeljara
aaaaaaaaa
a
da te
ne vidi
konobar
rrrrrr

lenjir

perem ruke

nisam odavde

higijeničar
odjeljske
zajednice

sa išpartanom
tabelom
pred četom đaka

u istom danu

rukekosa
cipele
opštidojam

plusminus
plus

bili bismo
bolje odeljenje
da nije

onih

minusminus
minus

drugarica
učiteljica

ispravlja
ocene

plusplus
plus

kaže
ne možeš te minuse
kao lenjirom

kaže
oni su sa sela
deca rudara

kaže
ruke im čiste
žuljevi se žute

kaže
svi smo
jedno

al'
nije
svejedno

WC

đubre,
spremno
za bacanje,
deda,
tajno,
noću,
ponovo
prevrće

ko zna

možda
nešto

kad
su ga
nacisti
dovezli na streljanje,
u gužvi brojanja
100 za jednoga,
100 radnika,
proletera,
za jednog
poginulog okupatora,
sakrio se
u vagoni wc,
zaključao
iznutra
inbus-ključem,
sačekao
noć

5000 za 50

možda
neko

od tada
traži nešto

možda
negde

PROKRSTARIĆEMO MORA I OKEANE.
PRELETEĆEMO MERIDIJANE
I POZDRAVITI CEO SVET.

POKLONIĆEMO NOVE DAROVE
ČOVEČANSTVU.
PRENEĆEMO PORUKU MIRA.

—
Avio-modelari, Rijeka, Hrvatska, 1955
 (album br. 1990, poklon pionira grada Rijeke)

—
Avio-modelari, Zagreb, Hrvatska, 1960
 (album br. 379, poklon pionira grada Zagreba)

—
Avio-modelari, Begejci, Srbija, 1961
 (album br. 1139, poklon pionira osnovne škole u Begejcima)

—
Smotra selenita, Čačak, Srbija, 1959
 (album br. 1218, poklon pionira grada Čačka)

—
Slet selenita, Čačak, Srbija, 1959
 (album br. 1218, poklon pionira grada Čačka)

—
Mladi modelar, Tetovo, Makedonija, 1958
 (album br. 985, poklon pionira grada Tetova)

Seleniti, Smederevska Palanka, Srbija, 1961
(album br. 987, poklon Osnovne škole »H. I. Muker« iz Smederevske Palanke)

KRAJ DETINJSTVA:

šta se dogodilo sa utopijom socijalističkog detinjstva
i šta u tom pogledu može učiniti nostalgija?

Kada je kraj detinjstvu? Čime se definiše zrelo doba i šta je to što ga razdvaja od detinjstva?

Odgovornost?

Momenat kada dobiješ svoju decu?

Posao?

Zar se zrelo doba ne razlikuje od detinjstva upravo po tome što stariji ljudi, kod kojih je rutina zamenila čuđenje, naprosto znaju više?

Kakva je, dakle, uloga detinjstva, kakvo mesto detinjstvo zauzima u zreloom dobu?

U čemu se sastoji simbolički kapital detinjstva? (Utopija)

I, naposljetku, šta znači živeti kao odrastao čovek čije je detinjstvo ostalo ne samo u nekom drugom vremenu (kao što je uobičajeno slučaj) već i u sasvim drugačijoj zemlji? (Nostalgija)

Za nekoga ko je rođen dovoljno davno da je mogao da stekne predstavu o životu u poslednjim godinama Jugoslavije, detinjstvo na neki način ima poseban status. U svetlu činjenice da se taj neko istovremeno rodio prekasno da u prvom licu pripoveda o tom dobu, svetonazoru, ćudljivoj svakodnevicu, detinjstvo u Jugoslaviji tokom osamdesetih godina XX veka radikalno je odbačeno u drugo vreme i drugi prostor. Pa ipak, ono i dalje opstaje u sadašnjosti.

Hajde da na temu detinjstva pogledamo iz postjugoslovenske perspektive.

Hajde da se osvrnemo na tekovine Drugog svetskog rata, ratova na prostoru Jugoslavije i stvaranja novih država nakon raspada ove zemlje. Pri tom treba imati na umu ideološke mehanizme koji stoje iza nove sociopolitičke scenografije, a kojima su se pokušale preseći mnoge veze sa razdobljem pre 1991. godine. Postjugoslovenski »tranzicioni« društveno-politički inženjering u velikoj se meri hranio pričom o jugoslovenskom totalitarizmu, opštom problematikom ljudskih

prava, dok je svoj kredibilitet izgrađivao na negativnim istorijskim referencama. Vreme pre nadiruće »tranzicije« je u simboličkom, geopolitičkom i biološkom smislu postajalo sve odaljenije, znatno izgubivši na svome legitimitetu. To je, uz ostale slučajeve socijalističke baštine, vidljivo na skorašnjem primeru obezvređivanja značaja Prvog maja, Međunarodnog praznika rada, čije tekovine izgleda da sve više gube na privlačnosti i značaju u razdoblju nakon Jugoslavije. U svetlu promena na globalnom planu, to se pre svega može objasniti time što se praznik rekontekstualizuje kao socijalistička tekovina. Smatra se da je, kao tekovina »problematičnog« karaktera, neprimerena vremenu koje, na paradoksalan način, sve više obezvređuje značaj ljudskog ulaganja u rad. Kao deci socijalizma govorili su nam da rad predstavlja vrednost, dok kao odrasli ljudi u dobu postsocijalizma vidimo da se na radnu snagu češće gleda kao na trošak nego na investiciju.

Krajem marta 2015. godine krenuo sam na večernji razgovor organizovan u okviru izložbe *Plameni pozdravi*. Zamolio sam taksistu, čoveka u kasnim četrdesetim godinama, da me odveze do *Muzeja istorije Jugoslavije*. Taksista se zbunio, a njegova zbunjenost postala je još veća kada sam mu rekao adresu. Kada sam pomenuo *Kuću cveća* sve je razjašnjeno, te smo pohitali ulicama Beograda ka mestu koje je svojevremeno bilo poznato kao *Muzej 25. maj*, naziv pod kojim ga je znao i taksista. Sve je bilo pomalo zbunjujuće, ali tako je to kada dođe do istorijskih promena pa se naprečac vrši »čišćenje« prošlosti. Čim sam počeo da objašnjavam kuda sam pošao, čime se bavim u životu, osetio sam kako se brana otvorila. Taksista nije prestajao da priča o tome kako se njegov postsocijalistički san o boljem životu razbio u paramparčad, kako se bori da sastavi kraj sa krajem i da nešto uštedi za školovanje svoje dece. Objasnio mi je kako je život postao toliko skup da je to neizdržljivo i kako ne sme ni da pomisli o nekim većim neočekivanim troškovima. Iza maske neobaveznog razgovora i uobičajenih žalbi na svakodnevicu krilo se dublje značenje osećanja brige i razočaranja. Ispod bujice reči, tokom razgovora su sve vreme ključala neizrečena osećanja vezana za neispunjena obećanja, ozleđena kolena, prve ljubavi, dokoličarenje i bežanje od kuće. Kudikamo eksplicitniji taksista je bio u svom uvidu da istoriju nije trebalo tek tako odbaciti u zamenu za distopijsku budućnost.

Stoga nije za čuđenje što su generacije rođene pri kraju postojanja Jugoslavije fascinirane tom »strašnom totalitarnom državom« u dovoljnoj meri da i dalje žele da je se sećaju, da sakupljaju i redizajniraju rukotvorine, da prave video snimke, slušaju muziku i, ne na poslednjem mestu i sve češće, da prave izložbe. Mora da s njima nešto užasno nije u redu kada se nisu posve prepustili životu

u svetloj budućnosti i kada odbijaju da prihvate poređenje manjkavih realnosti socijalizma sa nerealizovanim idealima tržišnog kapitalizma, prelivanjem bogatstva, misterioznom slobodnom rukom i tome slično.

Ali, da li je uopšte moguće prigriliti život kada je istorijski kontekst nečijeg detinjstva (i nečije zemlje) ideološki i politički postao diskreditovan? Uostalom, stanite malo, da li je ova sadašnjost u kojoj danas živimo zaista ona svetla budućnost o kojoj smo sanjali? Da, ona svetla budućnost u kojoj će čovek socijalizma živeti u miru i blagostanju, bratstvu i jedinstvu, solidarnosti sa svojim sugrađanima, radnicima, učiteljima, zemljoradnicima, naučnicima i inženjerima?

Da li je svetla budućnost samo lažna komunistička propaganda kojom smo mi, deca socijalizma, bili kljukani? Ili je to zapravo evropski posleratni san? Taj posleratni san predstavlja važnu tekovinu Drugog svetskog rata, a upravo su deca bila ona grupa kojoj je prvo i najlakše usađivana ideja o boljoj budućnosti. Ali, kao što su Pink Floyd pevali u pesmi *The Final Cut* - »Treba li da vičemo, treba li da urlamo, šta je ostalo od posleratnog sna?« (»Should we shout, should we scream, What happened to the post-war dream?«) I zaista, šta je ostalo?

///

Detinjstvo je tema koja se stalno iznova vraća i koja različitom brzinom, opsegom i intenzitetom prožima i ispunjava svakodnevicu, ideje, misli, osećanja i strasti, na individualnom i kolektivnom planu, ali isto tako i medijske i političke diskurse, svet popularne kulture, supkulture, muzike, kinematografije, društvenih medija i, ne najmanje, akademska istraživanja.

Gledajući na jugoslovensku prošlost iz jugoslovenske nezamislive budućnosti, gledajući na socijalističko i postsocijalističko razdoblje, postaje jasno da su, nakon procesa započetih ranih devedesetih godina XX veka a koji su kulminirali 1991. godine kada se zemlja raspala politički, ekonomski, socijalno i kulturno, političko-ekonomske promene dovele do radikalnog preobražaja slike institucionalnih, državnih i nedržavnih interakcija.

Kao događaj od fundamentalnog značaja u skorašnjoj postjugoslovenskoj istoriji, krah države predstavlja vremensku i prostornu osu iskustvene stvarnosti razdvajajući istorijsko prostor-vreme na socijalizam i postsocijalizam. Nasuprot onome kako izgleda na prvi pogled, ovaj prelom nije bio očigledan, a stvarnosti u razdoblju nakon 1991. godine bile su suštinski oblikovane u manjoj ili većoj

meri osporavanim tekovinama razdoblja jugoslovenskog socijalizma. Ključni razlozi za to leže u zapetljanosti svakodnevnog i medijski posredovanog života. Takođe, medijizacija i digitalizacija života na jeziv se način poklapaju sa propašću Jugoslavije, Istočnoevropskog bloka uopšte. A ovde je uloga medija od suštinske važnosti.

Mediji su ti koji su na odlučujuć način oblikovali naše poimanje Drugog svetskog rata i mediji su ti koji su, ovoga puta »participativni«, »demokratski« (?) i digitalni, snažno uticali i dopustili nam da utičemo na to kako se poimaju raspad Jugoslavije i razdoblje njenog postojanja. Istina, poređenje sa Drugim svetskim ratom možda jeste pomalo prenategnuto, ali se u smislu medijizacije otkrivaju neki zanimljivi aspekti. Kao što je Kit Lou pokazao u svojoj knjizi *Divlji kontinent, Evropa u periodu nakon Drugog svetskog rata (Savage Continent, Europe in the Aftermath of World War II)*, Evropa je godine 1945. bila razorena, fizički i simbolički, uništena na nivou individue i zajednice, kontinent je bio »priča o sunovratu u anarhiju«, *chaotica moralis*. Opšte stanje su odlikovale prisilna migracija, proterivanje, masovna ubistva, silovanje i umiranje od gladi.

Posledice su očigledno tu, pred našim očima i čitavih sedamdeset godina kasnije, a dvosmislenost se očituje u rastućim vidovima neofašizma, što se najrečitije vidi u odbijanju manje-više čitave EU nomenklature da prisustvuje proslavi kraja rata koja je 2015. održana u Moskvi. I kao što je primetio Ervin Hladnik Milharčić, dvosmislenost je očigledno prisutna u fenomenima kao što je to da Italija proslavlja kraj fašizma dok neki ljudi u Sloveniji odaju poštu nacističkim kolaborantima.

Pa ipak, uprkos svemu, Evropa je iz svega izašla kao kontinent mogućnosti, država blagostanja, ljudskih prava i perspektiva bolje budućnosti. Na različite načine i u različitoj meri, pozitivna, odnosno emancipatorska konstrukcija budućnosti bila je načelo u politici i kulturi širom posleratne Evrope, makar deklarativno. Kao takva bila je ugrađena u obrazovni program, političke diskurse i ideologije i učinjena delom svakodnevice, a simbolički je upotpunjena sudskim procesima u Nirnbergu i početkom stvaranja Evropske unije.

Važno je istaći da u meri u kojoj je posleratni svet postepeno ulazio u doba masovne medijizacije, pozitivne tekovine Drugog svetskog rata ugrađene su u literaturu, muziku i kinematografiju, što su bili najjasniji i u isti mah najefikasniji izbori. Retuširanju istorije i tekovina Drugog svetskog rata kao dobrog i emancipatorskog rata izuzetno su doprineli mediji, koji su zastupali i slavili čoveka, zajednicu, solidarnost, bratstvo. To je podrazumevalo radikalno i retrospektiv-

no prilagođavanje slike tako da postane moćan narativ o pozitivnom futurizmu, progresu čovečanstva, nezaustavljivom tehnološkom napretku i naučnim pronalascima. Budućnost je slikana u svetlim bojama. Međutim, čovek bi mogao da se zapita nije li evropski posleratni mit podstaknut samim ratom ništa manje nego razdobljem koje je nakon njega usledilo.

Ali, šta to znači za nove postjugoslovenske države? Kraha Jugoslavije i ratovi koji su usledili bili su praćeni etničkim čišćenjem, birokratskim genocidom, prisilnim migracijama, hapšenjima, fizičkim pustošenjem. Traume jedva da su uminule dvadeset godina nakon Dejtona (čime se stavlja u perspektivu načelno raširena predstava o kraju Drugog svetskog rata na dan 9. maja 1945. godine) i nastavlja ju da prožimaju postjugoslovenske nacije, politiku i kulturu. Ispostavlja se, međutim, da, u poređenju sa Drugim svetskim ratom, trauma nije preformulisana i stavljena u okvir mogućnosti pozitivne budućnosti. Umesto toga, budućnost je oslikana u znatno sivljim bojama globalne stvarnosti nadirućeg rentijerskog kapitalizma, urušavanja države blagostanja, ljudskih prava trampljenih za sigurnost, nesigurnih poslova, mera štednje itd. U tom svetlu, globalne promene u sferi kulture i društva išle su pod ruku sa procesom »tranzicije« i težnjama nastale elite da se prošlost i budućnost pročiste, denacionalizuju i desocijalizuju, te ne da se podešavaju, već nekritički usvoje smernice, saveti i uputstva »drugog demokratske Evrope«.

Upravo tu leži srž problema i sa postsocijalističkom sadašnjošću dece socijalizma i postsocijalizmom uopšte: ponovno izmišljanje i čišćenje prošlosti nužno obuhvataju prekrajanje i brisanje pa čak i zatiranje velikih delova »istorijskog tkiva« u zamenu za »zapadne« obrasce, rešenja i tradicije koji su slabo prevodivi i neprikladni za lokalne okolnosti. Njihova nekritička primena je očekivano bila neuspela dok je sadašnjost učinila radikalno obezvlašćenom. I, daleko više kritički, takva se čini i budućnost.

S druge strane, ostvareni su napreci na polju tehnologije u komunikacijama i prateće medijizacije svakodnevice čime je onemogućen nastanak radikalne nulte godine, *anno zero*, *Jahre Null*, *Year Zero*. Umesto toga, ovaj napredak je omogućio da postsocijalističke realnosti budu intenzivno prožete medijskim izvorima i sadržajima iz ovog, sada osporavanog razdoblja. To je u velikoj meri uslovlilo znatne teškoće, pa čak doprinelo i potpunom neuspehu novoustanovljenih režima da na uspešan način osmisle i sprovedu kohezivan, sveobuhvatan i sveprožimajući novi sistem koji bi iole bio u stanju da ponudi održivu alternativu socijalističkom razdoblju. Drugim rečima, nadživeli model izgradnje nacije ne bi

se mogao primeniti u drugačijem istorijskom vremenu i kontekstu. Sledstveno tome i uprkos, ili možda upravo zbog nabujalog istorijskog revizionizma, kolektivna posvećenost potencijalu novog, postsocijalističkog svetskog poretka naprosto se nije primila kao što je bilo očekivano.

Postsocijalistička sadašnjost, kako ističe Berardi, stoga jeste suštinski određena krizom budućnosti. Nove elite, uhvaćene u pokornosti neuhvatljivom svetu finansijskih tržišta i zahtevima i uslovima koje nameće međunarodna zajednica, kastrirale su sopstvenu prošlost kao skup vrednosti, znanja, nadahnuća pa čak i heroizma, bez obzira na to koliko je problematična bila njihova mitologizacija. Ali amputiranjem prošlosti, ili tačnije, vrlo konkretnog dela prošlosti, zajedno sa neuspelim izmišljanjem pristojnije prošlosti, stvoreno je društvo koje je nesposobno da osmisli budućnost, da stvara i sprovodi u delo pozitivnu viziju budućnosti.

Nedavno je na slovenačkoj nacionalnoj televiziji prikazan dokumentarni film *Vrnitev demokracije (Povratak demokratije)*. Već sam naslov nameće pitanje: koje demokratije? Demokratije iz Kraljevine Jugoslavije ili možda demokratije iz Habsburške Monarhije. Takve i slične intervencije imaju za cilj da krah Jugoslavije iz 1991. godine pozicioniraju kao put napred. Međutim, kao što nam pokazuje Toni Džad, takvim pokušajima se prošlost socijalističke Jugoslavije čini neprikladnom, sadašnjost osakaćenom a, u sledećem koraku, svaka alternativa sadašnjem stanju, to jest potencijalna budućnost, kolektivno nezamislivom. Jednu od ključnih razlika koja se ukazuje ovim poređenjem suočavanja sa tekovinama nakon rata (ne nužno samoga rata) čini aktivno problematizovanje i poricanje svake vrste utopije.

///

U kakvu poziciju se time stavlja detinjstvo socijalističke Jugoslavije iz perspektive 2015. godine? Ispostavlja se da su deca pogodno tlo za sejanje utopije i velikih ideala. U poznom jugoslovenskom socijalizmu sanjali smo o tome da postanemo kosmonauti, inženjeri, naučnici. Sredinom osamdesetih godina XX veka, igrao sam kompjuterske igrice na komodoru 64, u školi potpisivao pisma podrške miru u svetu i bio jednako šokiran prizorima eksplozije Čelendžera i užasnut nevidljivom radijacijom nakon černobiljske katastrofe.

Gledajući unazad na ovo razdoblje iz 2015. godine, jugoslovenske vizije budućnosti koje su propagirane omladini stoje u oštroj suprotnosti sa postjugoslovenskim realnostima koje su određene razočaranjem u sadašnjost. U stvari, ovo

je vreme kada je jasno da se sa socijalističkom jugoslovenskom utopijom koja je usađivana deci dogodilo nešto užasno naopako. U vremenu nakon budućnosti, u vremenu Berardijevog *Distopijskog kraljevstva*, kada budućnost postoji isključivo kao vremenska odrednica a ne više kao moralna kategorija, postavlja se pitanje šta činiti ne samo u pogledu budućnosti, nego i u pogledu prošlosti.

Čini se da se diskursom »real-distopijanizma« – ako smem tako da nazovem narativ koji »realnost« uzima takvu kakva jeste i na svako dovođenje u pitanje, odnosno suprotstavljanje toj realnosti odgovara »to je tako« – aktivno obeshrabruje svaka alternativa i, naravno, svako utopijsko razmišljanje. Time se stvara plodno tle za okretanje ka prošlosti u traženju odgovora i nadahnuća. To je dovelo do nostalgije koja nužno ne priziva restauraciju prošlosti jugoslovenskog režima, već se ona koristi refleksivno u cilju komentarisanja sadašnjosti. Jugonostalgija stoga predstavlja praksu ponovnog prisvajanja prošlosti i uspostavljanja koherentnosti istorije. To je, na izvestan način, borba koja ima za cilj da sadašnjost, kao i prošlost i budućnost, ponovo dobiju smisao normalnosti.

Detinjstvo i sećanja se na taj način pokazuju kao simbolička i biografska tema koja u postjugoslovenskom kontekstu, naročito u sprezi sa globalnom krizom i veoma nestabilnim lokalnim političkim i socijalnim okolnostima, predstavlja sponu sa izgubljenom, zabranjenom prošlošću, intimnošću i zbirom ličnih iskustava. Teško je o detinjstvu ne misliti onako kako je to sročio Arsen Dedić: »Možda pošli bismo dalje, da se ne vratimo nikad, ali dobro su nas čuvali ti lanci. Za toplu obalu djetinjstva bili smo vezani k'o čamci, život sav.« Može biti da je lanac koji nas veže za obalu zapravo neuspela tranzicija, nerešena i nepodesna prošlost koja neprekidno privlači i vezuje.

///

Razmišljanje o simboličkom kapitalu detinjstva predstavlja tačku za ponovno promišljanje višeslojnog skupa pitanja koji se tiču medijizacije života, politizovanja popularne kulture i istorije i političkog mobilisanja i eksploatacije sećanja. Upotreba prošlosti u medijima, kao što je to bio slučaj sa Drugim svetskim ratom, pokazuje moć koju mediji imaju da promene način na koji razmišljamo o prošlosti i ono što mislimo (i znamo) da se stvarno dogodilo. Detinjstvo u Jugoslaviji, ili tačnije, slika kojom se ono medijski posreduje, prikazuje se kao period i iskustvo u kojem su tegobe detinjstva predstavljene kao romantični dodatak pentranju po drveću i igrama u dvorištu. Takav pokušaj bi se mogao odbaciti kao retro-utopija koja izbegava »pravu« istoriju. Ali, šta je prava istorija u vremenu neprestanog i trenutnog medijskog posredovanja?

I što je još važnije, kako gledati na istoriju ako je budućnost postala distopijska? Jedan odgovor bio bi da treba zgrabiti mogućnost koju pruža utopijski orijentisani pogled unatrag (nostalgija) i ne posezati za prošlošću samo zbog odgovora, već i zbog pitanja koja su već postavljena u prošlosti, a potom, zajedno sa odgovorima, zaboravljena. Obično su deca ona koja, bez kraja i konca, postavljaju najneprijatnija pitanja. Deca socijalizma su odrasla, ali i dalje postavljaju pitanja. Međutim, ono što je važno jeste koja pitanja će današnja deca postavljati o svojoj prošlosti i kakve će odgovore smeti da daju svojoj deci.

Prevod sa engleskog: Vuk Šećerović

Franco Berardi, *After the Future*, AK Press, 2011.

Ervin Hladnik Milharčić, »Živela Italija«, *Dnevnik*, 30. april 2015, <https://www.dnevnik.si/1042712181/mnenja/kolumne/zivela-italija>.

Keith Lowe, *The Savage Continent, Europe in the Aftermath of World War II*, 2012.

Igor Mandić, *Mitologija svakidašnjeg života*, O. Keršovani, 1976.

Pink Floyd, »The Postwar Dream«, *The Final Cut*, 1983.

Izložba Plameni pozdravi

Muzej istorije Jugoslavije, mart-april 2015.

MI SMO DOSTOJNA
POKOLJENJA VELIKIH HEROJA
BORBE ZA SLOBODU.

MI SMO MLADI I PUNI SNAGE.

ŽIVIMO ŽIVOTOM PROLEĆA,
SREĆNOG DETINJSTVA.

LEPO JE U NAŠOJ
DOMOVINI BITI MLAD.

Gimnastičarke, Slovenska primorje, 1961
(album br. 91, poklon omladine italijanske etničke grupe Slovenskog primorja)

—
Proslava Dana mladosti, Srbobran, Srbija, 1968
(album br. 969, poklon učenika Srbobrana, Turije i Nadalja)

Učenici na času fizičkog obrazovanja, Kučevo, Srbija, 1969
(album br. 1141, poklon pionira Opštine Kučevo)

RASPEVANO SOCIJALISTIČKO DETE ?

Mi smo infantilizovani. Socijalizam je infantilizovan. Kako bi trebalo da se sećamo svog detinjstva?

Slika školskog hora prikazuje veselu mladež u uniformama. Na slici svi pevaju s entuzijazmom, jednoglasno, uzdignutih glava, širom otvorenih očiju i usta. Upravo ovakva slika može poslužiti kao paradigma raspevanog socijalističkog deteta u Jugoslaviji, njegove »kolektivne ideološke socijalizacije« kroz umetnost i muziku. Pevajući ozbiljan ideološki sadržaj tobože »veselo« i »detinjasto«, glavni akteri u ovakvoj paradigmi zapravo demonstriraju posvećenost idealima revolucije, socijalizma i Josipu Brozu Titu – maršalu i predsedniku. Nakon raspada zajedničke države, upravo se ovakva kombinacija prepoznaje kao jedna od najmoćnijih načina državne kontrole nad decom u jugoslovenskom društvu. Učešće u raznim umetničkim aktivnostima (kao npr. pevanje u horu) prepoznaje se tako kao »ideološka indoktrinacija« i kontrola nad mladima koja se nije odvijala samo kroz formalne, institucionalne socijalističke prakse (kao što je, recimo, Pionirska organizacija), već i na mnogo indirektniji, neformalniji i zavodljiviji (iako ne manje nevin ili manje opasan) način; horovi tako postaju otelotvorenje zvaničnih politika građenja novih društvenih odnosa i sistematičnog nadgledanja detinjstva.

Ali, da li možemo da razmišljamo o socijalističkom detinjstvu izvan državnih regulativnih praksi? Kakva su to sve moguća detinjstva kreirana u socijalističkoj Jugoslaviji? Na koji nam način aktivnosti iz sfere kulture pomažu da o njima mislimo, da ih se sećamo? Da li baš slika hora, kao kolektivne umetničke prakse, može da dovede u sumnju postojeća objašnjenja i tumačenja socijalističkog detinjstva? Rasprava o sociološkoj i kulturološkoj konstrukciji detinjstva trebala bi da se vodi izvan esencijalizacija i dihotomija kao što su država i pojedinac, socijalizam i kapitalizam, ili ideologija i svakodnevni život.

Horovi su mnogo više od kolektivnog pevanja – hor predstavlja kolektiv, kako njegovu reprezentaciju tako i način stvaranja. Oni su bitni činovi oblikovanja detinjstva kao socijalne i kulturološke kategorije. Ali, horovi ne predstavljaju samo jedinstvo i jednoličnost, već i razlike – oni uspostavljaju veze između različitih geografskih lokacija, etničkih, rodnih i klasnih identiteta otkrivajući tako društvene kontradiktornosti i kompleksnosti. Tokom školovanja, učešće u horu predstavlja jedan od prvih momenata kada dete počinje da upozna svoje vršnjake iz drugih razreda, ali i one iz drugih generacija. Često se zbog pevanja u horu po prvi put putuje van sopstvenog mesta stanovanja. Horovi, dakle, predstavljaju i mobilnost – kako društvenu tako i geografsku. Važnost horova leži u tome što oni istovremeno disciplinuju tela i glasove, ali kroz uživanje u zajedničkom pevanju okupljaju pojedince iz različitih kulturnih, obrazovnih ili političkih okruženja te tako postaju posebna vrsta društvenog povezivanja. Zato nam oni mogu pokazati i šta je to što »nedostaje« u reprezentacijskim strategijama socijalističkog detinjstva: svakodnevne dinamike, iskustva, osećanja, senzacije.

Horovi, takođe, govore i o »uprizoravanju« detinjstva: zajedničko marširanje i pevanje u horu viđeno je kao glavna tehnika kroz koju socijalistička država reprezentuje detinjstvo na isti način na koji postavlja na scenu i događaje iz svoje herojske socijalističke prošlosti. Scena podrazumeva neiskrenost, to je »performans« koji je neautentičan, neiskren, pun pretvaranja. Da li su se deca prikazana na slici školskog hora pretvarala? Šta je zapravo bilo srećno socijalističko detinjstvo?

Post-jugoslovenska tumačenja žele da nas ubede da je ta sreća bila samo lažno samo-predstavljanje, čin ulepšavanja inače sive socijalističke realnosti koju su nametali autoritarna država i partijski zvaničnici. Ili još gore – da je takvo »pretvaranje« bilo naučeno ponašanje koje su sama deca vremenom usvojila. Ovakvim tumačenjima se tvrdi da su entuzijizam i vera u bolju budućnost bili samo odjek lažne stvarnosti koju su veseli seljaci, veseli radnici i vesela deca naučili da »izvode.«

Ponovno promišljanje »autentičnosti« socijalističkog detinjstva nije samo stvar prošlosti ili sećanja, već i sposobnosti da se preispita autentičnost naše trenutne neoliberalne stvarnosti u post-jugoslovenskim društvima: tvrditi da je zvanična kultura u socijalizmu (naročito onom kasnom) bila samo predstava, bez istinske vere u ideale, zapravo je simptom nemogućnosti zamišljanja sistema ili društva koje može da proizvede sreću i entuzijizam.

Amaterizam i entuzijizam

Danas je dominantni pristup u raspravi o detinjstvu u socijalističkoj Jugoslaviji merenje nivoa i načina državne kontrole nad decom koja se odvijala kroz različite institucionalne prakse. Socijalističke institucije i masovne organizacije koje je trebalo da brinu o deci oslikavaju se kao one koje su »danonoćno nadgledale decu«, kao glavni regulatori dečjeg ponašanja u svakom mogućem kontekstu. Slobodno vreme i umetničke aktivnosti na taj način viđene su kao polja kroz koja se »kanališe« spontano ponašanje dece, a ona se usmeravaju »na pravi put«.

Ovakvi pogledi koji državu vide kao »paternalističku« zanemaruju modernizaciju kao istinski emancipatorski projekat. Koncept amaterizma bio je najbitniji segment u stvaranju novog modela umetničkih aktivnosti. Po pisanju Rudi Supeka, ovo je koncept »spontanog kolektivnog izražavanja i osnovne potrebe svakog individualnog subjekta koji teži da bude deo šire društvene zajednice« (Supek 1974: 8, 9). Ovakvo izražavanje bilo je zamišljeno kao zajednička kulturna aktivnost volonterskog karaktera i simbol novog entuzijazma: »Amaterizam je povezivao volju i kreativnost sa novom ideologijom i istinskom verom u bolju budućnost« (Đorđević 1997: 230). U praksi je sam koncept bio primenjivan na različite načine u zavisnosti od opštih društveno-političkih promena u Jugoslaviji. Ipak, posvećenost »kulturnom napretku« omogućavala je stvaranje snažne infrastrukture kroz domove kulture, kulturne centre, pozorišta, orkestre, muzičke škole i biblioteke. Podsticane su umetničke aktivnosti za decu (književnost za decu, dečji filmovi), a deca su motivisana da se i sama bave različitim formama umetnosti. Osnivanje muzičkih škola i drugih ustanova vezanih za muziku, kako u gradovima tako i u selima, dokazivalo je da težnja države da ulaže u ispravan odgoj dece kao budućnosti svoga društva, nije bila samo deklarativni cilj. Rezultati osnivanja infrastrukture kulturnih ustanova bili su najvidljiviji u seoskim sredinama. Ipak, amaterizam nije bitan samo zbog infrastrukture koje se grade i omogućavaju pristup različitim sadržajima; amaterizam je, zapravo, projekat (samo) emancipacije.

Slobodno vreme kao ključni momenat emancipacije

Pevanje u horu ne razvija samo nečije muzičke sposobnosti i znanje o muzici, ne omogućava samo širenje ličnih horizonata kroz muziku; ono je deo lične emancipacije. Kolektivno stvaranje muzike kroz pevanje u horu povećava individualne kapacitete za delovanje i praktikovanje saradnje, zajedništva, solidarnosti, drugarstva. Hor, tako, nije samo institucionalna aktivnost, već i važan deo kreiranja slobodnog vremena.

Organizacija slobodnog vremena u Jugoslaviji proglašena je jednom od osnovnih tačaka kojom se ukazuje na represiju socijalističke države. Model »8 sati rada - 8 sati kulture - 8 sati odmora« viđen je kao model u kome država kolonizuje »privatnu sferu« pojedinca. Tokom kolektivnih letnjih odmora ili ekskurzija, izleta izviđača ili letnjih kampova, deca su po ustaljenom planu svakog jutra pevala himnu, prisustvovala dizanju zastave ili se takmičila u različitim oblastima. Međutim, ako to pogledamo sa drugačije tačke gledišta, onda ne samo rad, već i slobodno vreme postaje jedno od ključnih elemenata emancipacije u socijalizmu. Upravo zbog toga »briga« za slobodno vreme jeste ključni momenat u razmišljanju o potencijalima upošljavanja iskustva socijalističkog detinjstva danas.

Ako je neoliberalizam promenio naše shvatanje samog koncepta rada, radnih praksi i uslova rada, radnih prava donoseći prekarnost, neizvesnost i (samo) eksploataciju, kakve je promene onda doneo u razumevanju i praktikovanju slobodnog vremena? Rasprave o neo-liberalnom kapitalizmu pretežno se bave pitanjem rada, dok zanemaruju drugu bitnu temu – temu slobodnog vremena. Slobodno vreme je u neoliberalizmu kolonizovano brisanjem linije između rada i odmora. U socijalizmu, slobodno vreme bilo je prostor stvaranja nove paradigme, novih modela i praksi i ključno mesto za promenu načina mišljenja. Na taj način, socijalistički koncept »slobodnog vremena ispunjenog kulturom« može se posmatrati kao odgovor na trenutni nedostatak »brige« za slobodno vreme koji je vidljiv u kulturnoj produkciji kapitalističko-korporativne države. Polazeći od privatizovanih i duboko individualizovanih konzumerističkih modela, prisećanje na socijalistički amaterizam i »brigu« za slobodno vreme može biti upotrebljeno kao novo polje (samo) emancipacije i angažovanosti, samoorganizacije, saradnje i kolektivnog odlučivanja i solidarnosti. U post-jugoslovenskom kontekstu, koncept amaterizma jeste emancipatorski projekat koji je nestao, ali je njegovo nasleđe neophodno oživeti, i to naročito imajući u vidu sadašnja, ali i buduća detinjstva.

HOR

Bila sam uverena da se nastup školskog hora, koji mi je bio prva asocijacija na temu »reprezentativnog portreta detinjstva u socijalističkoj Jugoslaviji«, odigrao 1980. godine, neposredno pre nego što je Tito umro. Moralo je biti tako, razmišljala sam. Zašto bismo inače, kako je prikazano na fotografiji, načinom odevanja (plave suknje i pantalone, i majice u plavoj, beloj i crvenoj boji) inscenirali jugoslovensku zastavu, proizvedeći svojim telima-i-odelima prepoznatljiv i jak ideološki simbol, u vremenu koje inače pamtim po stripovima, popularnoj muzici i uobičajenim mladalačkim preokupacijama.

Moje jugoslovensko detinjstvo, kako ga se sećam, bilo je u velikoj meri lišeno ideoloških upliva. U školu sam pošla, i u Pionirsku organizaciju primljena, 1972. godine, u vreme kada je projekat »srećnog socijalističkog detinjstva« bio uveliko normalizovan, i odrastala u deceniji u kojoj je »potrošački socijalizam« bio na vrhuncu. Sadržaji popularne kulture uveliko su prodirali u svakodnevicu, i oblikovali su dečji svet sve obuhvatnije. Pored časopisa, knjiga, filmova i tv-serija sa evropskog Zapada i Amerike, narastala je i domaća proizvodnja popularnih sadržaja za decu. Mora biti, progovaralo je moje analitičko Ja, da je ovo performiranje simbola ideološke i političke pripadnosti poteklo iz osetljivosti istorijskog trenutka – mogao je biti mart ili april (opštinske smotre obično su se odigravale u to vreme), i telo vođe polagano je umiralo u Kliničkom centru u Ljubljani, pa bismo našu muzičko-scensku izvedbu mogli razumeti kao jedan od mnogobrojnih činova simboličke podrške, koji su tih dana i meseci preplavljivali javnost. U ovo objašnjenje nekako sam »prošvercovala« i sećanje da smo tom prilikom u poslednjem trenutku promenili repertoar koji smo dugo uvežbavali, i da je, umesto višeglasne kompozicije koja je svakako bila složenija za izvođenje i reprezentativnija za ocenu, naša profesorka i dirigentkinja Dragica Veljković izabrala da dvoglasno otpevamo tada popularnu pesmu Milutina Popovića Zahara »Jugoslavija«. Ovo jednostavno izvođenje, sa folklornim prizvukom, koji je bio

potcrtan pratnjom harmonike i ritmom daira, odudaralo je od uobičajenog horskog repertoara i moralo je smanjivati naše šanse za visok plasman i dalje kvalifikacije. Zašto bismo onda to uradili, osim ako nije u pitanju nešto bitnije, ključni simbol ili vrednost iznad svakodnevnog poretka stvari, čemu je potrebno na simbolički način udahnuti snagu i ojačati ga. Aleksej Jurčak ove osnovne elemente ideološkog diskursa naziva meta-simbolima, na čijoj razradi i utelovljenju, te performativnim izvedbama, počiva jedan društveni poredak. Titov kult jeste jedan od meta-simbola ideologije jugoslovenskog socijalizma, pa je sasvim logično da se u kriznim trenucima (kakav je bila i Titova bolest), njegov kult performativno ojačava, makar to bilo u vreme uznapredovale kulturne liberalizacije u njegovoj zemlji, zaključila sam na kraju svoju početnu nedoumicu i neusaglašenost između sećanja na ličnu istoriju i sećanja na kolektivni život i njegove javne manifestacije. Da li?

Kada sam pronašla i počela brižljivije da proučavam fotografiju na kojoj je ovekovičen ovaj momenat, o kojoj sam do tada samo razmišljala i raščlanjivala sećanja vezana za nju, iznenadila sam se. Upoređivanjem nekoliko fotografija na kojima su prikazivani naši horski nastupi na opštinskim smotrama, brzo sam shvatila da fotografija hora-zastave potiče iz ranijeg perioda, da pripada samom početku »viših razreda« osmogodišnje škole, i da je snimljena u proleće 1977. godine. Ideja o intenzivnoj evokaciji ideoloških simbola u kriznim trenucima tako je pala u vodu. Druga fotografija, na kojoj ja držim daire, i na kojoj pevamo uz pratnju harmonike jeste snimljena 1980. i najverovatnije tu jeste u pitanju pevanje Zaharove »Jugoslavije«, ali smo obučeni u jednostavnu, tamno plavo-belu kombinaciju (bez pionirskih marama), kakva nije bila neuobičajena i u drugim formalnim prilikama. U mojoj prvobitnoj mentalnoj slici ovog događaja očigledno je na delu bio »rad sećanja«, koji je prošlost oblikovao u skladu sa mnemoničkim ograničenjima i naknadnim znanjima i iskustvima, brišući neke delove, prespajajući i stapajući druge, u jedinstvenu zamišljenu sliku nekadašnjeg života, i sebe u njemu. Međutim, faktografija ove i nekih drugih fotografija koje sam imala prilike da u međuvremenu pregledam, otkriva da je ideološki diskurs bio živ tokom sedamdesetih, pa čak i do polovine osamdesetih, i da je uplivavao u javne manifestacije omladinske kulture - školske priredbe, takmičenja, susrete - koje na prvi pogled nisu imale nikakve veze sa ideologijom. S druge strane, kratko arheološko istraživanje muzičke istorije u stanu mojih roditelja, pokazalo mi je šta smo u to vreme voleli da slušamo, i šta je bilo dostupno na jugoslovenskom tržištu, jer sam iste te godine za rođendan dobila nekoliko »singl« ploča, među kojima su bile pesme Rollingstounsa, Bitlsa, Boba Dilana, kao i pobeđničke pesme sa Evrovizije.

Očito je da je odrastanje moje, poslednje jugoslovenske generacije, bilo u velikoj meri u saglasju sa tokovima zapadne kulture, ali se od njega u nekoj meri i razlikovalo. Za period detinjstva i mladosti u socijalističkoj Jugoslaviji bilo je karakteristično da je sve vreme, kroz ceo period socijalizma, postojao dupli kolosek identifikacije. Pionirska organizacija, iako je menjala svoj karakter kroz više decenija svog postojanja, ipak nikada nije prestala da postoji, niti je ritual prijema u pionire prestao od kraja Drugog svetskog rata do 1989. godine, i ona, mada značajno transformisana tokom decenija, nije izgubila snagu bar formalnog okvira u kome su deca socijalizovana. Istovremeno, uticaj popularne kulture na odrastanje jugoslovenskih generacija bio je nedvosmislen i značajan. O svakom od ova dva nivoa identifikacije, jednom koji je javan, neskriveno ideološki, formalni, autoritarni, institucionalni, ritualni, i drugom koji se odnosi na privatno, popularno, neformalno, hedonističko, vaninstitucionalno, i nestrukturirano, već je dosta pisano. Ono što nam je do sada izmicalo, a što se pokazuje i kao manjkavost u mom razmišljanju o fotografiji sa početka, jeste kako da se ta dva nivoa dovedu u vezu.

Kako u svojoj analizi kulturnih praksi pripadnika poslednje sovjetske generacije pokazuje Aleksej Jurčak, stvaranje novih značenja i lagana transformacija društva ne dešavaju se samo kroz prijem elemenata zapadne kulture, i stvaranje alternativnih oblika praksi, razmišljanja i drugačijeg sistema vrednosti, koji vremenom prevladava. Jurčak (2005)¹ analizira kako su nove vrednosti kreirane unutar postojećih institucija i praksi socijalističkog društva. On govori o performativnom pomaku, koji je učinio da se autoritativni diskurs, sačinjen od govora, fraza, slika, prizora, rituala, ustaljenih rutina masovnih organizacija, »deteritorijalizuje« - da se proizvodnja označavajuće retorike i praksi izvodi rutinski, bez uživljavanja, što obesnažuje označeno i omogućava da se u okrilju zvaničnih institucija stvaraju nova značenja. Ovo podrazumeva da se o akterima razmišlja ne kao o žrtvama ideologije, i njenim bespomoćnim objektima, niti kao o njenim radikalnim oponentima (disidentima), a ni kao o njenim vatrenim protagonistima (aktivisti), već kao o subjektima koji su najvećim delom bili posvećeni stvaranju »normalnog života« i njegovom praktikovanju, i koji su zauzimali različite pozicije u odnosu na ideologiju i etiku socijalizma. Jurčakovi uvidi, čini mi se, dobro opisuju moje lično, a možda čak i kolektivno iskustvo pripadnika poslednje jugoslovenske generacije, rođenih između 1960. i 1970. godine, koji su svoj formativni generacijski period proživeli tokom kasnih sedamdesetih i osamdesetih godina, u vreme poznog socijalizma, uoči i nakon smrti Josipa Broza Tita kao značajne političke figure i jednog od najvažnijih označavajućih jugoslovenskog autoritativnog diskursa. U ovom periodu još intenzivnije nego u prethod-

nim, dečji subjekt se oblikovao i unutar više kolektivističkih praksi u školama, školskim ritualima, i unutar mreže različitih uticaja porodice, vršnjaka, medija, muzike, filma, koji su dominirali privatnošću, i u prostorima koji su prevazilazili granice podele na privatno i javno. Drugim rečima, deca i mladi su u najvećoj meri rutinski učestvovali u performativnim činovima reprodukcije poretka, a da to nije automatski značilo da su indoktrinirani i manipulisani, nesvesni rada ideologije. Štaviše, naročito tokom osamdesetih, obilje je primera u kojima se vidi da se prema ideološkom diskursu uspostavlja kritički odnos, koji negde, kao u slučaju viceva, dobija suptilnije, a negde, na primeru satire, aforizama i omladinske potkulture, i otvoreno ironične oblike. Uticaji poreklom iz oficijelnih i neoficijelnih diskursa su se prožimali, dopunjavali, potvrđivali, ali su se mogli i međusobno razlikovati, razilaziti, osporavati, pa i sukobljavati, a u procepima koji su se stvarali između (što je vreme prolazilo, sve učestalijeg) performativnog reprodukovanja poretka i zbiljskih preokupacija mladih naraštaja, stvarane su nove vrednosti i nova značenja, neretko u postojećim okvirima, ali nadilazeći ih, i »reteritorijalizujući« novonastalu kulturu, oblike društvenosti, povezivanja, solidarnosti.

Zanimljivo je pitanje kako se unutar institucija, uključujući i pionirsku organizaciju, odvijao dečji život koji je imao neke drugačije sadržaje, koji su bili neideološki ili vrlo labavo ideološki, i kako su se kroz te sadržaje transformisale same institucije, i, možda još važnije, stvarala značenja i prakse van normativnih okvira aktuelnog ideološkog poretka. Dobar primer su domovi pionira, koji su bili pravi mali dečji kulturni centri, pa su zapravo bez problema to i postali posle pada socijalizma. U pančevačkom Domu pionira, koji sam posećivala tokom osnovne škole, krajem sedamdesetih i tokom osamdesetih radio je Pionirski operski studio, jedinstvena institucija u tadašnjoj Jugoslaviji, u kojoj smo pripremali i izvodili dečje opere poznatih kompozitora, uključujući i *Malog dimnjačara* Bendžamina Britna, uporedo sa organizacijom pionirskih pohoda i organizovanjem kursa za pionirske rukovodioce. Štaviše, postojeća infrastruktura i institucionalna mreža domova pionira i pionirskih manifestacija korišćena je da se organizuju gostovanja i nastupi, što je stvaralo značajno izvođačko iskustvo, i mnogima iz ove muzičke družine omogućilo da kasnije nastave da se profesionalno bave muzikom. Domovi omladine, omladinske novine, omladinska pozorišta, gitarijade, pa čak i sekcije marksizma u nekim školama u kojima su radili mlađi i progresivniji profesori - sve su to primeri mesta i institucija koje su bile deo sistema i postojale zahvaljujući njemu, ali su vremenom postajale okvir i pogon za proizvodnju novih značenja, novih oblika društvenosti, koje su prevazilazile postojeći poredak. Umesto ideje da jedna od stvarnosti koje su se blisko dodirivale i preklapale

mora biti lažna, i umesto tumačenja socijalizma u binarnim kategorijama karakterističnim za hladnoratovsku epistemologiju: do kraja (nekritički) verovati u ideologiju jugoslovenskog socijalizma ili osporavati je u potpunosti, javno ili privatno, zašto ne ispitati, kako predlaže Jurčak, mogućnost istovremenog performativnog održavanja poretka i njegove lagane promene kroz stvaranje novih sadržaja i značenja u prostoru simultanog bivanja unutar okvira poretka, ali i izvan njega? Možda bi nam tada moglo biti jasnije zašto je, slično kao i u Sovjetskom Savezu, pad socijalizma u Jugoslaviji delovao neočekivano, ali ipak nikoga nije preterano iznenadio. Ovo bi, takođe, moglo doneti potrebnu heterogenost u konceptualizaciji socijalizma, omogućiti manje parohijalnu i esencijalističku perspektivu, pomeriti naglasak sa egzotizacije ovog poretka na uporedno proučavanje oblika modernosti u svetu u drugoj polovini 20. veka, i, sudeći po primeru kojim sam započela ovaj esej - ne i najmanje važno, omogućiti stvaranje povezujućih niti između ličnih sećanja i društvene istorije ovog perioda.

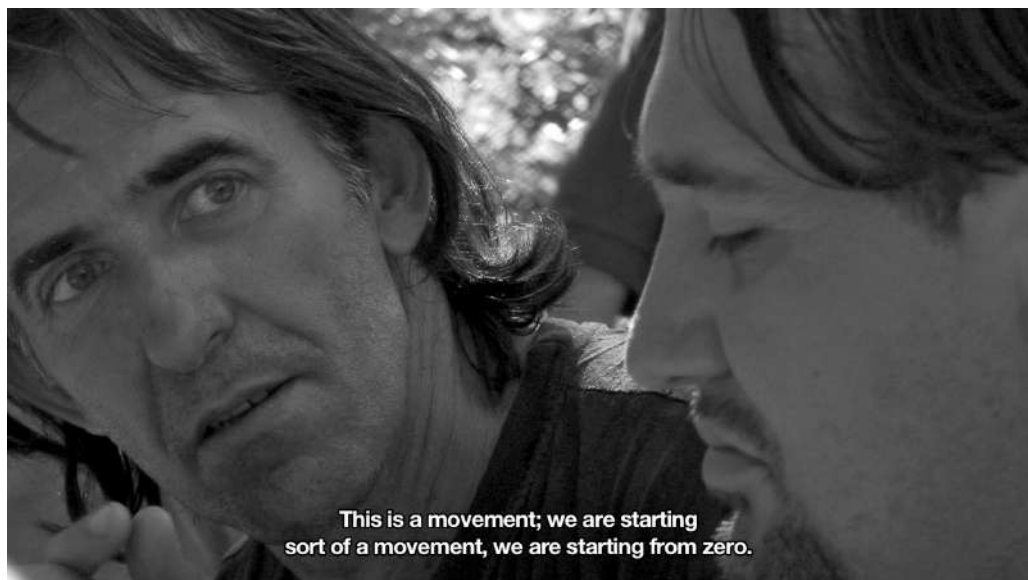
1 Alexei, Jurčak, *Everything Was Forever, Until It Was No More*, Princeton University Press, 2005.

Izložba *Plameni pozdravi*

Muzej istorije Jugoslavije, mart-april 2015.

SAŠA KARALIĆ

This is a movement; we are starting
sort of a movement, we are starting from zero.

KVADRAT

Projekat *Kvadrat* započinje jednom crno-bijelom fotografijom iz 1981. godine koja prikazuje grupu ljudi okupljenih na brdu oko velikog belog obilježja »Tito«. Ova fotografija, koja je godinama stajala u mom porodičnom foto albumu, urađena je mojim prvim fotoaparatom, rudimentarnim Zenitom. Na fotografiji se nalazim i ja kao jedanaestogodišnjak, jedan od učesnika radne akcije. Radnu akciju izgradnje obilježja »Tito« inicirala je omladinska organizacija Ivanjske, sela u sjeverozapadnoj Bosni, u čast preminulog predsjednika Josipa Broza Tita. Obilježje je izgrađeno od kamena okrećenog u bijelo na strmoj padini brda Kik, tako da je i zbog lokacije i zbog svoje veličine bilo vidljivo sa velike razdaljine. Slova »Tito« kasnije su uokvirena zvijezdom petokrakom.

Ovakve vrste radnih akcija bile su uobičajene u bivšoj Jugoslaviji, a pogotovo nakon Titove smrti, početkom osamdesetih godina. Na sve strane su nicala obilježja (»88 stabala za Tita« su bila najpopularnija) kao znak odanosti i privrženosti »socijalističkom putu«, nešto po inerciji a nešto iz straha od nesigurne budućnosti bez Tita. Ovo obilježje na brdu Kik bilo je posebno po tome što nije rađeno po partijskoj direktivi, već na inicijativu manje grupe omladinaca koji su u ideju socijalizma i zajedništva iskreno vjerovali - učešće je bilo dobrovoljno, a troškove izgradnje su snosili mještani okolnih sela. Obilježje je redovno krećeno i održavano sve do kraja osamdesetih godina, kada je izgubilo svoj društveni i politički značaj i postepeno zaraslo u žbunje i šumu.

Trideset i jednu godinu kasnije, u julu 2012. godine, inicirao sam radnu akciju na istoj lokaciji tokom koje je brdo iskrčeno, kamenje starog obilježja pronađeno i iskopano i od njega napravljen novi znak. Novi znak, jednostavnu formu kvadrata, predložio sam kao politički znak bez određenog ideološkog predznaka – njegovu funkciju bi trebali da pronađu oni koji ga grade. Učešće u ovoj radnoj akciji je, kao nekada, bilo dobrovoljno, a pozivu su se odazvali učesnici prvobitne radne akcije, sada ljudi u godinama, kao i ljudi starije generacije i nekolicina mlađih. Tokom tri vrela julska dana, brdo je iskrčeno i izgrađen je kvadrat promjera 30x30 metara. Proces izgradnje, zajedno sa raspravama o budućoj upotrebi znaka je dokumentovan i kasnije montiran u kratki dokumentarni film

Kvadrat. Svečanom otvorenju kvadrata su prisustvovali mještani okolnih sela, kao i projekciji filma koja je organizovana sljedeće godine, u avgustu 2013.

Projekat *Kvadrat* se kroz rekonfiguraciju simbola i reafirmaciju kolektivnog rada dotiče aktuelnog pitanja političke samoorganizacije. Sjećanje na zajedništvo kakvo je nekada bilo - jasno definisano socijalističkim ideološkim okvirom - poslužilo je kao osnova projekta ali ne i kao njegov cilj: otvorena forma kvadrata je poziv za nove forme političkog promišljanja. Iako staro obilježje i fizički i simbolički stoji u temeljima novog znaka, ono ga politički i ideološki ne definiše – kvadrat je koncipiran kao otvoren politički prostor, prostor za politiku koji tek treba da se zajednički aktivira. Ovo je i najveći izazov projekta: politička samoorganizacija je jedno od najzahtjevnijih pitanja u trenutnoj klimi ideološkog vakuma i političkog razočarenja u Bosni i Hercegovini. Rasprave o budućoj upotrebi znaka koje su vođene tokom izgradnje doticale su se nacionalizma i nostalgije («Kvadrat bi trebao biti srpski ali i da poštuje partizansku tradiciju»), optimizma i rezignacije («Kvadrat će da ujedini ljude ali niko danas ne želi da radi besplatno») i stalnog problema identiteta i pripadnosti («Ovo je naš znak ali ne želimo da vrijeđamo druge»). Rasprave su dale i presjek trenutnog političkog stanja svijesti i ocrtale granice kolektivnog političkog angažmana. Optimizam koji je prisutan u zajedničkom radu i postizanju zajedničkog cilja je ovdje suočen sa komplikovanim procesima formulisanja nezavisnog političkog diskursa. Novi simbol nije ponuđen kao rješenje već kao omeđen prazan prostor u kojem sve tek treba da se desi – svojom jednostavnošću i fragilnošću (kvadrat može brzo i lako biti uništen), on poziva na buduće revizije i rekonfiguracije.

Tri godine nakon izgradnje, kvadrat još uvijek postoji – mještani ga redovno boje i održavaju. Prvobitna ideja da se u njega ucrtaju srpski nacionalni simboli zamjenjena je idejom da se u njemu konstruišu velika slova »Kik«, što je ime brda na kojem kvadrat stoji. Lokacija je postala mjesto za okupljanje – na zaravni iznad znaka su napravljeni klupe i stolovi i podignut je sedam metara visok jarbol na kojem se vijori velika zastava, postoji i Facebook stranica »Kik« a u Google Earth-u se jasno vidi ova čudna pojava u planinskom masivu. Sredstva za održavanje znaka i lokacije se prikupljaju putem dobrovoljnih priloga, a postoji i ideja da se registruje društvo građana. Kvadrat za sada opstaje kroz zajednički rad i ulaganje, a njegova budućnost zavisi od njegove društvene funkcije i upotrebne vrijednosti.

IRENA LAGATOR PEJOVIC

SLOBODA SIGURNOST NAPREDAK

Isticanje pojmova slobode, sigurnosti i napretka u naslov rada, onih pojmova koji su u radu vidljivi na fotografijama koje prikazuju imena fabrika ili korporacija društvenog vlasništva u socijalističkoj Jugoslaviji, jeste kritički i poetički čin kojim se nastoji ukazati kako na univerzalnu dimenziju čovjekovog djelovanja i prisustva, tako i na specifične ili lokalne realizacije istih.

Danas kada širom svijeta nailazimo na produbljivanje nesigurnosti, destabilizaciju mnogih aspekata slobode, povećanje broja humanitarnih kriza i katastrofa, pitanje *slobode* se može sagledavati iz različitih istorijskih ili kulturoloških, globalnih ili regionalnih perspektiva. Ako govorimo o području socijalističke Jugoslavije, tematizacija pitanja slobode se, između ostalog, uočava u odnosu na događaje i okolnosti koje su se počele razvijati još od studentskih pokreta 1968. godine kao planetarnog fenomena, gdje je slobodu riječi, mišljenja, stava bilo potrebno iznova osvojiti, a za šta se, na novi način, borimo i u savremenom trenutku; zatim, u događajima koji su uslijedili nakon 1989. godine kada se, nasuprot pojmu slobode koji u ostatku svijeta naizgled cvjeta padom gvozdene zavjese i Berlinskog zida, sloboda na teritoriji SFRJ počinje modifikovati do mjere da postaje iznova neostvarena želja, nada ili san.

S druge strane, *sigurnost* kao proces i osjećanje jeste jedan od onih aspekata stvarnosti čijeg smo sporog nestanka danas svjedoci na globalnom planu. Međutim, u odnosu na jugoslovenski region i sagledano iz ugla svjedoka smjene nekoliko društvenih uređenja, stabilnost sigurnosti ispostavljala se sve manjom, da bi i danas bila jedno od opštih društvenih ciljeva i nadanja ili nezaobilaznih svakodnevnih tema.

Napredak, kao očekivano stanje ili stremljenje, danas se uglavnom poima kao nešto što je vezano za pojedinačne ambicije, discipline ili struke za razliku od shvatanja tog pojma u socijalističkoj Jugoslaviji a, iako smo svjedoci pojave

globalnih tendencija i inkluzivnosti kultura, ništa drugačije nije u domenu tog novog razumijevanja i kreiranja stvarnosti u odnosu na opšte pitanje napretka.

Ono što je danas drugačije u odnosu na jezik, sistem ili društvo SFRJ jeste to da ni o slobodi, ni o sigurnosti, ni o napretku više ne govorimo kao o nečem zajedničkom ili kao o procesima koji se tiču većine, kolektiva ili zajednice. Sfera u kojoj ovi pojmovi, procesi ili iskustva preživljavaju, opstaju ili bivaju u upotrebi, danas je svedena na ličnu, individualnu potrebu, osjećanje ili cilj.

Odluka da se u radu pored fotografija na kojima su prikazani nazivi fabrika, odnosno korporacija društvene svojine i onih iz arhiva *Muzeja istorije Jugoslavije*, koristi i lični arhiv, proizašla je iz sjećanja na vrijeme u kojem je uvjerenje u ostvarenost *slobode, sigurnosti i napretka*, i širenje ideje zajedništva, pratilo kako starije tako i najmlađe generacije. Fotografije ličnog arhiva ovdje služe kao dokumenti fizičkog prisustva, odnosno učešća u *Susretima Bratstva i Jedinstva* 1981. godine i kolektivnim posjetama spomenicima žrtvama Drugog svjetskog rata, kao i realnog iskustva jednog vremena koje se iz današnje distopijske perspektive najprije poima kao utopija.

Tako horizontalna upotreba *slike* aktivira pitanja efemernosti i memorije, postaje prostor-vrijeme i nosilac konstrukcije stvarnosti koja je oblikovana objektom želje: slobodom, sigurnošću, napretkom.

Rad *Sloboda Sigurnost Napredak* dihotomijama ličnog i kolektivnog, individualnog i društvenog, lokalnog i globalnog, pojašnjava paradoks »društva rizika« u kojem živimo. Naime, kako u socijalističkoj Jugoslaviji društvo koje je nastalo u ime ideja slobode, sigurnosti i napretka ne samo da nije uspjelo da sprovede njihovu održivost već je i kao takvo samo nestalo, tako danas u svijetu globalnog tržišnog kapitala, finansijskih kriza i globalnih klimatskih promjena sasvim ista pitanja slobode, sigurnosti i napretka mijenjaju način na koji promišljamo o savremenom društvu i ne izgleda da uspijevaju da se utemelje ili realizuju ni na insistiranom ličnom, individualnom ili lokalnom planu, dok negdje čak poprimaju i sasvim nove ili nepoznate dimenzije.

Ako danas potreba za sigurnošću zadire u naše slobode, a potreba za napretkom nadvladava oboje, možda umjetnost jeste sfera u kojoj se rekonfiguracijom ili resemantizacijom istih može kreirati odgovorno učešće u proizvodnji stvarnosti, »sada i ovdje« slobode, sigurnosti i napretka.

LAKOĆA SEĆANJA I TEŽINA ISKUSTVA

MLADEN MILJANOVIĆ

(Fotografije grupnih portreta poklonjenih Titu iz arhiva *Muzeja istorije Jugoslavije* i lična arhiva umetnika)

— U radu je predstavljen izbor od 112 crno-belih fotografija - grupnih portreta iz arhiva fotografija koje su deca iz cele Jugoslavije slala Titu.

— Nasuprot fotografijama iz arhiva nalazi se kolor fotografija veličine 2 x 2m - grupni portret snimljen tokom umetnikovog detinjstva u socijalizmu.

— Na fotografiju iz ličnog arhiva naslonjena je crna granitna ploča dimenzija 55x180x3cm i težine 91kg što je umetnikova trenutna telesna težina.

— Mnoštvo fotografija koje potiču iz arhiva *Muzeja* i grupni portret iz autorovog ličnog arhiva čine paralelu koja je ekvivalentna kolektivnom i ličnom sećanju.

— »Prošlost je lakše izmisliti nego sećati je se« napisala je Christa Wolf u svom romanu *Patterns of the Childhood*. Ova misao bi se mogla preformulisati i reći da je prošlost kao činjenicu teže podneti nego sećati je se!

ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?

(Krevetne pozorišne priče)

Knjigu pesama ŠTA PITAŠ KAD NIKO NE PITA?* o detinjstvu u Jugoslaviji napisali smo 2000. godine, pre 15 godina, daleko van upravo rasparčane i razjurenje domovine, dvomesečno izolovani u dekadentnom zimskom baroknom dvorcu Akademije Schloss Solitude u šumama na obodu Štutgarta. Neke od pesama iz knjige komponovane su za hor Horkeškart** i izvođene po školama, selima i gradovima širom Jugoslavije.

Osim ovih naših, *opesminjenih* dečijih socijalističkih jugoslovenskih tragova, prikupili smo i tragove drugarica i drugova*** iz raznih krajeva domovine, odrastalih u slično vreme. Njihove priče su predstavljene kao mini-scene potencijalnih krevetnih pozorišta**** i kao mini-predložci nekih budućih scena nekih budućih formi. Ostatak priča, koje se još uvek prikupljaju, biće predstavljen nekom drugom prilikom.

Za novu šansu nove Jugoslavije u novom socijalizmu!
grupa škart, Beograd, februara 2015.

* prvi samizdat-samodat tiraž skraćenog izdanja objavila je galerija Remont 2005. godine

** Radivoje Rašković - Raša (Grupa kao takva)

*** Dušica Parezanović, Sabina Sabolović, Nataša Zavolovšek, Zagorka Aksentijević, Ivana Bogičević, Ivana Momčilović, Neli-Kristin Todorović, Davor Mišković, Marina Gava, Sanja Stamenković

**** pogledati fotografiju dečije bolničke sobe, »podmetnute« od strane Ane Adamović, koja je poslužila kao inspiracija

BOLNIC

~~TATAAAA AAA AAAA A~~
VIDIŠ KAO I SESTRA PROŠLE GODINE,
I JA SAM DOBILA NAGRADNO
LETOVANJE BIBLIOTEKE „LASTAVICA“
KAO NAJVREDNIJI
ČITALAC!

**Transkript razgovora održanog 9. aprila 2015. godine
u okviru izložbe Plameni pozdravi
u Muzeju istorije Jugoslavije**

Milica Pekić: U umetničkoj praksi je već izvesno vreme prisutan fenomen istraživanja arhiva, a zatim i inkorporiranja arhivske slike u strukturu umetničkih radova. U poslednje vreme često je to slika kojom se direktno referiše na razdoblje socijalističke Jugoslavije. Bilo bi zanimljivo da se mi danas ovde fokusiramo na taj fenomen.

Branislav Dimitrijević: Postoji tu niz tema koje bi se mogle pojaviti kao zanimljive. Meni je zanimljivo videti kako je - pa ova izložba onda ulazi u tu genealogiju - kako je išla genealogija interesovanja za Jugoslaviju u sferi savremene umetnosti i na koji način je zapravo savremena umetnost postala jedna od platformi istraživanja socijalističke Jugoslavije. Čitava ta priča o arhivima u savremenoj umetnosti jeste deo onoga što se zove »umetničko istraživanje«, termin koji je počeo da se koristi u poslednjih dvadesetak godina, termin koji se u našim akademskim uslovima koristi na potpuno pogrešan način. *Artistic research* je jedna forma nedisciplinarnog istraživanja, istraživanja koje može da stvori određeni odnos, ali zapravo ne robuje nekakvim postojećim naučnim metodologijama koje različite društvene nauke kao sociologija, istorija, imaju. Po mom mišljenju upotreba arhiva je nus proizvod takvog rada.

Kako je to išlo kada je u pitanju Jugoslavija? Jugoslavije već 25 godina nema i od trenutaka od kada je nema ona postaje sekvenca u istoriji kojom su umetnici počeli da se bave. Ja bih izdvojio možda neke tri faze u tom bavljenju koje su, možda, simptomatične. Prva faza bavljenja Jugoslavijom, devedesetih godina, način na koji su se umetnici devedesetih godina bavili Jugoslavijom, bila je zapravo faza gde je Jugoslavija tretirana kao ruina. Ono što je ostalo od Jugoslavije bili su nekakvi materijalni artefakti, da kažem buvljačkoga tipa, koje su onda umetnici ili inkorporirali u radove ili ih na neki način izlagali kao ready-made, kao što je recimo u Sloveniji radio Mare Kovačić ili kao što su ovde radili Dragan Srdić ili Dragan Papić, na izvestan način. Ili, recimo, Peđa Nešković kome je to bilo srodno kao aspekt njegovog bavljenja problematikom buvljaka.

MILICA PEKIĆ,
BRANISLAV DIMITRIJEVIĆ
I STEVAN VUKOVIĆ

Dakle, to bavljenje Jugoslavijom devedesetih godina bilo je bavljenje ruinama, kuriozitetima socijalizma, tako da kažemo, što je išlo paralelno sa nekakvom idejom o diznilendizaciji socijalizma, koja je u mnogim zemljama krenula kao kulturni proces odmah nakon pada Berlinskog zida, kada su se osnivali i muzeji koji su se na takav način bavili komunizmom kao ruinom. Danas mnogi od tih muzeja propadaju.

Druga faza je ona faza gde umetnici otkrivaju emancipatorski potencijal Jugoslavije, gde otkrivaju zapravo nekakav potencijal da se unutar tog polja mogu istražiti nekakvi događaji socijalizma, i u sadržajnom i u formalnom smislu, koji mogu da posluže nama da sagledamo projekat Jugoslavije i sve aspekte jugoslovenskog projekta kao neku kontingenciju koja ima za nas nekakav mogući učinak. Na primer, ako želimo da izdvojimo nekoliko umetnika koji su se na taj način Jugoslavijom bavili krajem devedesetih, tu je Milica Tomić s jedne strane ili recimo Marko Lulić s druge strane. Gde je Milica Tomić u nekim svojim radovima s kraja devedesetih upućivala na trenutke koji povezuju revolucionarnu sekvencu sa društvenim okolnostima koji pokazuju specifično mesto Jugoslavije i specifičnu ulogu koja može da postane predmet istraživanja u savremenosti. Ili, recimo, Marko Lulić sa svojim istraživanjem forme socijalističkog modernizma. Recimo, takva je bila njegova izložba ovde u Salonu MSU 2001. godine koja se zvala *Modernity in YU*. To je bila veoma zanimljiva izložba jer je otvorila ono čime se sada mnogi ljudi bave, a to je značaj spomeničke plastike koja je zapravo pokazivala nekakav potencijal u samoj formi, i u promišljanju te forme. Tu je onda i umetnik David Maljković, koji počinje specifično da se bavi formalnim istraživanjem socijalističko-modernističkog nasleđa pa za njim i drugi. Ili, pak, grupa Škart koja je pronalazila u temama jugoslovenskog socijalizma one emancipatorske tačke sa kojima se mi možemo danas identifikovati i koje možemo danas koristiti kao nekakve alatke u društvenoj borbi.

I, konačno, ta neka treća faza, treća generacija, koju bih ja ovde nazvao »picture generation«, da upotrebim taj termin Dagleasa Krimpa (Douglas Crimp) koji se odnosio na post-konceptualne umetnike osamdesetih. To je generacija fascinirana mogućnostima da se otkrije nešto što je bilo na neki način nepoznato, skriveno, ono što nije pripadalo dominantnim diskursima, i da se to radi, upravo kao što i ova izložba radi, kroz istraživanje arhiva, a pre svega slika. Ja ću sada dati jedan vulgarno-materijalistički razlog zašto se recimo baš ta generacija bavi detinjstvom – mislim da je to upravo generacija koja je iskusila Jugoslaviju u to vreme, mislim da je to generacija čije je sećanje na Jugoslaviju vezano upravo za pionirsko iskustvo, vezano za to nekakvo ambivalentno vreme detinjstva u socijalizmu koje se sada pokušava artikulisati. Kroz te slike se pokušava otkriti nekakva »objektivna« slika o ideološkim simptomima toga vreme-

na. Mislim da je sada vreme da se uđe možda i u neku četvrtu fazu, pa kada se govori o istraživanju da se govori o tom nekom misaonom istraživanju. Čini mi se da se sada možemo više okrenuti istraživanju misli Jugoslavije.

Nedavno čitam novu knjigu Borislava Mikulića u kojoj su sakupljeni različiti tekstovi koji se mahom bave Praxisom, istovremeno afirmišući istorijski značaj ove filozofske škole i usmeravajući prema njoj kritički pogled. On tu konstatuje nešto što je tačno – da, recimo, svi znaju za Praxis, svi su čuli za Praxis, svi znaju da je ta filozofska misao imala nekakvu svoju ulogu, ali na tome se to završava. Tako i kada gledamo knjige o Jugoslaviji, recimo knjigu Igora Dude o potrošačkom društvu u SFRJ, svi autori će konstatovati postojanje Praxisa, ali niko neće zagrebati dublje, iako tu ima stvari koje bi mogle nama da budu i te kako korisne za promišljanje nekih savremenih reperkusija sloma humanističkog socijalizma. Ne više Jugoslavije kao nekakve fascinacije kroz koju gledamo mnoštvo slika, nego Jugoslavije kao mesta nastajanja nekakvih misaonih koncepata, što je naravno veoma blisko i postupcima u konceptualnoj umetnosti. Na taj način zapravo tretirati misao koja je bila konstitutivna u jugoslovenskim fenomenima. Recimo, izložba koju je radila Jelena Vesić sa WHW-om upravo u ovom muzeju, *Političke prakse jugoslovenske umetnosti*, jeste jedan od primera takvog promišljanja, gde se sada i u umetničkim praksama otkrivaju naizgled marginalne prakse, ali se zapravo upravo kroz te prakse otkriva neka forma mišljenja.

To je, po mom mišljenju, nekakav značajan potencijal: bez obzira kakve učinke bilo koja od navedenih faza u bavljenju Jugoslavijom u umetnosti imala, polje savremene umetnosti je jedno od najaktivnijih polja koje se bavi Jugoslavijom. I to je ono što je po mom mišljenju ključna vrednost i ove izložbe i onoga što radi ovaj muzej. Jer mi smo u situaciji da akademske institucije gotovo ne dotiču tu temu, tako da te različite društvene grupe, ovaj muzej, umetnici, obavljaju tu neku funkciju samoobrazovanja, a poenta je u tome da je Jugoslavija još uvek jedan prostor u kome mi imamo još puno mesta da se samoobrazujemo.

Znači, bez obzira na puno stvari koje mislimo da znamo, koje mislimo da smo iskusili, koje mislimo da su već postala opšta mesta, ona ipak i dalje ima neki neverovatan potencijal da nam i dalje nešto govori o sadašnjosti. Ja mislim da je to ključno, savremena umetnost pre svega mora uvek da govori o sadašnjosti, pa čak i ako se bavila arhivama, jer bavljenje arhivama nije bavljenje zbog prošlosti nego je zapravo bavljenje zbog nekih naših situacija i problema gde ne možemo da izađemo na kraj sa našim sopstvenim životima i sa nekakvom bezidejnošću u političkoj sferi, pa savremena umetnost jeste taj neki prostor istraživanja.

Milica Pekić: Mislim da je ovde bitno pomenuti i proces digitalizacije arhiva čime materijali postaju dostupni i, u stvari, otvaraju različite teme kao što je slučaj sa izložbom *Plameni pozdravi*. Po meni je ova izložba primer jedne vrste istraživanja slike detinjstva, koja pokušava da razume proces konstrukcije idealnog socijalnog tela, tela socijalističke Jugoslavije kao idealnog društva, koje se gradi kroz sistem vaspitanja i obrazovanja, odnosno kroz obrazovne i vaspitne principe koje je Jugoslavija pokušavala da implementira u okviru raznih programskih aktivnosti. Dalje se otvaraju pitanja kako se izgrađuje taj socijalistički čovek i šta su bile norme na kojima se baziralo vaspitanje tog budućeg čoveka, vaspitanje generacije koja će izneti modernizatorski projekat socijalizma. Mislim da je u tom kontekstu istraživanje albuma iz kolekcije *Muzeja* izuzetno dragoceno i da otvara bezbroj tema. Važno je imati u vidu da se ovde radi o reprezentativnoj slici, onoj koja je predstavljala institucije tog istog sistema glavnom autoritetu, ocu države. Albumi koji su predmet istraživanja ove izložbe pripadaju kolekciji poklona koje je Tito primao tokom svog života, i koji, u stvari, pružaju uvid u model idealne slike u okviru koje se konstruiše idealna reprezentacija detinjstva.

Stevan Vuković: Pošto je Branko već formirao periodizaciju umetničkog istraživanja prošlosti socijalističke Jugoslavije, i pružio neke pozitivne primere, u vidu umetničkih radova, ja bih sada uzeo ulogu đavoljeg advokata i malo se bavio negativnim aspektima takvih istraživanja. Naime, karakteristika je mnogih radova koji se bave bivšom Jugoslavijom, i to prvenstveno radova onih umetnika i umetnica koji se Jugoslaviji vraćaju na ličan i nostalgican način, da se oni konstituišu na osnovu sećanja na recidive detinjstva koje je izbrisano. Veliko je pitanje koliko je ta idealizacija bila vezana za samo i isključivo za detinjstvo kao neku vrstu zaštićenog perioda života, a koliko je uopšte imala dodir sa objektivnim društvenim uslovima života u toj zemlji i načinima na koji je tada postojeća društvena struktura omogućavala građanima SFRJ neku vrstu emancipatorske proaktivnosti.

Poslednjih godina smo svedoci celog talasa video i filmskih projekata koji bi se, u analogiji sa *sexploitation* i *blacksploitation* filmovima, žanrovski mogli nazvati *yugosploitation*. To bi, u nekom denotativnom smislu, ukazivalo na eksploataciju afektivno nabijenih i veoma profesionalno realizovanih predstava kolektivnih rituala u bivšoj Jugoslaviji, da bi se nedostatak društvene kohezije u današnjem vremenu fetišistički nadomestio slikama ekstremne društvene kohezije u nekom vremenu koje je prošlo. Najveća zamka tog pristupa je u tome što se slike koje se preuzimaju tretiraju kao da su dokumentarne, dok su, u stvari, prvo te visoko stilizovane i koreografski osmišljene događaje, a potom i njihove snimke, režirali ljudi koji su bili visoko sofisticirani profesionalci. Realnost tih slika,

koja je na nekoliko nivoa konstruisana, uzima se kao potpuno prirodna realnost koja je nestala zato što su izbili određeni sukobi koji su izazvani spolja ili koji nekako nisu bili vezani za antagonizme u samom tom društvu u kome se desilo sve to što je dovelo do njegovog raspada. Tako da imamo problem »naturalističke greške« u tretmanu slike, pošto se građa iz arhiva RTS ili preuzeti materijali iz blockbuster filmova koji su rađeni po modelima američkih ratnih spektakala, uzimaju kao realnost nekadašnje Jugoslavije. To što ti materijali pokazuju je proizvod kulturne industrije, s jedne strane, kao i industrije političkog konsenzusa, s druge, a ne dokument života u nekom društvu, i u radovima koji na neki način pretenduju na kritičku refleksiju to bi trebalo ipak naglasiti, ali to kao da svaki put izostane u strukturi narativa u koji se te slike uklapaju.

Milica Pekić: Hoćeš da kažeš da se te slike i taj materijal uzimaju nekritički, da se ta slika dalje distribuira u širem kontekstu kao realnost tog vremena?

Stevan Vuković: Da, i to krajnje naivno i krajnje patetično. I slažem se sa tim što je Branko govorio da nam je potrebna misao koja prati procese kulturne produkcije, a koja je nekako vezana za misao tog vremena. Ali opet, ako se vratimo na pomenuti Praxis, iz njega kao jednog veoma širokog okvira proizašli su i ideje građanske desnice, kao one koje je propagirao Mihailo Đurić, na primer, ili građanske levice koje je propagirao Miladin Životić. Ali nisam baš siguran da je neki ozbiljan emancipatorski horizont napravljen na osnovu razvijanja teza mladog Marksa u okviru Praxisa, a da ne pričamo o tome da je recimo Luj Altiser poslao tekst za Praxis, koji je odbijen zato što je autor prepoznat kao neki mladi staljinista iz Francuske.

I Praxis se romanizira, isto kao što se romantiziraju deca borci. Renata Poljak se pozivala na svoje detinjstvo i na Slavka Štimca, na njegove uloge deteta borca. Međutim, te uloge deteta borca su bile kodirane u okviru takozvanog crvenog talasa, koji je trebao da zameni takozvani crni talas u jugoslovenskoj kinematografiji, to jest da sve te »anti-društvene tendencije u kinematografiji« pokrije nekom idealizovanom slikom narodnooslobodilačke borbe koja bi glorifikovala davnu mladost ili detinjstvo rukovodilaca koji su tada vodili društvo, i društvene antagonizme koji su iskočili kroz kinematografiju šezdesetih godina kroz jugoslovenski film nekako neutralizovale. Za suprotnu priču od, recimo, *Zimovanja u Jakobsfeldu* ili *Sutjeske* u kojoj je igrao Slavko Štimac, mogu da se uzmu neki drugi filmovi. Hajde recimo, da se vratimo u 1967. godinu, i analiziramo filmove kao što su *Pioniri maleni* Želimira Žilnika - dokumentarac koji prikazuje obezdomljenu dece u socijalističkom društvu, ili, recimo, *Mali vojnici* Bahrudina Čengića, koji se vraća na poziciju siročadi neposredno nakon završetka

rata. Naime, u Čengićevom filmu, po scenariju Mirka Kovača, deca u nekom sirotištu '45. godine, u bivšem samostanu, dobijaju novog gosta koji je malo drugačiji, to jest ima građansko vaspitanje i ne razume pesme koje oni pevaju, da bi postepeno otkrili da on jeste siročić, ali da je dete nemačkog oficira. Njega do kraja filma ta deca likvidiraju, i to tako što prvo formiraju ratni sud, pošto su oni mali vojnici, kako ih zove i rukovodioc te institucije. Ona produžavaju tu ratnu epopeju tako što se i nakon rata obračunavaju sa onima koji na neki način vuku korene, makar biološke korene, od onih koji su bili neprijatelji tokom Drugog svetskog rata. S druge strane, Žilnikov film se u svom punom nazivu zove: *Pioniri maleni, mi smo vojska prava, svakog dana rastemo k'o zelena trava*. On prikazuje život dece na ulici kasnih šezdesetih godina – to je *vojska prava*, koja je seksualno zlostavljana, spava tamo gde se zatekne - u parku ili u nekim napuštenim kućama, i koja je potpuno izvan društvenog sistema. A to je sistem koji pretenduje na opštu inkluzivnost.

Poenta ovih primera je sledeća: ako se već vraćamo, s jedne strane na misao bivše Jugoslavije, a sa druge strane misao u slikama bivše Jugoslavije - likovnu umetnost, filmsku umetnost i neke druge, mislim da nije baš zgodno vraćati se isključivo na te potpuno naivno idealizovane slike koje su imale za cilj da zabave i neutralizuju, pacifikuju građane. Zašto se ne bi vratili upravo na te filmove koji su pokazivali antagonizme u društvu, a opet su legitimno išli na domaće i strane festivale, predstavljajući kulturnu produkciju SFRJ. Možda je najveće bogatstvo tog društva bilo to što je ono na neki način stavljalo na javnu raspravu mnoge probleme koji su bili brisani sa dnevnog reda u mnogim drugim socijalističkim društvima koja su bila autoritarnija.

Milica Pečić: Važno pitanje jeste šta je ono što prepoznamo kao emancipatorske ideje i kako ih interpretiramo danas. Kako se odnosimo prema tom nasleđu, kako da preuzimamo neke rezultate koje možemo da implementiramo i unapredimo, a kako da izbegnemo tu vrstu idealizatorskog osvrtu koji je često prisutan u različitim interpretacijama. Da li u tom nasleđu možemo prepoznati emancipatorske ideje socijalističke Jugoslavije koje bi pomogle proces traženja levice danas, artikulacije alternative sadašnjem liberalno kapitalističkom sistemu koga svi kritikujemo.

Branislav Dimitrijević: Cela ta priča oko jugonostalgije i fascinacije nekakvim konzumerizmom u socijalizmu, to je ta fascinacija-kao-otkriće – kao, ljudi su tamo lepo živeli, bili su ti neki lepi proizvodi, ali iza ovoga stoji i nekakva potreba za otporom prema onom unisonom otpisivanju socijalizma devedesetih godina, odvlačenja socijalizma na ropotarnicu istorije gde je sve to proglašeno za jednu

istorijsku zabludu, i kada je antikomunistički diskurs bio dominantan. I onda je to sada neka vrsta refleksije na to, ali refleksije koja ide u neku drugu krajnost. Krajnost nekakve idealizacije koja ne mora uvek da bude otvorena idealizacija. Ali, ako pogledate sve najuticajnije knjige u poslednjih deset godina o bivšoj Jugoslaviji, sve one se na neki način dotiču potrošačkog društva, sve te knjige imaju kao glavni fokus fascinaciju konzumerizmom, kao da žele zapravo da dokažu da nije tačno ono što anti-komunisti pokušavaju da pretvore u nekakav totalitarni zatvor u kome su svi strašno živeli, koji je bio jako siv. Ja to uvek doživljavam pre svega kao neku vrstu refleksije na to, kao prvu formu kritike anti-komunizma ali na jedan oprezan, liberalan način koji ne želi da vidi stvarne procese unutar socijalizma već samo utvrđuje da on nije bio tako dogmatičan i siv kako se opisuje u anti-komunističkom diskursu. Međutim, sada znamo da se i taj diskurs izdanđao i da je sada pitanje zapravo otkriti kako je jugonostalgičarski diskurs stvorio sada taj žanr koji Stevan dobro naziva *yugosploitation*, gde je film *Cinema Komunisto* zaista najbolji primer toga. Vi zapravo pretvarate jednu ozbiljnu kulturnu politiku jedne zemlje u kulturnu industriju, a da se pritom sve to predstavi kao da je Tito sve to smišljao, kao da je taj sistem bio u potpunosti piramidalan. A vrlo dobro znamo da to nije slučaj, vrlo dobro znamo da se karakteristike jugoslovenskog socijalizma upravo nalaze u tome što su se neke stvari dešavale unatoč tome šta i Tito mislio o tome. One iste godine kada Tito drži taj govor u fabrici »Ivo Lola Ribar« i posle još jedan početkom šezdesetih, gde u tom jednom trenutku napada modernu umetnost, apstraktnu, kao umetnost dekadentnog Zapada - to naravno radi posle posete Hruščovu da bi se umilio Sovjetima, da sada ne ulazimo u to - u tom trenutku počinje da se gradi Muzej savremene umetnosti, kao institucija baš za to što on napada. Dakle, to je dovoljan dokaz da tu nema nikakve uzročne posledične veze sa nekakvim autoritarnim ili obavezujućim mišljenjem samog Tita. Recimo, u filmu *Cinema Komunisto* je Veljko Bulajić i objekat filma i tumač filma. U tom filmu je izbrisano čitavo to nasleđe o kome Stevan govori, čitav crni talas koji je takođe proizvodio »ratne filmove« kao što je recimo *Zaseda* Žike Pavlovića, a da ne govorimo o filmovima iz pedesetih kada je jugoslovenska kinematografija stasavala. Mi imamo čitavo jedno ogromno nasleđe koje je kao marginalno bačeno sa strane, bez obzira koliko ono nije bilo učinkovito. Ja onda tu pomalo stavljam i Praxis, iako se slažem sa Stevanom da je Praxis bio zapravo bezopasan, koji je kao i svaka filozofska misao tu zbog misli ne zbog nekog neposrednog učinka. I to nesaglasje sa idejama te filozofije koje su negde u idejnom smislu bile bliske i sa tom pojavom konceptualne umetnosti prema kojoj su praxisovci bili potpuno slepi i tako dalje. Ali, opet je interesantno s druge strane da se i u tim knjigama koje se bave potrošačkim društvom, Praxis gotovo i ne pominje, iako je zapravo Praxis bio centar kritike konzumerizma.

Milica Pekić: Mislim da postoji dosta ostrašćeno pristupanje nasleđu bivše Jugoslavije i sigurno je da treba ponovo istražiti sve segmente tog kompleksnog društva. Baš iz tog razloga mislim da je digitalizacija arhiva izuzetno važna, kao i otvaranje kolekcija, zbirki i arhiva muzeja za istraživače i publiku. Pre 10 ili 15 godina situacija je bila znatno nepovoljnija a institucije zatvorenije. Naravno, postoji razlog zašto je to tako bilo, ali mislim da se sada ta klima drastično menja. Istorijska, istorijsko-umetnička, umetnička i druga istraživanja su, mislim, jako dragocena za izgradnju objektivnije slike prošlosti. I ja zaista tu vidim ulogu muzeja i potencijal njegove transformacije kao institucije u jednu otvorenu platformu za istraživanje, za jednu mnogo dinamičniju komunikaciju kolekcije i materijala koju muzej baštini i čuva. Muzeji kao institucije mogu tu da odigraju veliku ulogu u demokratizaciji nasleđa, koje bi trebalo da postane dostupno što većem broju ljudi a samim tim i da otvori mogućnost za različita čitanja.

Razgovor, Beč, maj 2015

A.A: U radu na projektu *Plameni pozdravi* bavimo se slikom detinjstva, pa mi se čini da se razmišljanje o različitim projekcijama budućnosti samo po sebi nameće. Kako ti posmatraš svoj rad u odnosu na ova pitanja?

D.K: Nikada nisam mislio da se ja u svom radu bavim detinjstvom, već reprezentacijom, slikom dece. Baveći se reprezentacijom dece kroz fotografije koje sam pronalazio u javnom prostoru, uvek sam se trudio da analiziram svet i društvo oko sebe. Počevši od tih nekih prvih radova koji su nastajali krajem devedesetih, kao što su crteži na toalet papiru ili radovi sa moje prve izložbe *Atlas* u kojima se putem kolektivnog sećanja vraćam u prošlost kako bih postavio neka pitanja ili pokušao da nađem neke odgovore. Na primer, u slikama iz serije *Atlas*, koristio sam predloške koje sam pronalazio u dečjim bojankama, proizvodima sa kojima smo odrastali, kao što su *Eva sardine* ili čokolade *Najlepše želje*, *Braco i Seka*, ili u porodičnim albumima, s tim što se ta slika uvek vezivala za odrastanje u jednom određenom sistemu - socijalizmu u bivšoj Jugoslaviji.

Počeo sam da se bavim umetnošću u trenutku kada su se dešavali ratovi, ali i neko moje lično suočavanje sa samim sobom, određivanje ili saznavanje neke političnosti koja mi je u tom trenutku dodeljena, pa je tako pitanje odgovornosti - moje lično pitanje odgovornosti postalo veoma važno. U situaciji u kojoj si konstantno konfrontiran sa manipulacijom kroz medije i jednom vrstom iščitavanja svega što se dešava putem slike i reči, bilo mi je važno da postavim određena pitanja. Za mene je verovatno najvidljivije i najupečatljivije pitanje u tom periodu rata bilo ono kakav je odnos društva prema detetu, u smislu brige društva prema budućnosti, odnosno prema širenju informacija ili edukaciji. Pitanje na koji se način formira individua, individualno, pa samim tim i kolektivno mišljenje. Tako je pitanje deteta, odnosno razmišljanje o društvenom kroz dete za mene postalo veoma važno. A onda, to pitanje je postalo važno i zato što je pitanje detinjstva vezano za prošlost jednog društva, za ličnu i individualnu prošlost, pa samim tim i za budućnost.

DEJAN KALUDJEROVIĆ
I ANA ADAMOVIĆ

A.A: Kada se govori o socijalističkoj Jugoslaviji, uvek se pominju ideje tržišta i konzumerizma kao nešto što je nas izdvajalo u odnosu na druge istočne zemlje. Misliš li da se, možda, previše vezujemo za te ideje, a zanemarujemo neke druge ideje na kojima je Jugoslavija počivala?

D.K: Svi ti proizvodi jesu obeležili naše odrastanje, mislim da se zato vezujemo za tu ideju. Takođe, mi smo kao društvo gajili izvesno samozadovoljavajuće, narcisoidno shvatanje da smo posebni u odnosu na tog nekog *Drugog* »iza zavese«, smatrajući da mi nismo bili iza te »zavese«, iako jesmo imali izvesne odlike zatvorenog društva. I taj upliv »kapitalističkih« proizvoda jeste onda bio važan budući da nas je u izvesnom smislu određivao – činjenica da smo mi imali ono što *Oni* nemaju, zapravo, da smo imali mogućnost da dođemo do toga što ti drugi nemaju. I to, s jedne strane, jeste i bila istina. Mislim da se svi sećamo tih priča kako u Rumuniji, ili verovatno ni u jednoj drugoj zemlji iza »zavese«, ne mogu da se kupe farmerke, dok su se te iste Levis farmerke kod nas proizvodile. Ti proizvodi su bili jako važni, i u našem formativnom periodu oni jesu odredili način na koji smo možda, verovatno nesvesno, razmišljali o budućnosti. Bilo je važno da li imaš Levis 501 ili starke.

Ipak, suštinska razlika jeste bila u ideologiji ili u polazištu određenih vrednosti, kapitalističkih i komunističkih. Recimo, ako bismo uzeli dve fotografije iz tog perioda sa časa fiskulture iz škole u Jugoslaviji i časa fiskulture iz škole u Americi, mi bismo naravno videli razlike, jer znamo da čitamo određena obeležja, ali bi to sve, ipak, izgledalo prilično isto ili slično. Međutim, kada bismo uporedili generacije koje su odrastale u socijalističkoj Jugoslaviji sa generacijama koje su u to vreme odrastale u Americi, ili sa onima koje odrastaju danas, mislim da bismo uočili velike razlike. Čini mi se da postoje kvalitativne razlike u vaspitanju, odnosno u tome šta su nama, i kao pojedincima i kao društvu, bili imperativi. Mi jesmo bili vaspitavani da budemo dobri, da slušamo roditelje, slušamo starije, učimo, budemo vredni, da radimo. I to je sve u redu, tako je verovatno vaspitavano i dete u američkoj školi. Međutim, mislim da razlika leži u ideologiji. Mislim da je to dete u Americi ipak vaspitavano da je suština uspeha ili vrednosti novac, zarada i da vrediš onoliko koliko si zaradio, koliko tvoja porodica ima novca. To je bilo polazište sa koga se formiralo mišljenje, način na koji se razmišlja o životu, budućnosti i odnosu koji prema sebi gradiš.

Naravno, i u našem sistemu su postojale razlike, ali ja sada govorim o tome kako je verovatno živelo i odrastalo 80% ljudi, i kako te određene stvari uopšte nisu bile važne. One druge, kapitalističke vrednosti, bile su neprestano prisutne i u jednom smislu bitne, ali samo do određene granice, zauzimale su uvek određenu formu. Recimo, sećam se da si ti osamdesetih najnoramlnije mo-

gla da otvoriš *Politiku* ili bilo koje druge novine i da preko oglasa zameniš svoj stan u novobeogradskom bloku 45 za stan iste kvadrature u centru Beograda. Jedino je bilo bitno da li ta kvadratura tebi odgovara. Naravno da su neki ljudi znali za foru i menjali stanove za centar jer će u budućnosti nekretnina više vredeti, ali takvi nisu bili u većini. S druge strane, tom nekome kome nije bilo bitno da li će živeti u Bloku 45 ili u centru – čak će pre možda živeti u Bloku 45, jer je novogradnja, stan je kvalitetniji i ne mora da se renovira, tu mu je i reka – jeste bilo važno da ima, recimo, Levis 501. Iz današnje perspektive ja to vidim kao paradoksalne stvari i situacije.

A.A: Generacijama smo učeni da je budućnost ono mesto koje mi gradimo i da tamo može biti samo bolje. A onda se na globalnom planu desio taj neki slom i kao da više niko ne veruje u to da može biti bolje. U krajnjoj liniji, čini mi se da se velike razlike vide već u tome kako danas vaspitavamo decu, čemu ih učimo, na koji način ih štitimo i ne dajemo nikakvu odgovornost. Kao da društvo i ne očekuje da će ta deca ikada da odrastu i imaju ikakvu ulogu u toj zajednici.

D.K: Pa sada dete ima jednu jedinu ulogu, a to je da bude konzument. Da radi za nekoga i da onda taj novac potroši odmah, unapred, i to je to. Iza toga nema nikakve progresivne društvene ideje.

S druge strane, i taj sistem u kome smo mi odrastali jeste bio nekako naivan. Mi svi jesmo mislili da će u budućnosti biti bolje, tako smo valjda učeni, ali niko nije konkretno razmišljao na koji će način ta budućnost biti bolja. I sada je čovek suočen sa tom budućnošću koja je došla i koja ne samo da nije bolja, već je potpuno poražavajuća i vraća te u prošlost i preispitivanje ondašnjih uverenja koja su zapravo bila naivna, može se reći utopistička. Kada pogledaš generacije naših roditelja, većina se u stvari nije bavila budućnošću, recimo u tom materijalnom smislu.

A.A: Ali, ako razmišljaš o Jugoslaviji nakon Drugog svetskog rata, ta budućnost iz generacije u generaciju jeste izgledala bolje. Uporedi samo naše odrastanje i odrastanje naših roditelja - bilo je izgrađenije, uređenije, socijalni sistem je bio bolji, školski sistem je bio bolji, bilo je više novca. A onda je došao momenat kada se sve to srušilo.

D.K: Postalo je mnogo gore zato što su se sredstva drugačije rasporedila. Pitanje je kako bi sve izgledalo da se država nije urušila na način na koji se urušila, da se nije jeftino prodala. Tu se onda ponovo vraćamo na pitanje u kakvom sistemu želimo da živimo.

Formalno mi i dalje živimo u tom nekom svetu gde dobro pobeđuje zlo, gde mi vaspitavamo decu da treba da podele sa drugima, da budu dobri, poštteni. To je ta jedna formalna slika sveta, s tim što je pitanje koliko mi sada stvarno u to verujemo. Negde mi se čini da su naši roditelji verovali u to čemu su nas učili, pa smo samim tim i mi u to verovali više. Zašto su verovali - zato što je budućnost bila blistava i zato što je uvek bila bolja od sadašnjosti i zato što se verovalo da će to tako i da se nastavi, da će budućnost biti sve bolja i bolja. Kada je budućnost prestala da bude bolja, odgovoran je bio neko drugi.

Generalno, mi svi imamo slična ili ista pozitivna shvatanja i vaspitavamo svoju decu da budu dobra, pametna, odgovorna, nesebična. Ali, ono što u većini slučajeva zaboravljamo jeste kakve živote živimo i samim tim kakve primere dajemo. Poražavajuće je da se mi još uvek čudimo i ne prihvatamo činjenice koje bi moralo da su samopodrazumevajuće, da je taj neko drugi ko je Jevrejin ili Rom ili homoseksualac takođe čovek, a ne objekat zlostavljanja. To su »vrednosti« koje bi, valjda, trebalo da su date, a one eto nisu, i ja se uvek vraćam na polje lične odgovornosti.

Mi smo konstantno u nekoj nesvesnoj borbi, ili pak nismo, sa samima sobom, pokušavajući da se odupremo određenim slabostima i uticajima sistema koji nam prividno mnogo toga pruža budući da imamo lepe i olakšane živote ispunjene lepim dizajniranim proizvodima. Međutim, generalno ta slika budućnosti se samim tim i uništava. Neophodno je konstantno preispitivanje svakog koraka koji nas određuje, budući da nam je oduzeta ona kolektivna, utopistička slika budućnosti. U nju jednostavno više ne verujemo, mislimo da je takva slika budućnosti ubijena, a ne shvatamo da ona ne može biti ubijena ako je mi nosimo i konstantno hranimo. Bez obzira što svi živimo taj jedan isti, konzumeristički život, nije nam oduzeta mogućnost odluke da se kao individue neprestano borimo protiv tog istog konzumerističkog sistema. Ako sada polazim od ličnog, to je odluka da u svom životu ostvarim neki prostor, parče vremena u kome ću se baviti stvarima koje su meni važne, a koje mogu biti veoma jednostavne i banalne, da uživam u životu i da ga budem svestan. Kao i da nikako ne izgubim prostor kritičnosti prema svemu onome što i ja sam radim.

Pa političari su valjda ljudi poštteni,
vole da pomažu, poštteni, dobri.

ALEKSA, 8 godina SRBIJA

Ja sam uvek maštala da budem poznata kao na primer kao
Novak Đoković il' tako neki drugi pevači kao
Željko Joksimović. Pa sam mislila da ja smislim
neku pesmu pa da budem poznata po tome.

IVA, 7 godina, SRBIJA

Razgovor, Zagreb-Beograd, maj 2015

RENATA POLJAK
I ANA ADAMOVIĆ

A.A: Jugosloveni su, barem ako je suditi po fotografskim albumima koje su škole i druge dečje ustanove više od tri decenije slale predsedniku Titu, generacijama bili učeni da dele iste vrednosti, da poštuju jedni druge, da budu ponosni na svoju zemlju, da bi u jednom momentu odlučili da je sve to bilo laž koja se morala okončati sukobom. A onda, kada je rat napokon završen, kao da je konačno izgubljena vizija neke bolje budućnosti koja je ostvariva. Možda je to razlog zašto se vraćamo propitivanju te nekadašnje zemlje, tražeći u tim slikama, tim idejama neki konstruktivni, emancipatorski potencijal za današnji momenat.

R.P: Općenito mi se čini da ljudi danas nemaju tu vjeru u bolju budućnost, već da je budućnost potpuno nesigurna i da je to jedino u što smo svi sigurni. Sada se ne referiram samo na Hrvatsku (u kojoj se, generalno, čini da može biti samo gore: politički i kulturno) ili na susjedne zemlje, već na globalnu nesigurnost koja vlada u cijelom kapitalističkom svijetu koji je oko nas.

Kada sam bila mala, vjerovala sam u Jugoslaviju i tada mi se naravno činilo da svi u nju vjeruju i da vjeruju da je jedino moguće da nam bude bolje. Progres je bio vrlo prisutan, te mislim da je ta ideja o napretku, naravno, završila sa ratom. Od rata više progressa nema i vraćamo se samo unazad. Osobno, trebalo mi je dosta vremena da shvatim zašto od moje sedamnaeste godine (koliko sam imala kada je počeo rat) odjednom trebam početi vjerovati u nešto potpuno oprečno svemu čemu su me učili u djetinjstvu, svim vrijednostima u koje sam vjerovala u svojim formativnim godinama. Sve to odjednom više nije relevantno i nije točno u novoj Hrvatskoj, kao što odjednom ni povijest koju su me učili više nije točna. Jednom riječju, trebala sam shvatiti da sam živjela »krivo« djetinjstvo.

Ali da se vratimo na tvoja zapažanja - iako potpuno razumijem što pod tim misliš, ipak ne vjerujem da, vraćajući se tim slikama ili idejama Jugoslavije, možemo nešto iz toga konstruktivno napraviti.

Meni je trebalo dvadeset godina nakon raspada Jugoslavije (a i koju godinu više) da prihvatim »novu« realnost, da se na nju naviknem i da počnem u njoj

funkcionirati. Dvadeset godina! Danas sam zadovoljna da je taj period iza mene i da sam napravila »mir'« sa svojom, a time i jugoslavenskom, povješću. U mom umjetničkom radu je povijest te zemlje i njen ustroj bio jako prisutan, te mi je moja praksa umjetnice pomogla u raščavanju tog odnosa.

Zato se desio i taj rad *Staging Actors/ Staging Beliefs, Hommage Slavku Štimcu* kojeg smo izložile na izložbi. Činilo mi se da je Slavko Štimac jedan »divan« primjer gore navedene situacije - čovjek koji je bio velika filmska zvijezda za vrijeme Jugoslavije, a zatim više jednostavno nije bilo zemlje u kojoj on može biti zvijezda, fizički je nema. Ta zemlja jednostavno više ne postoji i on prestaje biti filmska zvijezda i gubi svoju životnu ulogu.

Imala sam osjećaj da nam se svima desila ta sudbina, da smo stali i dvadeset godina se nismo micali (osim ratnih profitera i ljudi sumnjiva morala). Iz tog razloga sam htjela napraviti *hommage* Slavku Štimacu, ali ujedno i svim glumcima i glumicama koji su »stageali«, uprizarili našu realnost iz vremena Jugoslavije, realnost koju su nam servirali i u koju smo vjerovali – bar mi djeca u to vrijeme. Iz toga razloga pada tihi snjeg po praznoj pozornici, kako bi »pao« mir i tišina na njih, ali i na mene, kako bih se pomirila sa tom »sudbinom« i napokon je prihvatila. Jer jedino tako mogu krenuti dalje, pa makar dvadeset godina kasnije. Snijeg naravno pada i kao referenca na film *Vlak u snjegu* koji nas je učio kako se ponašati, u što vjerovati, kakvi trebamo biti i kako sve trebamo djeliti, te kako samo svi zajedno možemo izbaviti vlak iz snijega.

A.A: Sve češće se pominje termin »imaginarna Jugoslavija« – u smislu da ta zemlja o kojoj mi svi toliko govorimo, sećamo je se pozitivno ili negativno, nikada nije ni postojala, već je se mi sećamo na neki svoj način i tako je zapravo ponovo kreiramo. Možda je naša generacija zaista bila suviše mlada dok je Jugoslavija postojala, sećamo je se kroz prizmu detinjstva, romantizujemo je.

R.P: Mislim da je to gotovo sigurno. Kada sam završavala fakultet imala sam dečka koji je bio stariji od mene trinaest godina. On je bio (i još uvijek jeste) poznati inтелеktualac u Hrvatskoj i on uopće nije volio Jugoslaviju. Za njega, koji je, dakle, imao tridesetak godina kada je počeo rat, Jugoslavija je predstavljala represiju, zemlju u kojoj se nije moglo slobodno izražavati. Ja sam od njega i njegove generacije manje-više to prvi put čula (a da nisam pročitala u novinama ili intervjuima). Tako da sam sigurna da smo mi – ti i ja – i veliki dio naše generacije, vezani za te ideale i iz razloga jer su pripadali tom jako lijepom periodu (sigurnog) djetinjstva, koje u Jugoslaviji stvarno jeste bilo jako sigurno, bez ljubomore i kompeticije. To je ta velika razlika koju ja imam sa svim svojim

francuskim i američkim prijateljima: ne djelimo filmove i knjige na kojima smo odrastali – i tu se ne razumijemo, i nemamo tu istu »dječiju« ideju da svi od malih nogu imamo isto – oni su uvijek bili u kompeticiji, tko ima više i bolje... Tako da mislim da sigurno romantiziramo, ali takve stvari i inače često radimo kada generalno govorimo o prošlosti - uvijek se čini da je muzika onda bila bolja, i tako dalje. Naravno da ja to i danas mislim.

A.A: Mislim da čak i ne romanizujemo činjenicu da nismo odrastali u duhu stalnog međusobnog takmičenja i dokazivanja - činjenicu da smo učeni da budemo skromniji, da se ne ističemo materijalnim stvarima, da delimo. Deluje kao da je i to sve odbačeno sa Jugoslavijom i nekadašnjim sistemom?

R.P: Točno, potpuno bih se složila s tobom. Mi smo tako odrastali, a sada kada to kažemo ovoj »novoj djeci« oni misle da nismo normalni. Jer ono što je danas bitno jeste zarađivati novac, pod svaku cijenu (pa kada, na primjer, nekoga zezneš – to se danas kaže da si poduzetan i da znaš iskoristiti priliku za sebe) i to je jedino mjerilo uspjeha. Uopće nije važno na koji način ti taj novac stječeš, i to je nešto što je meni osobno užasavajuće, upravo iz razloga što su moralne i etičke vrijednosti potpuno poljuljane, odnosno, da se izrazim točnije, one su potpuno promjenjene.

Kada sam razgovarala sa srednjoškolcima u različitim školama u Zagrebu svjedočila sam tim novim vrijednostima; njima je samo novac mjerilo uspjeha. Također, zanimljiva je i situacija da velika većina želi otići iz Hrvatske kako bi mogli »normalno« i ispunjeno živjeti. Riječ »vani« je u njihovom vokabularu povezana sa mogućnostima, novcem i ispunjenjem, namještenjem »bez veze«. Kontradikcija je u tome što su oni u svim svojim moralnim stavovima jako konzervativni, potpuno protiv »drugačijih« ljudi, onih koji nisu kao oni, dakle onih koji su neke druge vjere, neke druge boje kože ili drugog seksulanog opredjeljenja, zapravo onih koji su »vani«. Stvarno nije lako biti današnji tinejdžer, pogotovo u ovoj tako podjeljenoj zemlji gdje stvarno ne znaš što je dobro i što se dobrim smatra.

Što se tiče Jugoslavije, oni su negdje nešto načuli i uglavnom su mi svi rekli da je bila loša, i to ih uopće ne zanima, ta prošlost, Boško Buha i moje »gluposti« sa kojima sam odrastala. Kao da im je žao što sam to sve morala proći - takav sam dojam dobila pričajući sa njima.

A onda, u islamskoj gimnaziji u Zagrebu potpuno druga priča, svi tolerantni, govore par jezika, Jugoslavija je bila fantastična zemlja po onome što su čuli od roditelja; zemlja u kojoj se nije mrzilo druge ljude zbog različite vjere i tako dalje. Oni su zapravo »drugi« u Hrvatskoj i često zbog toga pate, ali uspoređujući sa mjestima odakle dolaze – Hrvatska je za njih »vani« i oni imaju osjećaj da

nešto ovdje mogu promjeniti i da svojim djelovanjem mogu pridonijeti razvoju društva. Moram reći da mi je bilo jako zanimljivo raditi to istraživanje među srednjoškolcima. Na primjer; kada sam u jednom III razredu postavila pitanje »u što vi danas vjerujete?«, puno njih je reklo: u crkvu, u Boga. Mene, kao nekoga tko je odrastao u Jugoslaviji, to je jako iznenadilo – ali nije trebalo – trebala sam to znati. U drugom razredu te iste škole, na to isto pitanje je cijeli razred, koji je inače jako bučan, u kojem svi jedni drugima upadaju u riječ, jednostavno zašutio, nitko nije znao što reći. U što oni danas vjeruju?

A.A: Čini li ti se nekada da je zapravo čitav taj rad sa sećanjem kroz umetnost, i to rad sa sopstvenim sećanjem na jedan traumatski momenat kao što je raspad zemlje u kojoj si rođena, neka vrsta terapije?

R.P: Da, to je sigurno vrsta terapije i samo zato što se bavim umjetnošću mislim (nadam se) da sam relativno »normalna« - jer dopuštam sebi da mislim o nekim stvarima (i vremenski) više od drugih ljudi koji zapravo gotovo i da nemaju izbora, već jednostavno žive prihvaćajući novonastale situacije i novonastale povijesti i to zovu život.

Razgovor, Beograd, maj 2015

DUŠICA DRAŽIĆ
I ANA ADAMOVIĆ

A.A: Tokom rada na izložbi *Plameni pozdravi* pokušavali smo da se bavimo reprezentativnom slikom detinjstva, a ne ličnim sećanjima na odrastanje u socijalističkoj Jugoslaviji. Ipak, misliš li da smo mi koji smo u toj zemlji rođeni, čak i nakon svih ovih godina koje su prošle od raspada Jugoslavije, uopšte u stanju da na taj period i tu zemlju gledamo objektivno? Kako nama danas izgleda socijalistička Jugoslavija?

D:D: Ja ne mogu da gledam objektivno, to je jedna od stvari koju sam shvatila. Dok smo radile izložbu, ja nisam mogla a da te arhivske fotografije ne upoređujem sa nekim svojim sećanjima, ličnim fotografijama, ili pričama sa kojima sam odrastala.

Moja sećanja na detinjstvo u Jugoslaviji su maglovita, pomešana su sa pričama roditelja i okruženja, na njih utiče sve ono što sam čitala, ali su i proizvod jake unutrašnje želje da se prisetim svoje mladosti. Teško mi je da zaista definišem jasan stav o svom detinjstvu, zapravo, taj moj stav se stalno menja. Recimo, sećam se tog momenta krivice koju sam kao dete osećala u samoj igri. Bilo je onih igara kada stojiš unutar lastiša, a stalno se postavlja pitanje »ko voli, ko voli?« I onda, recimo, neko dete kaže »ko voli, ko voli tortu sa jagodama?«, pa ako je ti voliš ostaješ u krugu lastiša. U toj igri svi reaguju unapred, instinktivno, čak i pre nego što čuju šta će biti pitanje. Sećam se da se u svakoj igri spominjao Tito, iako je tada od njegove smrti prošlo već dosta vremena, a ja sam i onda, kao i danas, imala isti problem da definišem stav budući da mi je Tito kao lik bio nepoznat, moji roditelji nisu pričali o njemu. Sećam se da sam uvek bila zbuñena, da nisam znala da li ja njega volim, ili ga ne volim, ili mi je potpuno nebitan. A ako bi neko slučajno iskočio iz lastiša, dakle, ako bi pokazao da ne voli Tita, deca bi ga odmah napala, govorila »kako možeš da ga ne voliš, njega svi vole, njega moraš da voliš«.

Svesna sam da je moje sećanje iskonstruisano. Kada se Jugoslavija raspala imala sam 12 godina, ali mi je već tada, po nekoj dečjoj logici, bilo jasno da je to neuspešna zemlja jer, da je bila uspešna, rat se ne bi dogodio. Nisam

imala snažnu emotivnu vezu sa Jugoslavijom. Ja jesam tu zemlju volela, svakako sam više volela Jugoslaviju nego zemlju u kojoj sam živela devedesetih godina ili onu u kojoj živim danas. Ta prošlost, makar bila i fiktivna, na neki čudan način za mene jeste parameter za budućnost.

Kada danas gledam ostatke tog vremena, recimo u samoj arhitekturi grada, vidim veoma pozitivne primere koji jesu uspeli. Delovi Novog Beograda, po meni, jesu uspešni. Sve što je realizovano planirano je za generacije koje dolaze, a ne kao privremeno rešenje čiji je jedini cilj da postigne neki trenutni efekat. Budućnost jeste mišljena. Zanimljiv je momenat u kome prepoznamo prisustvo ideološkog motiva kao bitnog pokretača, i možda jedan vid reprezentacije tadašnje moći upravo i leži u ovim projektima koji i danas istrajavaju. Dodatna vrednost tih projekata leži u tome što je uvek planirano i mesto zajedničkog prostora - ono je prolazilo kroz mnoga redefinisanja, ali i dalje uspeva da opstane kroz nove upotrebne nekomercijalne forme: galerije, klubove, udruženja, iako u smanjenom broju.

Ukoliko uporedimo sam početak razvoja Novog Beograda, tu viziju budućnosti o kojoj govorimo, sa onim kako on izgleda danas, deluje da je mišljeni potencijal u nekom segmentu ostvaren, ali tek nekoliko decenija nakon svoje implementacije. U onom trenutku kada je zelenilo postalo zelenilo, kada je sve nekako dostiglo svoj maksimum. Možda to znači da je otpočelo urušavanje...

Međutim upravo te projekte ne mogu da posmatram izolovano, unutar Jugoslavije, već kao projekte koji su se oslanjali na veoma savremene arhitektonske i urbanističke tokove. I zaista, ja Jugoslaviju ne vidim kao neki jedinstveni, izolovani primer. Mi jesmo bili deo savremenih tokova sveta.

Nedavno sam pričala sa Francuzima koji su posetili Novi Beograd, i njih je ta arhitektura podsetila na onu koja postoji u predgrađima Pariza a koja je nastajala pod uticajem Kurbizije. Interesantno je da su oni istakli da među tim projektima ipak postoji velika razlika, da deluje da je Novi Beograd u potpunosti realizovan po planu, sa svim zelenim površinama, igralištima, parkovima, dok se to u Francuskoj nije ostvarilo; nema zelenila, sve je izbetonirano, projekat nije izveden do kraja. Meni je ta paralela bila nepoznata. Uvek je zanimljivo čuti mišljenje nekog sa strane. Takođe, zanimljivo je da me je to što su oni opisivali pre podsetilo na naš grad kakav je danas: projekti koji se danas realizuju ne realizuju se u potpunosti, ne realizuju se po planu i projektu, već se sa realizacijom staje kada se zadovolje neki, često individualni, finansijski ciljevi.

Rad *Modul* jeste u uskoj vezi sa arhitekturom i gradnjom iz tog perioda koja je uspela da istraje kroz više sistema. S druge strane, u radu je prisutna i ta teško uočljiva prolaznost tih naizgled stabilnih struktura, što na izvestan način Jugoslavija jeste bila.

Da li treba da govorimo o neostvarenoj budućnosti, ili o budućnosti koja se u jednom trenutku raspala? Naša generacija je, možda, još uvek imala nadu da će se određene projekcije budućnosti kojima smo učeni realizovati. Danas, sa novom generacijom, čini mi se da taj prekid jeste definitivn. Vizija budućnosti ili vizija utopije više ne postoji, pa samim tim ni ne možemo da učimo decu vizijama kojih nema.

Možda je taj period koliko je socijalistička Jugoslavija postojala zapravo bio kratak i možda se zato taj »projekat Jugoslavija« nije ukorenio. Danas je sve ono što je u tom smislu građeno do početka devedesetih godina izbrisano i kao da se čitavom tom projektu polako gubi trag. Nekada su ljudi koji su postavljani na određene pozicije bili stručnjaci u svom polju koji nisu razmišljali samo u lokalnim okvirima, pa tako ni njihova stručnost nije bila lokalna, već relevantna na svetskom nivou. Mislim da je upravo to omogućilo kvalitetan razvoj različitih struka. I, verovalo se u progres. Ali očigledno četrdeset godina nije bio dovoljno dug period da kvalitetne prakse postanu princip. Takođe, prošlo je i vreme vere u progres i ta promena nije samo lokalna.

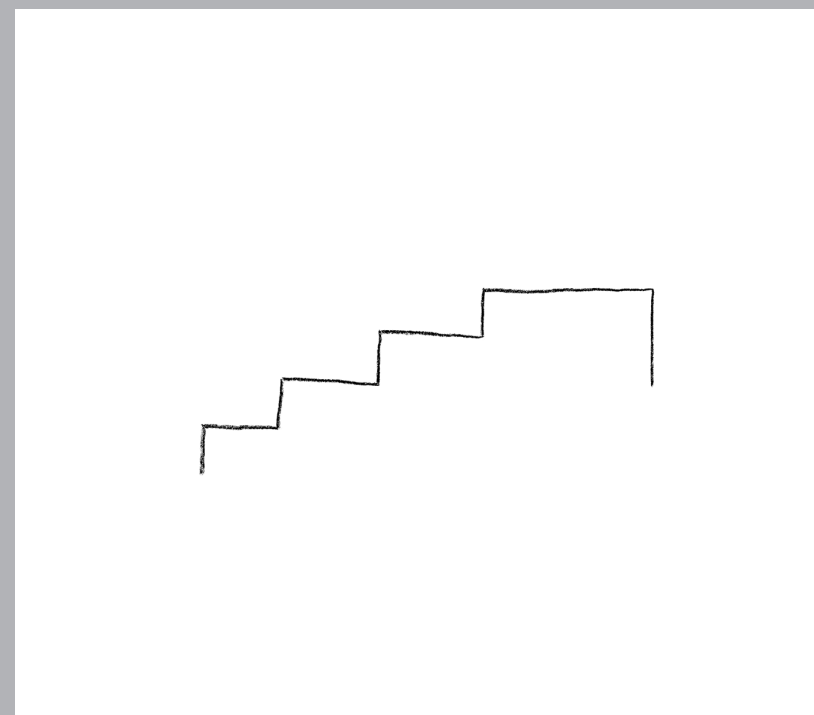
A.A: Kao da je i promenjen odnos prema deci, možda čak i istinska vera u njihov potencijal da društvo u budućnosti učine boljim.

D.D: U toj opštoj slici, deca su nekada shvatana mnogo ozbiljnije, sa mnogo većim potencijalom nego što se shvataju danas. Njihov prostor je danas limitiran i ne daje im se dovoljno odgovornosti. Mislim da je deci nekada davana veća sloboda, verovalo im se da će uz samostalno odlučivanje znati da prepoznaju šta je opasnost a šta nije. I, deca jesu imala slobodu da se izraze na individualan i kreativan način. Nisu im davani šabloni u koje moraju da se uklape. Nije postojao neki krajnji cilj koji oni moraju da ostvare, već je podsticana intuitivnost i samootkrivanje. Pre svega mislim na decu do sedam godina. Ako samo obratimo pažnju na igrališta i igračke sa fotografija, primetićemo da su forme apstraktne i da podstiču otkrivanje prostora, odnosa, veličina i skrivenih vrednosti na kreativan način koji je deci intuitivno jasan. Takođe, deca su kroz objekte na igralištima - penjalice, klackalice, rakete - učena i zajedničkoj igri, ali i potrebi da se prostor deli i da se saraduje da bi objekat, odnosno igra funkcionisala. Tako su učena i da dele neku vrstu odgovornosti. Sećam se da sam ja imala potpunu slobodu da se u prostoru krećem na način na koji meni odgovara, da ga doživim i koristim na meni svojstven način. S druge strane, postojali su momenti kada se od nas očekivalo da postupamo po jasno definisanim pravilima. Na primer, dok se zvukom sirena još uvek obeležavalo vreme Titove smrti, onaj ko bi se zatekao u školi morao bi da ustane i čuteći stoji pored klupe taj jedan minut. Sećam se

da je u školi jednom neko rekao nešto smešno tokom tog minuta čutanja i nas nekoliko se smejala, a kada su se sirene završile i kada smo svi seli na svoja mesta, učiteljica nas je izgrdila.

A.A: Čini mi se da se zapravo svet promenio dok se Jugoslavija raspadala, pa se tako u međuvremenu urušila i ta ideja budućnosti. Utopija je nešto što danas više nema nikakvu validnost, pa mi možda sebe kao društvo već unapred osuđujemo na neuspeh.

D.D: Mislim da će se u jednom trenutku i ovo vreme, i ovaj model u kome danas živimo urušiti. Nisam sigurna da ovaj sistem, takav kakav jeste, može da opstane. To je, verujem, prirodan, civilizacijski tok, koji je zapravo neizbežan. Možda smo mi prisustvovali upravo tom jednom civilizacijskom krahu, mislim na ono što se desilo devedesetih, tada u nekoj mikro-sredini. Mislim da će se u nekoj skoroj budućnosti to što se dogodilo nama dogoditi na globalnom planu. Možda zbog toga meni ni taj kraj jugoslovenske ere nije sam po sebi tragičan. Istorijski, civilizacijski tokovi u jednom trenutku dožive svoj vrhunac i onda krenu da se urušavaju. Svaki sistem, svaka ideologija se u jednom trenutku urušila. Očigledno dođe do zasićenja, do ekstrema koji se kosi sa svakom logikom života. Nedavno sam pročitala tekst, ali na žalost ne mogu da se setim imena autora, u kome se govori o medijskom fenomenu - čoveku čiji slobodan pad sa ivice svemira na Zemlju prati čitav svet. Autor opisuje ovaj događaj kao paradigmu današnjeg društva koje se divi padu i ovaj događaj poredi sa vremenima kada smo se divili čoveku koji se penje, koji raste, odlazi na Mesec, osvaja neke nove nepoznate površine u svakom smislu tih reči... Mislim da se mi nalazimo na toj silaznoj putanji, u padu, i da ne možemo da vidimo dalje od ovog trenutka u kome smo se zatekli. Svedoci smo medijskih senzacija koje nas ne uzbuđuju ni na jedan pokretački način, ne motivišu nas da tragamo dalje. Zato i idemo u nazad. Jedino nam preostaje da pokušamo da rekonstruišemo korake koji su nas doveli do ovog pada, da pokušamo da nađemo tačku preloma. Možda to u datom vremenu i jeste logično kretanje.

DUŠICA DRAŽIĆ

Modul, 2015, drvo, 315cm x 250cm x 300cm

Prijem u pionirsku organizaciju, Malmö, Švedska, 1980
(album br. 1372, poklon Jugoslovenske dopunske škole iz Malmea)

Pioniri, Maribor, Slovenija, 1981
(album br. 2217, poklon Osnovne škole »Bratov Polančičev« iz Maribora)

CRVENA ZVEZDA OPKOLJENA ZLATOM

jedino što mogu da potvrdim je da sam rođena 1981. godine u beogradu, godinu dana nakon što je umro tito, i da sam od 1986. do 1989. živela u njujorku sa svojom porodicom. takođe mogu da potvrdim da sam išla u državnu američku školu, a vikendom sam išla u tzv. jugoslovensku »dopunsku« školu koju je oformila lokalna jugoslovenska zajednica. 1989. vratili smo se u beograd. 1991. počeo je raspad jugoslavije. moj brat vuk pelević rođen je 2004. godine, godinu dana nakon što je prestala da postoji savezna republika jugoslavija. ovaj tekst je nastao iz fragmenata mojih sećanja i razgovora vođenim sa njim 2015. godine. za mog brata vuka jugoslavija je jedino mogla biti imaginarna zemlja, kao i za mene, uostalom. iz današnje perspektive ne znam da li je to bila prednost ili nedostatak. a i dan danas se pitam da li i kako se na imaginarnim temeljima može graditi nova civilizacija.

tekst:

vuk pelević

jugoslavija i evropska unija

bili jednom 6 dečaka iz različitih država. jedan iz srbije, hrvatske, slovenije, bosne i hercegovine, crne gore i makedonije. iz srbije se zvao nikola, hrvatske stipe, slovenije janez, bosne i hercegovine novo, crne gore savo i makedonije trajiče. njihovi roditelji su ih sklopili jel su znali da će jednog dana saznati za jugoslaviju i da će pokušati da je sklope. posle 21 godine kad su njihovi očevi preminuli njihove mame su se dogovorile da im ispričaju o jugoslaviji. tačno kad su to čuli odmah su želeli da jugoslavija mora da bude složena. janez to nije hteo jel predsednik slovenije ne želi da slovenija bude u jugoslaviji. ipak je predsednik slovenije pristao i jugoslavija je bila sklopljena. kad su nemci to čuli želeli su da je opet razdvoje. tačno kad je jugoslavija sklopljena vojnici francuske i rusije nisu želeli da se jugoslavija raspadne pa su je zaštitili i jugoslavija je opet deo planete zemlje. kad je jugoslavija postala evropska unija evro je

MAJA PELEVIĆ
I VUK PELEVIĆ

bio toliko veliki da je bio veći od funte. englezi su želeli da funta bude najveći novac a ne evro. tako su uništili jugoslaviju da je postala najsiromašnija zemlja. bog se toliko naljutio da je zamenio jugoslaviju sa engleskom i jugoslavija je bila najbogatija a engleska najsiromašnija. nikola, stipe, janez, novo, savo i trajiče su postali premijeri jugoslavije a engleska se pokajala što je napala jugoslaviju zbog novca i svi i koji jesu evropska unija i koji nisu su se smejali i govorili »kako su tupavi, ratom funta neće biti veća od evra«. svi su bili srećni i radosni do kraja svog života a englezi su jeli samo jabuke sa drveća za doručak ručak i večeru svaki obrok po 1 jabuku.

zastava:

maja: sećam se da smo u njujorku svi u školi imali kutije za užinu i da sam ja na svoju nalepila zastavu jugoslavije i vučka, maskotu olimpijade u sarajevu '84. kad su me drugari pitali šta je to, ja sam im rekla da je to bog ću-ću i da mi u jugoslaviji verujemo u ćućua. mnogi su mi rekli da takva religija ne postoji, neki su je priznali ali su ipak odlučili da ostanu katolici, a nekoliko njih je počelo da veruje u ćućua i to sam smatrala posebnim uspehom.

vuk: jugoslaviju zamišljam kao jedan ogroman raj! ima velike gradove. kad pogledam srpsku zastavu ja pomislim: »jao čoveče kako li je bilo u prošlom vremenu kad je bila jugoslavija, kakva je zastava tad bila!«. mislim da smo imali lepšu zastavu tada. kad pogledam onu srpsku zastavu crveno plavo belo a bez ikakve zvezde, nema ništa žuto, a u jugoslaviji crvena zvezda opkoljena zlatom, ekstra.

ne znam zašto je bila petokraka na zastavi kad je jugoslavija imala šest država, imala je grb sa šest baklji, čudi me zašto nije šestokraka. kad se jugoslavija raspadala i kad je ostala samo srbija i crna gora video sam da nije imala dvokraku zvezdu, ne bi to ni ličilo.

ja mislim da je jugoslavija bila siromašna zato što su sve države u regionu SFRJ siromašne, takođe i srbija spada u siromašne zemlje i stvarno mrzim ovu državu, mislim sad i ja preterujem, ne mrzim ovu državu, nego želim kad bi se spojile sve te države koje su činile jugoslaviju činila bi jedno ogromno carstvo, jako bogato.

tito:

vuk: tito je bio predsednik ili premijer jugoslavije i mislim da je on bio stvarno veran čovek koji je voleo svoju državu i znam da je živeo od 1894. do 1980. dakle imao je 86. godina, iživeo se za krupnu medalju. mislim da je on bio dobar čovek

i da je bio toliko star da je umro na svom poslu. bio je stvarno dobar i prema srbiji i prema jugoslaviji mada šteta što je propustio da vidi kako je danas u srbiji, sigurno je mnogo mirnije nego u jugoslaviji, pošto je on preživeo i prvi i drugi svetski rat.

maja: sećam se da je baba u vitrini držala moju uramljenu sliku pored titove. izgledalo je kao da mu mašem. kad je deda umro, baba je preko titove slike stavila dedinu i premestila je na drugo mesto, tako da sad ne mašem nikome.

raspad:

maja: kad smo se vratili iz amerike 1989. godine osećala sam se kao da su me roditelji prevarili. to nije bila ona zemlja u koju sam dolazila na letnje raspuste, to nije bila ona zemlja u mojoj glavi, to je bila neka potpuno druga zemlja. to, da su me odveli iz jedne, a vratili u drugu zemlju, sam im godinama prebacivala. oni su bili i ostali krivi za moje protraćeno detinjstvo. sećam se da su oduvek mislili da preterujem u svemu, pa i u tome.

vuk: mislim da se jugoslavija raspala zato što su nemci počeli da ih napadaju, zato što nisu hteli da jugoslavija bude jedna država i voleo bih da ponovo vidim jugoslaviju celim svojim okom i zastavu jugoslavije i registraciju jugoslavije i titov grob i sve.

detinjstvo:

vuk: u jugoslaviji su svi bili isti, svi su imali iste telefone, mada tad nisu postojali telefoni, svi su imali istu odeću, iste patike, to se podrazumeva, jakne i tako to, zato što je jugoslavija bila siromašna zemlja, da se ne bi postavilo pitanje ko je bogatiji a ko je siromašniji.

mislim da su svaki dan provodili napolju igrajući fudbal i košarku sa loptama koje nisu kao danas baš tvrde i onako dobro napumpane.

mislim da bi bilo super kad bismo svi bili isti. nema ko je siromašniji a ko je bogatiji onako da se hvali i jurca i urla »imam dvanaest pehara novaka đokovića, poklonio mi je sve« a vidim neku crnu decu koja nemaju ni da se kupaju i nemaju odeću, hodaju po ulici i traže hranu. to uopšte nije isto.

danas mnogo ljudi nosi naočare zato što tako bulje u te kompjutere i telefone i tablete. mislim da svi sad moraju da odu tamo negde da budu na svežem vazduhu. moji drugovi napolju na svežem vazduhu samo igraju igrice na tabletima i telefonima i to je sramota za nas.

na prošlom letnjem raspustu sam pričao sa svojim drugarima i pitao sam ih da li znaju za jugoslaviju i oni su rekli da znaju i pitao sam ih: »ljudi, da li hoćete da ponovo postoji jugoslavija?« a oni su rekli »ne, nećemo« a jedan drug je rekao »ja neću da budemo jugoslavija jer ne želim da živim sa albancima« a ja sam rekao »pa albanija nije ni bila jugoslavija« a on je rekao »ne, ne, ne, neću da budem sa Hrvatima, zli su« i onda sam ja rekao »ljudi, šta je s vama?«. i ja kad sam to čuo da oni svi to misle, da nas hrvati vređaju, i jedna mama od mog druga mi je isto to rekla, ništa, ja sam onda prestao da navijam za jugoslaviju. a sada ponovo navijam. i onda sam saznao da su hrvati dobri. nisu zli. to su sve oni izmislili da ne bi vraćali jugoslaviju. i da nas nemci posle ne bi napali.

maja: sećam se ovog crteža. nacrtala sam ga u jugoslovenskoj školi 1987. godine. zove se tvrđava jugoslavija.

sloboda:

maja: sećam se da sam mnogo volela jugoslaviju i da sam svaki put kukala i vrištala kad je trebalo da se vratim u njujork posle letnjeg raspusta. sećam se osećanja potpune slobode u jugoslaviji i potpune neslobode u americi. sećam se da su tamo morali da stavljaju povodac deci u supermarketima jer je iza svakog ćoška vrebao kidnaper. sećam se da je meni mama stavljala taj povodac, iako ona tvrdi da nije.

sećam se parkova koji su se zaključavali noću i koji su ličili na kaveze i koji

nisu imali pesak jer je on izvor zaraze. sećam se da sam u jugoslaviji mogla da se igram sama ispred zgrade i da sam često ako ne i uvek bila prljava. sećam se osećaja potpune bezbrižnosti dok jedem sladoled sa poda.

sećam se da su u njujorku mene i mog najboljeg druga nikolu roditelji terali da pričamo na srpskom, a kad bi zatvorili vrata mi bismo uvek nastavili da pričamo na engleskom. srpski nam je bio dosadan za igru. sećam se da u jugoslaviji nikad nisam htela da pričam na engleskom čak i kad su me terali. sećam se da sam mrzela da me zovu amerikanka, a tako su me zvali kad sam se vratila u beograd. sećam se da sam se godinama borila protiv toga i na kraju uspela.

vuk: sloboda znači da je cela država slobodna, uopšte ne postoje logori, ne postoje tamnice, ne postoje zatvori, mislim postoje zatvori za one koji ne poštuju svoju državu ali svako ko je dobar mora da ima svoj život u jugoslaviji bez logora, bez tamnica i bez zatvora.

mora da postoji ravnoteža na zemaljskoj kugli, da ne padne neki asteroid koji će da pogura planetu dalje od sunca kao što se dogodilo s našim precima dinosaurima.

priredba:

maja: u jugoslovenskoj školi smo postali pioniri, slavili dan republike i dan mladosti. uvek sam smatrala da ništa od toga nije dovoljno svečano i da je tamo negde sve mnogo lepše, bolje i svečanije. da se tamo nikada slova ne bi lepila selotejpom na pano sa mogućnošću da otpadnu u toku priredbe i izazovu fijasko.

YU i 12 zvezdica:

vuk: kad sam čuo za jugoslaviju, mislim prvo sam čuo za evropsku uniju, i kad sam čuo da je hrvatska, mislim sad sam zavoleo hrvate, tada ih nisam baš voleo zato što sam mislio da nisu bili baš neki, ali kad sam čuo da je postala evropska unija ja sam želeo da srbija odmah uđe u evropsku uniju i onda kad sam zavoleo hrvate tad sam čuo da su nekad hrvatska i srbija bile zajedno i da je isto tako bila i bosna i hercegovina i makedonija i crna gora i slovenija i da se zvala jugoslavija i mislio sam što da ne napišem takav naslov »jugoslavija i evropska unija« zato što mi je bilo žao da napišem samo evropska unija a volim jugoslaviju ili samo jugoslavija a volim i evropsku uniju pa sam zato dao takav naslov.

želeo sam da se vrati jugoslavija i da onda odmah pokušava da bude evropska unija i posle sedam godina na tablicama da piše YU i gore 12 zvezdica.

mislim da glavni grad mora da bude beograd a tek drugi glavni grad zagreb. te cele unije. da, baš cele.

u SFRJ, socijalnoj federativnoj republici jugoslaviji, ili tako nešto slično, znam da je dinar bio valuta. želeo bih da imamo evro a ne dinar. evro je veći od dinara sto puta, mada sad je i veći, da bi mogao recimo da kažem »ova čaša košta 5 evra a ne 500 dinara«.

sećam se:

maja: sećam se prve pesme koju sam napisala kad sam se vratila u beograd. bila sam treći razred osnovne škole. sećam se da je nastavnica pesmu okačila na pano. sećam se da je pesma išla ovako:

neka jugoslavija vojsku vodi
i nek uvek bude u slobodi

nećemo ni pola sata
da u jugoslaviji bude rata

sećamo se tita koji nam je
pomogao da nam deca budu sita

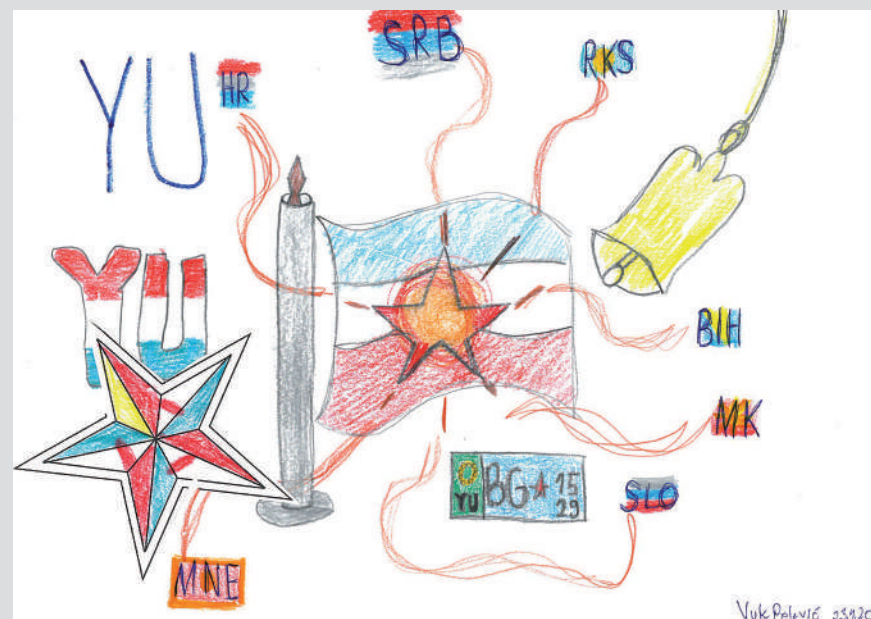
sećam se da je pesma imala još jednu strofu ali se nje baš najbolje ne sećam.

crveno sunce:

vuk: za mene jugoslavija znači novo mesto, dakle, nema samo jedna država nego šest republika u jednoj državi, dakle bićemo veći. i onda kad putujemo u grčku mi prođemo samo našu državu i stigli smo u grčku. mislim da moramo opet da budemo jugoslavija jer kad bi se ujedinili bili bismo veći od velike britanije. ja sam izračunao da engleska ima 243 hiljade kvadratnih kilometara a jugoslavija bi bila veća od engleske zato što ima 255 hiljada kvadratnih kilometara. jugoslavija je šest država u jednoj državi a srbija je samo jedna država u jednoj državi.

mora da se vrati jugoslavija, da svi budemo jednaki, da niko ne bude ni crn ni toliko beo da se sija. mislim da svako treba da bude baš onakav kakav treba da bude.

voleo bih da nova zastava bude plavo belo crvena kao što je i bila, u jednom ogromnom mehuru koji je onako zlatne boje, kao pravo zlato i onako malo srebra kao šljokice. i voleo bih da ima ogromnu zvezdu i ogromne zvezde koje padaju na tu veliku zvezdu, kao da sunce postaje ta crvena zvezda. crveno sunce.

HRONOLOGIJA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

1941

6. april – Napadom nemačke i italijanske vojske na Jugoslaviju započinje »Aprilski rat«. Beograd i drugi gradovi su bombardovani, Vojska Kraljevine Jugoslavije kapitulirala, kralj Petar II i članovi Vlade evakuisani iz zemlje, a u Hrvatskoj je proglašena NDH. Kraljevina Jugoslavija je faktički prestala da postoji.

4. jul – Na sednici Politbiroa CK Komunističke partije Jugoslavije doneta je odluka da se podigne ustanak.

1942

27. decembar – Osnovan Savez pionira Jugoslavije

1943

29-30. novembar – U Jajcu (BiH) održano Drugo zasjedanje AVNOJ-a. AVNOJ je proglašen za vrhovno zakonodavno telo; formiran je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije koji je predstavljao vladu; odlučeno je da se Jugoslavija uredi na federalnom principu; kralju Petru II zabranjen je povratak u zemlju do konačne odluke o obliku vladavine.

1945

29. novembar – Nakon izbora održanih 11. novembra, na kojima je, prema zvničnim podacima, lista Narodnog fronta čiji je nosilac bio Tito dobila preko 90% glasova, Ustavotvorna skupština usvaja Deklaraciju o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije - FNRJ.

1946

31. januar - Usvojen i svečano proglašen prvi Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije koji je državu definisao kao saveznu zajednicu ravnopravnih jugoslovenskih naroda sa republikanskim oblikom vladavine.

22. maj – Predsedniku Titu po prvi put uručena štafeta omladine Jugoslavije povodom obeležavanja njegovog rođendana.

1948

28. jun – Rezolucija Informbiroa (IB-a) o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije u kojoj su jugoslovenski komunisti osuđeni kao otpadnici od jedinstvenog i internacionalnog socijalističkog fronta. Narednog dana CK KPJ odbacuje optužbe iznete u Rezoluciji.

1949

25. oktobar – Prekid diplomatskih odnosa između FNRJ i SSSR-a.

29-30. decembar - Održan Treći plenum CK KPJ koji je naznačio odmak od sovjetskog modela uređenja države i društva i ponudio nova shvatanja u izgradnji socijalističke Jugoslavije, pre svega u oblasti ideologije, kulture i prosvete.

1951

6. januar – Postignut sporazum o pružanju hitne pomoći između vlada SAD i Jugoslavije.

1953

13. januar - Usvojen Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ čime je čitav društveni poredak baziran na samoupravljanju.

1955

26. maj - 3. jun – Tokom zvanične posete sovjetske delegacije koju predvodi Nikita Hruščev potpisana »Beogradska deklaracija« koja poziva na poštovanje suvereniteta, nezavisnosti, integriteta i ravnopravnosti u međusobnim odnosima i odnosima sa drugim državama. Naredne godine, tokom Titove zvanične posete SSSR-u potpisana je i »Moskovska deklaracija« o međupartijskim odnosima SKJ i KPSS kojom se priznaje postojanje različitih puteva u izgradnji socijalizma. Ovim se otapljavaju odnosi između dve zemlje prekinuti 1948. godine.

1956

11. novembar – Dan nakon što je sovjetskom intervencijom okončana revolucija u Mađarskoj, na mitingu u Puli Tito izražava kritike povodom ovih događanja, čime se ponovo menjaju tek uspostavljeni odnosi između Jugoslavije i SSSR-a.

18-19. jul – Na Brionima je održan sastanak lidera tri zemlje neangažovane u hladnoratovskoj konfrontaciji – Tita, predsednika Egipta Nasera i predsednika vlade Indije Nehrua. Nakon razgovora o principima politike miroljubive koegzistencije, razoružanju i pomoći nerazvijenima, potpisana je »Brionska deklaracija«. Ovi principi, već afirmisani na Konferenciji u Bandungu 1955. godine, postaju osnovna načela budućeg Pokreta nesvrstanih.

1961

1 - 6. septembar – U Beogradu održana Prva konferencija šefova država i vlada nesvrstanih zemalja na kojoj je usvojena Deklaracija koja ističe potrebu isključivanja rata kao sredstva rešavanja međunarodnih sporova, afirmiše politiku miroljubive koegzistencije i promoviše značaj nesvrstavanja kao alternative blokovskoj podeljenosti sveta koja je sama po sebi opasna po svetski mir.

1963

7. april – Usvojen novi savezni Ustav kojim se ime države menja u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

1964

7-13. decembar – VIII Kongres SKJ u Beogradu – najavljena privredna reforma i zaokret ka tržišnoj ekonomiji.

1966

1. jul – Na Brionima se sastao IV plenum CK SKJ na kome se raspravlja o stanju u Službi državne bezbednosti, odnosno o optužbama o prisluškivanju Titovih ličnih prostorija.

Nakon iznetih optužbi, Aleksandar Ranković, šef Službe i potpredsednik Republike, podnosi ostavku na sve funkcije.

1968

Jun – Izbijaju demonstracije u Studentskom gradu na Novom Beogradu. Studenti zahtevaju smanjenje socijalnih razlika, rešavanje problema nezaposlenosti, birokratizacije društva i reformu Univerziteta.

23. avgust – X sednica CK SKJ na kojoj je osuđena okupacija Čehoslovačke od strane sovjetskih trupa.

1971

23. novembar - 3. decembar – Štrajk studenata Zagrebačkog univerziteta. Zahteve za ostvarivanjem više prava SR Hrvatske podržava i rukovodstvo Republike Hrvatske, koje je zbog ovakve politike i podrške u narednim danima smenjeno.

1972

21. oktobar – Smena rukovodstva SR Srbije, takozvanih »srpskih liberala«.

1974

21. februar – Proglašen novi Ustav SFRJ kojim je utvrđen princip državnosti republika kroz koje su »dobrovoljno ujedinjeni narodi i narodnosti« ostvarivali svoja prava i izražavali svoju volju, a ustanovljeno je i pravo na samoopredeljenje do otcepljenja. Ustavom je određeno da se sve odluke donose konsenzusom republika i pokrajina, smanjuju se nadležnosti Savezne vlade, a država kreće putem federalizacije.

1979

3 - 9. septembar – U Havani je održana VI konferencija Pokreta nesvrstanih. Ovo je bio poslednji veliki spoljnopolitički uspeh Josipa Broza Tita, koji je uspeo da, kao jedini preostali

osnivač Pokreta, odbrani njegova izvorna načela od pokušaja predsednika Kube Fidela Kastra da Pokret približi Sovjetskom Savezu.

1980

4. maj – Umire Tito. U zemlji je proglašena sedmodnevna žalost, a milioni Jugoslovena prate put Titovih posmrtnih ostataka od Ljubljane do Beograda. Na Titovoj sahrani bilo je prisutno osamdeset državnih i šezdeset partijskih delegacija, a među brojnim šefovima država i vlada sahrani su pristustvovali i Margaret Tačer, Leonid Brežnjev, Hua Guofeng, Helmut Šmit, generalni sekretar UN Kurt Valdhajm i mnogi drugi.

1984

8. februar - Svečano otvorene XIV Zimske olimpijske igre u Sarajevu.

1986

24. septembar – U beogradskim Večernjim novostima pojavljuju se izvodi iz »Memoranduma« SANU, nacрта dokumenta koji se bavio analizom društveno-političkih prilika i položajem srpskog naroda u Jugoslaviji.

1987

Februar – U ljubljanskom časopisu Novo revija objavljen je tekst »Prispevki za slovenski nacionalni program«.

23-24. septembar – U Beogradu održana VIII sednica CK SK Srbije nakon koje Slobodan Milošević dolazi na mesto predsednika Predsedništva Srbije.

1988

25. maj – Poslednji put održana proslava Dana mladosti.

1989

29. novembar – Poslednji put održan prijem u Savez pionira Jugoslavije.

1990

20 - 22. januar – U Beogradu održan XIV vanredni – i poslednji - kongres SKJ. Nakon odbijanja zahteva slovenačke delegacije za reformom partije, slovenački i hrvatski delegati napuštaju Kongres. Kongres je označio faktički raspad SKJ.

Avgust – Počinje pobuna Srba u Krajini.

23. decembar – Održan referendum u Sloveniji na kome se 86% glasača izjasnilo za nezavisnost.

Krajem godine se po prvi put održavaju višestranački izbori u svim jugoslovenskim republikama. Na izborima pobedu odnose nacionalno opredeljene stranke.

1991

Maj – Počinju oružani sukobi na teritoriji Republike Hrvatske.

25. jun – Skupštine Slovenije i Hrvatske usvajaju akte o izdvajanju iz SFRJ i proglašenju nezavisnosti.

27. jun – Izbijaju desetodnevni oružani sukobi između JNA i Teritorijalne odbrane Slovenije koji završavaju sporazumom o povlačenju JNA u kasarne.

27. novembar – UN usvajaju Rezoluciju Saveta bezbednosti broj 721 o potrebi slanja mirovnih snaga u Jugoslaviju.

Ana Adamović u svojim fotografskim i video radovima bavi se temama identiteta i sećanja, kako ličnog tako i kolektivnog. Od 1999. godine njen rad je izlagan na mnogobrojnim samostalnim i grupnim izložbama u zemlji i inostranstvu. Svetsku književnost diplomirala je na Filološkom fakultetu u Beogradu, fotografiju je studirala na Institutu za umetnost u Bostonu, a trenutno je je doktorand na Akademiji likovnih umetnosti u Beču. Osnivač je beogradske organizacije Kiosk – platforma za savremenu umetnost.

Nenad Veličković je vanredni profesor na Odseku za slavistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu i jedan od najzančajnijih društveno angažovanih pisaca u Bosni i Hercegovini. Doktorirao je 2010. godine sa tezom *Ideološka instrumentalizacija književnosti u bosanskohercegovačkim, hrvatskim i srpskim udžbenicima*. Njegovo istraživačko interesovanje fokusirano je pre svega na upotrebu književnosti u obrazovanju, kao i na kritike postmodernih nacionalističkih diskursa. Kao jedan od vlasnika izdavačke kuće Omnibus, od 1999. do 2007. godine uredio je preko 20 knjiga domaćih i stranih autora. Pokretač je i urednik mnogobrojnih časopisa i publikacija, među kojima su *Vizija, Omnibus, Alčak, FAN, Književni žurnal*. Veličković je autor velikog broja priča, drama i eseja kao i romana *Konačari, Otac moje kćeri, Sahib, 100 zmajeva*. Dobitnik je više nagrada za radio drame, a 1995. godine njegova zbirka priča *Đavo u Sarajevu* proglašena je najboljim književnim delom objavljenim u toj godini. Kao gostujući profesor, Nenad Veličković je predavao na univerzitetima u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Novom Sadu, Skoplju, Beču, Berlinu, Hajlderbergu, Haleu, Lajpcigu, Gdanjsku, Vroclavu, Trstu, Solunu, Istanbulu, Plovdivu.

Stevan Vuković diplomirao je filozofiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Počeo je studije teorije umetnosti na Jan van Eyck Akademije u Matrihtu, studije umetnosti u javnom prostoru na Bahaus Dessau i kulturalne studije na Amsterdam School for Cultural Analysis and Interpretation. Tekstove o savremenoj likovnoj umetnosti objavljuje od 1992. godine, a od 1996. godine radi i kao samostalni kustos. Od 2004. godine urednik je likovnog programa Studentskog kulturnog centra (SKC) u Beogradu. Realizovao je preko dvadeset autorskih izložbi i drugih autorskih projekata sa savremenim likovnim umetnicima u zemlji i inostranstvu. Dobitnik je nagrade *Lazar Trifunović* za najbolji tekst o umetnosti objavljen u Srbiji 1998, kao i *Nagrade Društva istoričara umetnosti* za najbolju izložbu u Srbiji 2003. godine (sa Zoranom Erićem).

Dr. Radina Vučetić je docentkinja na Odeljenju za savremenu istoriju Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu. Objavila je knjige *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (2012), *Evropa na Kalemegdanu. »Cvijeta Zuzorić« i kulturni život Beograda 1918-1941* (2003), *Vreme kada je narod govorio: Odjeci i reagovanja u Politici, 1988-1991* (koautor sa Aljošom Mimicom, 2008), kao i brojne članke vezane za istoriju Jugoslavije. U fokusu njenog istraživanja su modernizacija Jugoslavije u 20. veku, kulturna istorija i istorija svakodnevice. Član je uredništva *Godišnjaka za društvenu istoriju*. Učestvovala je i učestvuje u mnogobrojnim projektima u zemlji i inostranstvu.

Branislav Dimitrijević je profesor istorije i teorije umetnosti i pisac o savremenoj umetnosti i savremenim društvenim temama. Predaje na Visokoj školi za likovnu i primenjenu umetnost i na Novoj Akademiji, kao i na kursu o kustoskim praksama Univerziteta umetnosti u Beogradu. Jedno od centralnih polja njegovog interesovanja je umetnost i društvena istorija socijalističke Jugoslavije.

Dušica Dražić, umetnica rođena u Beogradu, istražuje ambivalentni odnos između građanina i grada, njihovu uzajamnu podršku, ali i destruktivnost. Traga za prostorima nepravilnosti, razlike i fleksibilnosti. U svojim radovima arhivira tragove koji ukazuju da se i kako se kulturni prostor nalazi u stanju konstantnog redefinisavanja i transformacije. Pored umetničke prakse, Dušica Dražić inicira i realizuje kustoske projekte i izložbe.

Istoričar **Igor Duda** docent je na Odseku za istoriju pri Odeljenju za humanističke nauke Univerziteta Jurja Dobrile u Puli. Diplomirao je istoriju i kroatistiku na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zagrebu, a na istom fakultetu je i magistrirao (2004) i doktorirao (2009) istoriju. Područja njegovog posebnog interesovanja su društvena istorija i istorija svakodnevice druge polovine 20. veka, istorija dokolice i istorija potrošačkog društva. Objavio je dve knjige: *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih* (2005) i *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih* (2010). Istraživač je u Centru za kulturološka i povijesna istraživanja socijalizma, a bio je i prvi direktor i ko-osnivač ovog univerzitetskog centra 2012. godine.

Dr. Ildiko Erdei je vanredna profesorka na Odeljenju za etnologiju i antropologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Njena istraživačka interesovanja kreću se u opsegu od politike prostora i vremena u novim političkim ritualima, preko odnosa između medija i rituala kao simboličkih sistema i kreatora »univerzuma značenja«, do veze između politike, moći i odrađanja u socijalizmu. Najnovija istraživanja usmerena su na kulturalne i simboličke aspekte savremenih ekonomskih fenomena i procesa, pri čemu je naročit naglasak stavljen na refleksivne i nostalgicne narative i prakse povezane sa jugoslovenskim socijalizmom. Autorka je knjiga *Antropologija potrošnje* (Biblioteka XX vek, 2008), *Čekajući Ikeu: potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega* (SGC, 2012) i više radova koji su objavljivani u domaćim i stranim publikacijama i časopisima.

Dejan Kaludjerović rođen je u Beogradu. Za svoja umetnička dostignuća dobio je počasno državljanstvo Austrije. Magistrirao je u oblasti vizuelnih umetnosti na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 2004. godine, a trenutno je doktorand na Akademiji likovnih umetnosti u Beču. Od početka svoje karijere u Beogradu sredinom devedesetih godina, Dejan Kaludjerović istražuje dodirne tačke konzumerizma i detinjstva, analizirajući načine formiranja identiteta i stabilnost predstavljačkih formi. U radu na svojim slikama, crtežima, objektima, video radovima i instalacijama uglavnom koristi procese reciklaže, kopiranja i rekonstrukcije, čime kreira obrasce koji simuliraju mehaničku reprodukciju i kritikuje procese homogenizacije svojstvene popularnoj kulturi.

Saša Karalić rođen je u Ivanjskoj, BiH. Studirao je jugoslovensku književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. 1992. seli se u Amsterdam gde je 1997. diplomirao na audiovizuelnom odseku Gerrit Rietveld akademije. Nakon toga, studije umetnosti naredne dve godine nastavlja na Kraljevskom umetničkom koledžu u Štokholmu. Trenutno živi u Amsterdamu i predaje multimedijalnu umetnost na Gerrit Rietveld akademiji. Osnivač je i direktor programa Art in Context (Umetnost u kontekstu) – integrisana umetnost i teorija. Karalić se pretežno bavi videom i fotografijom često bazirajući svoj rad na organizovanim javnim događajima i kolektivnim akcijama. Njegov rad bavi se pitanjem kolektivnog i efektima koje kolektivno konstruisane interpretacije imaju na socijalni kontekst i kreiranje javnog diskursa. Osim umetničkom praksom, Karalić se povremeno bavi i kustoskim radom. Njegov rad je potpomognut od strane Holandske fondacije za likovnu umetnost, dizajn i arhitekturu, Mondrian fondacije, Švedskog instituta i Princ Bernhard fondacije.

Irena Lagator Pejović rođena je na Cetinju. Njeni radovi bave se pitanjima odnosa između socijalnog, javnog i ličnog prostora, percepcije i socijalne odgovornosti. Rekreiranjem socijalnih fenomena umetnica razvija kritička i poetička pitanja koja se mogu svesti pod njen koncept *Društva neograničene odgovornosti*. Pozivajući publiku na interaktivnost sa delom, njene instalacije, video radovi ili fotografije tematizuju umetnost kao socijalnu strategiju, inkluzivnost kultura, percepciju i razumevanje stvarnosti, individualnu i kolektivnu odgovornost i identitet društva, usmeravajući pogled, misao i osećanja posetioca ka socijalnim pitanjima univerzalnih vrednosti.

Dr. Olga Manojlović Pintar je viša naučna saradnica na Institutu za noviju istoriju Srbije u Beogradu. Doktorirala je na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu 2005. godine. Magistrirala na Centralno-evropskom Univerzitetu 1995. Polja njenog interesovanja su lična i kolektivna sećanja i različiti vidovi insceniranja i »oživljavanja« prošlosti u javnom prostoru. Nedavno je objavila knjigu *Arheologija sećanja, Spomenici i identiteti u Srbiji 1918 – 1989*, Udruženje za društvenu istoriju, Čigoja štampa, Beograd 2014.

Mladen Miljanović rođen je u Zenici 1981. godine. Nakon završene srednje škole pohađao je Školu za rezervne oficire gde je stekao čin narednika i trenirao trideset redova. Po završetku vojne službe, Miljanović upisuje Akademiju umetnosti u Banjaluci, gde je diplomirao i magistrirao. Živi i radi u Banjaluci.

Milica Pekić diplomirala je na Katedri za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu, a trenutno na istom odseku pohađa doktorske studije. Od 2004. do sredine 2007. godine radila je kao glavni kustos beogradske galerije O3ONE, gde je kurirala i organizovala više od 60 izložbi, predavanja i radionica sa domaćim i stranim umetnicima. Jedna je od osnivačica beogradske umetničke organizacije Kiosk u okviru koje je kao kustos radila na preko dvadeset projekata. Od januara 2013. godine vodi program Galerije 12HUB u Beogradu. Tekstovi Milice Pekić objavljivani su u časopisima, zbornicima i katalozima grupnih i samostalnih izložbi u Srbiji i inostranstvu.

Maja Pelević je diplomirala na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu i doktorirala na Interdisciplinarnim studijama na Univerzitetu Umetnosti u Beogradu. Članica je projekta Nova drama. Među njene izvođene dramske tekstove spadaju i *ESCAPE, Ler, Budite Lejdi na jedan dan, Beograd-Berlin, Pomorandžina kora, Ja ili neko drugi, Skočidevojka, Hamlet Hamlet eurotrash* (sa Filipom Vujoševićem), *Fake Porno i Fakebook* (grupa autora), *Možda smo mi Miki Maus, Čudne ljubavi, Posledice i Potpuno skraćena istorija Srbije* (sa Slobodanom Obradovićem). Zajedno sa Milanom Markovićem autorka je projekta *Oni žive – u potrazi za nultim tekstom* realizovanog 2012. godine. Dobitnica je nagrada *Borislav Mihajlović Mihiz* za dramsko stvaralaštvo, *Slobodan Selenić* za najbolju diplomsku dramu, nagrade konkursa *Sterijinog pozorja za originalni dramski tekst*, kao i *Sterijine nagrade za najbolji dramski tekst* 2010. godine.

Dr. Martin Pogačar je istraživač na Institutu za kulturne studije i studije sećanja Naučno-istraživačkog centra Slovenske akademije nauka i umetnosti. Bavi se sećanjem u vremenu digitalnih medija, digitalnom baštinom, nasleđem jugoslovenske popularne kulture te materijalnom kulturom industrijalizacije i modernizacije.

Renata Poljak je vizuelna umetnica iz Splita. U svom radu koristi različite medije kreirajući fotografije, video radove, filmove, instalacije. Njen rad izlagan je na brojnim izložbama, bijenlima i filmskim festivalima, a nagrađen je, između ostalog, i na festivalu Black Box u Berlinu (2006) kao i THT nagradom koju dodeljuje Muzej Suvremene umjetnosti u Zagebu (2012).

Dr. Ana Hofman je etnomuzikološkinja, saradnica na Institutu za kulturne i studije sećanja Slovenske akademije nauka i umetnosti u Ljubljani i predavačica na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta u Novoj Gorici. Njena polja interesovanja obuhvataju politike identiteta i muzike u socijalističkim i post-socijalističkim društvima, pitanja muzike i kulturnog sećanja, muzike i aktivizma u neoliberalizmu, kao i primenjene etnomuzikologije, a sve u vezi sa prostorom bivše Jugoslavije. Objavila je veliki broj naučnih članaka i dve monografije – *Socijalistička ženskost na sceni: Rodne politike u muzičkim praksama jugoistočne Srbije* (2011) i *Muzika, politika, afekt: novi život partizanskih pesama u Sloveniji* (2015), koja se bavi ponovnom pojavom partizanskih pesama u Sloveniji, ulogom koju ima muzika u političkoj mobilizaciji i participaciji, kao i potencijalom koji u sebi nosi udruživanje i samoorganizovanje kroz muziku u današnjem neoliberalnom društvu.

Grupa **ŠKART** nastala je 1990. godine u napuštenom grafičkom ateljeu Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. Opstaje kao kolektiv koji, uz mnogobrojne saradnike, stalnim međusobnim sukobom ispituje i ukršta obodne forme poezije, arhitekture, grafičkog dizajna, izdavaštva, performansa, muzike, pozorišta, alternativne edukacije i društvenog aktivizma. Prvih 10 godina grupa razvija strategiju *samizdata-samodata*, gde nizom uličnih akcija komentariše i učestvuje u promeni tadašnjeg socio-političkog okruženja (*Tvoje govno - tvoja odgovornost, Bonovi za opstanak, Tuga, Optužena/Nisam kriva*). Sledećih 10 godina grupa ulazi u dugoročni proces iniciranja i razvijanja novih kolektiva i umreženja (horovi *Horkeškart* i *Proba*, dečiji horovi *Deca sa meseca* i *AprilZMAJun*, omladinsko-penzionerski hor *HOR-RUK* i antifašistički hor *UHO* (ujedinjeni horovi), Ženske i muške vezilje *Novih kuvarica, Pesničenje* - trening aktivne poezije, dečiji festivali, školske i seoske priredbe). Serije predavanja, akcija, radova,

koncerata i radionica **ŠKART** je izveo širom Evrope, Amerike i Azije. 2010. godine grupa predstavlja *Klackalište - poligon neravnoteže* na Bijenalu Arhitekture u Veneciji.

Dubravka Ugrešić spada u red najznačajnijih spisateljica današnje Evrope. Njene knjige prevedene su na više od dvadeset jezika. Predavala je na brojnim američkim i evropskim univerzitetima, među kojima su i Harvard, UCLA, Slobodni Univerzitet u Berlinu. Dobitnica je više značajnih književnih nagrada. Nakon završetka studija komparativne i ruske književnosti, godinama je radila na Institutu za teoriju književnosti pri zagrebačkom Filozofskom fakultetu, paralelno objavljujući književne i esejističke radove. Nakon izbijanja rata u nekadašnjoj Jugoslaviji 1991. godine, Dubravka Ugrešić zauzima čvrst anti-ratni stav, oštro kritikujući i hrvatski i srpski retrogradni nacionalizam, glupost i razbojništvo rata. Tako postaje omiljena meta nacionalističkih novinara, političara i kolega pisaca. Izložena dugotrajnom javnom progonu i medijskom maltretiranju, 1993. godine napušta Hrvatsku. Dubravka Ugrešić živi u Amsterdamu.

Pokrovitelji projekta

B | T | D The Balkan Trust
for Democracy
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

austrijski kulturni forum ^{beg}

"Opinions expressed in this publication do not necessarily represent those of the Balkan Trust for Democracy, the German Marshall Fund of the United States, or its partners".

Impresum

Kiosk-platforma za savremenu umetnost u saradnji sa Muzejom istorije Jugoslavije
PLAMENI POZDRAVI
(Reprezentativni portret detinjstva u socijalističkoj Jugoslaviji)

Autorka projekta

Ana Adamović

Umetnici

Dušica Dražić, Dejan Kaludjerović, Saša Karalić, Irena Lagator, Mladen Miljanović, Renata Poljak, Dubravka Ugrešić, grupa ŠKART, Ana Adamović

Tekstovi

Ana Adamović, Dubravka Ugrešić, Olga Manojlović Pintar, Radina Vučetić, Igor Duda, Nenad Veličković, grupa ŠKART, Martin Pogačar, Ana Hofman, Ildiko Erdei, Saša Karalić, Irena Lagator, Mladen Miljanović, Dejan Kaludjerović, Renata Poljak, Dušica Dražić, Maja Pelević

Fotografije

Fond Muzeja istorije Jugoslavije, Kiosk, autori

Producent

Jasmina Petković

Izdavač

Kiosk

Za izdavača

Ana Adamović

Urednik

Ana Adamović

Dizajn

Isidora Nikolić

Štampa

Artprint Media

Tiraž

300

256 cip